

”Toisaalta tieteellinen seura, toisaalta kansalaisjärjestö”

Futura-lehden tietoyhteiskunta-aiheiset kirjoitukset ymmärryksen porttina Tulevaisuuden tutkimuksen seuran toimijuuteen 1980- ja 1990-luvuilla.

Miika Kantola

Pro gradu -tutkielma

Poliittinen historia

Kevät 2023

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Filosofian, poliittisen historian ja valtio-opin laitos/

Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

KANTOLA, MIIKA: ”Toisaalta tieteellinen seura, toisaalta kansalaisjärjestö” - Futura-lehden tietoyhteiskunta-aiheiset kirjoitukset ymmärryksen porttina Tulevaisuuden tutkimuksen seuran toimijuuteen 1980- ja 1990-luvuilla.

Pro gradu -tutkielma, 76 s.

Poliittinen historia

Kevät 2023

Pro gradu -tutkielma tarkastelee tulevaisuudentutkijoiden tietoyhteiskunnanäkemyksiä osana Tulevaisuuden tutkimuksen seuran toimijuutta 1980- ja 1990-luvuilla. Aihetta lähestytään aineistolähtöisen sisällönanalyysin menetelmin tarkastelemalla seuran Futura-lehdessä julkaistuja kirjoituksia, ja havainnot pyritään yhdistämään tutkimusalaan ja sen toimijoita ympäröineisiin yhteiskunnallisiin olosuhteisiin. Tulevaisuuden tutkimuksen seuran toimijuuden ja sen jäsenten tulevaisuushorisontin hahmottamiseksi tutkielma hyödyntää seuran toiminnasta peräisin olevia alkuperäislähteitä sekä tutkimusalan vaiheita koskevaa kirjallisuutta.

Futurassa esiintyvissä tietoyhteiskunta-asenteissa ei ollut nähtävissä tiukkaa yhtenevää linjaa. Eroja ilmeni etenkin siinä, kuinka kehittyneenä tietoyhteiskuntana Suomi nähtiin. Alkuperäisaineistojen tarkastelujen pohjalta ilmeni, että seuran elinvoimaisuuden kannalta nähtiin hyödylliseksi jäsenten mahdollisuus ilmaista kirjoituksissa omia näkemyksiään sen sijaan, että olisi määritelty jokin yhteinen asenteellinen linja. Alkuperäisaineistojen perusteella on pääteltävissä, että johdon näkemyksissä seuran linjan määrittelemättömyys palveli tutkimusalan ja seuran aseman edistämistä. Seuran tavoittelema kaksoisrooli tieteellisenä seurana ja toisaalta kansalaisjärjestönä selittivät kantaottavien kirjoitusten julkaisemista Futurassa.

Näkemyksiä yhdisti etenkin huoli osallistamisen puutetta kohtaan julkisen keskustelun tietoyhteiskuntavisioiden, sekä pyrkimys yhteisen hyvän edistämiseen muun muassa työn muutoksen näkökulmien tarkastelussa lama-ajan yhteiskunnallisissa olosuhteissa. Tutkimusalan maailmankuvallisen perustan mukaisesti tietoyhteiskuntaan ei suhtauduttu automaattisesti toivottavana tai epätoivottavana ilmiönä, ja seuran toiminnassa ilmeni kokeilunhalukkuutta uusien teknologioiden soveltamiseen. Seuran toimijuuden lisäksi tietoyhteiskunnanäkemyksiä selittivät sen jäsenistön tulevaisuushorisontin tarkasteleminen: asenteet eivät syntyneet tyhjiössä, vaan olivat yhteydessä ajan yhteiskunnallisiin olosuhteisiin ja ilmapiiriin.

Avainsanat: tietoyhteiskunta, teknologia-asenteet, tulevaisuudentutkimus, Futura, Tulevaisuuden tutkimuksen seura, tieteelliset seurat, tieteenhistoria, kansalaisjärjestöt

Sisällys

1. Johdanto	1
1.1 Aiheen esittely	1
1.2 Tutkimuskysymykset.....	3
1.3 Tutkimusaineisto	4
1.4 Aiempi tutkimus ja terminologia.....	7
1.5 Tutkimusmenetelmä ja aikarajaus	9
2. Tulevaisuudentutkimuksen historiaa.....	11
2.1 Katsaus tutkimusalan juuriin	11
2.2 Harrastustoiminnasta instituutioihin - suomalaisen tulevaisuudentutkimuksen historiallisia vaiheita.....	13
2.3 Tulevaisuuden tutkijat oman tutkimusalsansa historian tulkitsijoina	15
3. Tutkimusalan järjestäytymispyrkimykset näkemysten raameina	18
3.1 Aktiviteetit rakentavat yhteisöllisyyttä.....	18
3.2 Eteenpäin määrätietoisuudella ja arvovallalla: professori Pentti Malaskan merkitys tutkimusalan järjestäytymiselle	22
3.3 Yhteydet ulkomaille syntyvät.....	25
4. Tietoyhteiskunta nousee tulevaisuusnäkökulmaksi	29
4.1 Tietoyhteiskunta tulevaisuudentutkijoiden käsitteellisenä luomuksena.....	30
4.2 Kirjoittelu tietoyhteiskunnasta kiihtyy	31
4.3 Jatkuvana huomionkohteena tietoyhteiskunta-termin semantiikka.....	34
5. Futura tietoyhteiskuntakeskustelun kommentaattorina.....	39
5.1 Huoli tietoyhteiskuntavisioiden osallistavuudesta yhdistää	40
5.2 Näkemykset Suomen tietoyhteiskuntakehityksestä jakaantuvat	44
5.3 Kantaaottavuus nousee seuran tavoitteeksi	47
5.4 Pyrkimykset yhteisen hyvän edistämiseen kasvavat	49
6. Tietoyhteiskuntanäkemykset osana laajempaa mentaalista ilmapiiriä.....	52
6.1 Avoimuus ja luovuus nousevat tutkimusalan ihanteiksi	52
6.2 Legitimiteettipaineet nakertavat seuran ilmapiiriä	57
6.3 Seuran jäsenten tulevaisuushorisontti myllerryksessä - Elokuun vallankaappauksesta ekokriisiin	61
7. Johtopäätökset.....	66
Lähteet.....	70

1. Johdanto

1.1 Aiheen esittely

Tämä Pro gradu -tutkielma pyrkii tarkastelemaan tulevaisuudentutkijoiden tietoyhteiskuntaa koskevia käsityksiä osana Tulevaisuuden tutkimuksen seuran toimijuutta 1980- ja 1990-lukujen Suomessa. Aiheen tarkastelemiseksi analysoidaan seuran julkaisemassa *Futura*-lehdessä esiintyneitä kirjoituksia tietoyhteiskunnasta, ja havaintoja peilataan tutkimusalaa ja sen toimijoita ympäröineisiin laajempiin yhteiskunnallisiin olosuhteisiin. Kirjoitusten aikalaiskontekstin ja niiden tekijöiden tulevaisuushorisontin hahmottamiseksi tutkielma hyödyntää Tulevaisuuden tutkimuksen seuran toiminnasta peräisin olevia alkuperäislähteitä sekä seuraa ja tutkimusalan vaihteita koskevaa kirjallisuutta.

Syy tutkielman aiheen valintaan on yksinkertainen: tietoyhteiskuntaa koskevista asiantuntijakäsityksistä ei ole suomalaisessa kontekstissa vielä paljoakaan historiantutkimusta. Historiantutkimus tieteen muutoksista on esitetty yhteiskunnallisesti tärkeäksi erityisesti sen kannalta, että se luo tietoa yhteiskunnan ja tutkimuksen suhteesta, ja antaa lähtökohtia sen arviointiin, minkälaiset käytännöt edistävät tieteen asemaa.¹ Tutkielman tavoitteena onkin luoda mahdollisimman syvälinen kuva yhteiskunnallisten olosuhteiden, Tulevaisuuden tutkimuksen seuran toimijuuden ja sen jäsenistön esittämien näkemysten välisestä vuorovaikutuksesta.

Tietoyhteiskuntaa tarkasteleva tulevaisuudentutkimus ei Suomessa näytä syntyneen tyhjiöön, sillä tietoyhteiskunta oli myös laajasti esillä yhteiskunnallisessa keskustelussa 1980-luvun lopun ja koko 1990-luvun aikana. Nokian menestyminen heijasteli tietoteknologian ja siihen kohdistuvien odotusten lisääntymistä ja poliittisissa teksteissä tietoyhteiskunnan rakentaminen esitettiin pelastuskeinona laman jälkeiselle taloustilanteelle. Tietoyhteiskuntaa koskevassa asiantuntijakeskusteluissa esiintyi

¹ Kajander & Laine-Frigren, 2018.

arvioita käynnissä olevasta yhteiskunnallisesta murrosvaiheesta, jota seuraisi teollisen vallankumouksen kokoluokkaa oleva rakenteellinen muutos.

Tutkielma painottuu tarkastelemaan Futura-lehdessä esiintyneitä tietoyhteiskunta-asenteita Tulevaisuuden tutkimuksen seuran toimijuuden, aktiviteettien, sen yhteiskunnallisen aseman ja vallinneiden historiallisten olosuhteiden näkökulmasta. Tutkimuksenalana erityisesti tieteenhistoria on perinteisesti pyrkinyt tarkastelemaan tieteen käytäntöjen muuttumista ja reaktioita aikansa olosuhteiden ja yhteiskunnallisten käsitysten muutosten näkökulmasta. Tieteenhistoria on kuitenkin näkökulmallisesti painottunut enemmän tieteellisten konventioiden ja tieteen teoreettisen sisällön muutoksien tarkasteluun, jolloin tiede käsitetään liikkeessä olevana prosessina, joka muuttuu yhteiskunnallisten tarpeiden ja intressien mukana. Olennaiseksi muutostekijäksi on yhteiskunnallisten tarpeiden ohella ymmärretty myös uusien aatesuuntauksien taustalla toimineet verkostot, jotka ovat toiminnallaan luoneet puitteita uusien näkökulmien juurtumiselle.² Tutkielmani näkökulma edustaa tässä mielessä enemmän kyseistä näkökulmaa, siis verkostojen toimintaa, jonka voi nähdä olevan lähellä poliittisen historian tutkimusperinnettä.

Tulevaisuudentutkimus on suomalaisen tieteen kontekstissa melko nuori tutkimuksen ala. Ennen tulevaisuudentutkimuksen seuran perustamista vuonna 1980 teknologian alan tulevaisuusorientoitunutta tutkimusta 1970-luvulla oli harjoitettu enimmäkseen lähinnä teknologiatutkimuksen piirissä VTT:llä. Tutkimusalan institutionaalisempi vakiintuminen tapahtui 1990-luvun aikana, kun Tulevaisuudentutkimuskeskus perustettiin Turun yliopiston Kauppakorkeakoulun yhteyteen vuonna 1992. Institutionalisoitumisen osana voidaan nähdä myös eduskunnan Tulevaisuusvaliokunnan perustaminen tilapäiseksi vuonna 1993, ja vakinaiseksi vuodesta 2000 alkaen. Historiallisesta näkökulmasta tulevaisuudentutkimuksen synty on liitetty uusien inhimillisen kulttuurin alueiden tieteellistämiseen ja tieteellisen työnjaon pirstoutumiseen yhä pienempiin kokonaisuuksiin. Ilmiönä tulevaisuudentutkimus on tieteenhistorian näkökulmasta ymmärretty myös osaksi postmodernin ajattelun sekä ongelmakeskeisen tutkimuksen nousua.³

² Kajander & Laine-Frigren, 2018.

³ Lehikoinen 1997, 160 & 165.

Tietoyhteiskuntaa käsittelevien julkaisujen mittavasta määrästä päätellen tulevaisuudentutkijat ovat epäilemättä nähneet kyseisen teeman merkittävänä yhteiskunnallisena tiedonintressinä, ja vaikuttavat itse olleen aloitteellisia tietoyhteiskuntaa koskevan tiedontarpeen esiintuomisessa. Tutkielma tulee kuitenkin osoittamaan, että tulevaisuudentutkijat eivät olleet tietoyhteiskunnan, kuin välttämättä muidenkaan aiheiden osalta näkökulmiltaan aina välttämättä kovin yhtenäinen ryhmä. Tulevaisuus tiedonalana näytti nousseen varsin monitieteisen ja -taustaisen ryhmän kiinnostuksenkohteeksi, ja tietoyhteiskunta oli aiheena muidenkin kuin varsinaisten teknologian tutkijoiden tarkastelun kohteena. Kyseisestä näkökulmasta tietoyhteiskunta olisikin mahdollista käsittää teemana, joka 1980- ja 1990-lukujen kuluessa yhdisti Suomessa eritaustaisten toimijoiden joukkoa nuoren tutkimusalan järjestäytymistavoitteiden näkökulmasta. Tutkielma pyrkii erittelemään, mitkä ovat olleet hallitsevia piirteitä Futura-lehden tietoyhteiskuntakirjoituksissa, ja suhteuttamaan nämä havainnot siihen olosuhteiden kokonaisuuteen, jonka voidaan katsoa määrittäneen kyseisen seuran ja tutkimusalan toimintaa.

1.2 Tutkimuskysymykset

Tutkielma tarkastelee aihetta kahden rinnakkaisen tutkimuskysymyksen näkökulmasta:

- 1) Millaisia hallitsevia piirteitä voidaan *Futura*-lehden tietoyhteiskunta-aiheisissa kirjoituksissa nähdä olleen?
- 2) Millaisia merkityksiä *Futuran* tietoyhteiskuntakirjoitukset saavat Tulevaisuuden tutkimuksen seuran yhteiskunnallisen toimijuuden ja sen jäsenten tulevaisuushorisontin tarkastelun valossa?

Tutkimuskysymykset ohjaavat tutkielmaa vuorovaikutuksessa toisiinsa: analyysin osaksi nousee sellaisia piirteitä *Futuran* kirjoituksissa, jotka temaattisesti esiintyvät myös seuran toiminnan ja tutkimusalan olosuhteita kartoitettavissa primääriaineistoissa. Kumpaankin tutkimuskysymykseen vastauksia etsitään ensisijaisesti primääriaineistoista tutkimusmenetelmän edellyttävällä tavalla. Ensimmäisen tutkimuskysymyksen kohdalla huomio keskittyy *Futura*-lehestä nouseviin havaintoihin, joita on peilattu tämän jälkeen tutkimuskirjallisuuden näkökulmiin. Käytännössä tämä tarkoittaa, että havaintojen

syventämiseksi tutkielmassa vertaillaan Futurassa esiin nousevia piirteitä kansainväliseen tulevaisuuden tutkimukseen sekä muiden asiantuntija-alojen näkökulmiin tietoyhteiskunnasta, joiden voidaan katsoa olevan soveltuvia vertailukohtia tutkimusaiheen kannalta. Toiseen tutkimuskysymykseen etsitään vastauksia puolestaan Tulevaisuuden tutkimuksen seuran arkistomateriaaleista. Tavoitteena on mahdollisimman monipuolisen ymmärryksen rakentamiseksi tarkastella primääriaineistosta nousevia havaintoja osana tutkimusalaa ja seuraa koskettaneiden olosuhteiden laajempaa kokonaisuutta.

Työn rajauksen puitteissa tutkielma keskittyy tutkimusalan tarkasteluun Tulevaisuuden tutkimuksen seuran toiminnan näkökulmasta. Seuran toimintaa koskevaa historiaa on koko tutkimusalan suomalaista historiaa suppeampi kokonaisuus, mutta rajaukseen on käytännössä vaikuttanut alkuperäisaineiston saatavuus. Seura on mielekäs kokonaisuus toimijuuden historiallisen tarkastelun kannalta verrattuna esimerkiksi valtion tutkimuslaitosten toiminnan tarkasteluun, joista tekijä ei ole onnistunut löytämään yhtä monipuolista alkuperäisaineistoa. Myös aihetta koskevan historian tutkimuksen vähäisyys sekä Pro gradu -tutkielmalle asetetut mittavaatimukset rajaavat aiheen tarkastelun seuran toimintaan.

1.3 Tutkimusaineisto

On syytä huomauttaa, että tutkielma poikkeaa näkökulmaltaan tavanomaisista teemoista. Kyseessä on suurilta osin kartoittamaton aihe, mikä tulee vastaan etenkin aineiston hajanaisuudessa. Merkittävä osa tutkielman työurakasta kului kelvollisten aineistojen ja mahdollisten lähestymistapojen kartoittamiseen, sillä kokonaiskuva tutkimuskohteesta oli työn alkupuolella hyvin sirpaleinen, ja näkökulma kursitaan kasaan pienistä, tosin moninaisista aineistoista. Poliittinen historia on tutkimuskohteiltaan kuitenkin uudistuva tutkimusala, jonka luonteeseen jossain määrin kuuluu, että lähestymistavat uusimpien tutkimusaiheiden kartoittamiseen hakevat vielä lopullista muotoaan. Muun muassa poliittisen historian dosentti Ville Soimetsä on huomauttanut, että joskus tarvitaan

luovuutta, jotta voidaan päästä sellaisten näkökulmien äärelle, josta lähteet eivät suoraan puhu.⁴

Ensimmäisen tutkimuskysymyksen kannalta oleellisin aineisto on Tulevaisuuden tutkimuksen seuran lehti *Futura*. Kyseistä lehteä alettiin julkaisemaan ensin seuran jäsenlehtenä vuonna 1982 kaksi vuotta seuran perustamisesta, ja myöhemmin vuonna 1986 *Futura*-nimisenä lehtenä. Lehden ensisijaisena lukijakuntana on syytä pitää seuran jäsenistöä. Kyseessä ei kuitenkaan ole eksklusiivisesti jäsenlehti, vaan lehteä on levitetty saataville mm. kirjastoihin ympäri Suomea. Tietoyhteiskuntaa koskevien kirjoitusten analysoimisen lisäksi tulen tarkastelemaan millaisena Futuran rooli nähtiin seuran toiminnan kannalta.

On syytä pyrkiä arvioimaan, kuinka kokonaisvaltaisesti Tulevaisuuden tutkimuksen seuran *Futura*-lehti edusti tulevaisuudentutkijoiden näkemyksiä ja mielipiteitä tietoyhteiskunnasta. Kuten voidaan tulevaisuudentutkijoiden erilaisia julkaisuja vertailemalla huomata, on heidän kirjallinen ilmaisutapansa olleet tietystä määrin kontekstisidonnaisia.⁵ Varauksella voidaan arvella, että vaikka Futuran tavoitteena on ollut toimia tiedesisältöisenä julkaisuna, on se myös tutkimusalan yleistajuisena aikakauslehtenä tarjonnut tutkijoille aivan uuden ilmaisun väylän ensimmäisenä suomalaisena tulevaisuuden tutkimuksen lehtenä.⁶ Mielipiteiden kokonaisvaltaisuuden ja johdonmukaisuuden arvioimiseksi niitä on tarkasteltava osana seuran toiminnan muuta lähdeaineistoa kuten verkkokeskusteluja, joissa tulevaisuudentutkijat ovat myös ilmaisseet näkemyksiään. On kuitenkin todettava, että *Futurassa* esiintyneiden kirjoitusten sisällöt eivät esiintyneet ainoastaan kyseisessä lehdessä, vaan samat tutkijat ovat kirjoittaneet samoista näkökulmista myös muissa yhteyksissä, kuten Jaana Venkulnin vuoden 1988 kirjoitus *Tietoyhteiskunta – Miksi se ei tule?* on julkaistu alun perin kokopitkinä versiona vuonna 1987 *Tiedepolitiikka*-lehdessä.⁷

⁴ "Ihmisyys, toimijuus ja poliittinen historia." Ville Soimetsän blogi, 2.11.2020. <<https://blogit.utu.fi/poliittinenhistoria/2020/11/02/ihmisyys-toimijuus-ja-poliittinen-historia/>> [luettu 5.5.2023].

⁵ Mm. Mika Mannermaan julkaisema tiedekirjallisuus verrattuna hänen toteuttamiinsa tutkimusraportteihin.

⁶ Futuran aikakauslehtitavoitteista mm. Tulevaisuuden tutkimuksen seuran toimintasuunnitelmassa vuodelle 1990.

⁷ Venkuln 1988.

Kokonaiskuvan ja tulevaisuudentutkimusta koskevien olosuhteiden hahmottamiseksi tarkastelen etenkin toimijuutta Tulevaisuuden tutkimuksen seurassa, sekä seuran jäsenten ihanteita ja mielenmaisemaa. Mielenkiintoni kohdistuu myös laajemmin siihen, millaisessa asenneilmapiirissä kyseinen seura on luovinut toimintansa ensimmäisinä vuosikymmeninä. Alkuperäisaineistona kyseisiin näkökulmiin toimii Tulevaisuuden tutkimuksen seuran 1980–1990 luvuilta peräisin olevat asiakirja-, muistelma-, ja kirjekokoelmat. Kyseiset aineistot tarjoavat merkkejä muun muassa siitä, millaisena seuran toiminnassa Futuran virallinen rooli oli nähty. Ongelmana asiakirjatyypisissä aineistoissa sekä kirjemuotoisissa vetoomuksissa on se, että niiden syntyyn vaikuttaneet motiivit eivät tarjoa juurikaan näkymiä seuran sisäiseen dynamiikkaan tai näkemuseroihin. Seuran sisäiset keskustelut heijastelevat asiakirjoja poikkeavalla tavalla taustalla vallinneita toiveita toiminnan suunnan kannalta.

Seuran arkistoiden materiaalien lisäksi hyödynnän tutkija Marja-Liisa Viherän yksityiskokoelmista peräisin olevia seuran jäsenten vuosina 1990–1992 käymiä verkkokeskusteluja. Keskustelut ovat foorumi- tai sähköpostityyppisiä ketjuja, jotka ovat olleet julkisia, mutta huomioon ottaen verkkoyhteyksiä hyödyntävien laitteiden vähäisyyden sekä tutkimusalan marginaalisuuden, keskusteluihin osallistuivat kirjoittajina ja lukijoina käytännössä ainoastaan seuran jäsenistö. Kyseisistä keskusteluista välittyy melko intiimi tunnelma, ja niissä eri henkilöt ovat jakaneet näkemyksiään ja tuntemuksiaan muun muassa elämäntilanteista ja päivän uutistapahtumista henkilökohtaiseen sävyyn. Aineiston anonymisointi on tärkeä tutkimuseettinen toimintalinja kyseisen aineistotyypin hyödyntämisessä, joten tutkielmassa mainitaan yksittäisten henkilöiden nimiä keskustelutietoihin viitatta erittäin harkiten: vaikka keskustelu on ollut julkista, on kyseisenä ajankohtana tietoverkkojen saavutettavuus ollut nykyiseen verrattuna murto-osan luokkaa. Anonymisointi ei ole ongelma tutkimusnäkökulman kannalta, sillä mielenkiinto kohdistuu kokonaisvaltaisemmin Tulevaisuuden tutkimuksen seuraan ryhmänä.

Verkkokeskusteluaineisto tarjoaa mielenkiintoisen katsauksen virallisten julkaisuaineistojen ja asiakirjojen taakse, ja antaa mahdollisuuden vilaukselta seuran jäsenten välistä kanssakäymistä ja mielipiteiden vaihtoa. Haasteena kyseisessä aineistomuodossa on muun muassa se, että on vaikea päätellä, onko kanssakäyminen ollut samankaltaista kasvotusten ja muussa seuran toiminnassa. Vaikka verkossa käytyä

keskustelua on sivumäärällisesti vuosilta 1990–1992 runsaasti, on haasteena kyseisten vuosien pohjalta tulkintojen tekeminen pidemmältä aikaväliltä. Keskustelujen aikarajauksesta koituvasta edustavuusongelmasta huolimatta aineisto tarjoaa virallisempien julkaisujen ja asiakirjojen rinnalla tarkasteltuna ainutlaatuisen ikkunan, joka on syytä hyödyntää. Lisäksi tutkielma hyödyntää tulkintojensa tukena muuta aikalaismateriaalia, kuten historiikkeja ja sanomalehtikirjoituksia.

1.4 Aiempi tutkimus ja terminologia

Suomalaisen tulevaisuudentutkimuksen historiallisista vaiheista on kirjoitettu lähinnä tulevaisuudentutkimuksen piirissä, mutta varsinaista historian tutkimusta tutkimusalasta ei vielä ole tehty. Tulevaisuudentutkijoiden suhtautumisesta tietoyhteiskuntaan ei ole myöskään tehty tarkastelua, mikä on varsin ymmärrettävää, sillä sekä tietoyhteiskunta, että tulevaisuudentutkimus ovat ajallisesti melko nuoria ilmiöitä. Aiempaa tarkastelua tulevaisuudentutkimuksesta ja tietoyhteiskunta-asenteista löytyy kuitenkin erikseen, ja tutkielma luonnollisesti pyrkii hyödyntämään näitä tutkimuksenhaaroja yhdistävällä otteella.

Kylmän sodan aikaisesta kansainvälisestä tulevaisuudentutkimustoiminnasta ja futurologiasta on tutkija Jenny Andersson tehnyt melko kattavaa tutkimusta teoksessaan *The Future of the World – Futurology, Futurists and the Struggle for the Post Cold War Imagination*. Anderssonin tutkimuksissa on lähdeaineiston kannalta samankaltaisia piirteitä tutkielmaani nähden - hän on hyödyntänyt runsaasti kansainvälisten tulevaisuudentutkimusorganisaatioiden ja -seurojen arkistomateriaaleja. Kansainvälinen tulevaisuudentutkimus on ollut myös suomalaisten historian tutkijoiden mielenkiinnon kohteena, muun muassa Heli Paalumäki on tarkastellut ranskalaisen futuristin Bertrand de Jouvenelin ajattelua muun muassa artikkelissaan *Edistyksen illuusio - Bertrand de Jouvenelin ”mahdolliset tulevaisuudet” aikansa kommentaattorina*. Tulevaisuudentutkimuksen historialliset tarkastelut ymmärretään ennen kaikkea osaksi aatehistoriallista tutkimusta. Tutkimisaiheen kannalta aiempi tutkimus tulevaisuudentutkimuksesta antaa vertailukulmia erityisesti tutkimusalan järjestäytymistavoitteiden ja ihanteiden näkökulmasta.

Tietoyhteiskunta-ajattelusta on tehty tutkimusta varsinkin yhteiskuntatieteiden piirissä. Muun muassa Erkki Karvonen tarkastelee artikkelissaan *Tietoyhteiskunnan mielikuvat ja todellisuus* ristiriitoja, joita ilmeni tietoteknologian kehitykseen suuntautuvien odotusten ja todellisuuden välillä. Samankaltaisesta näkökulmaa tuo esille Antti Kasvion, Tommi Inkisen ja Hanna Liikalan kirja *Tietoyhteiskunta – Myytit ja todellisuus*. Asiantuntijakäsityksiä tietoyhteiskunnan tulevaisuudesta on kirjoittanut muun muassa Jari Kaivo-oja vuonna 2000 Tulevaisuudentutkimuskeskuksen julkaisemassa asiantuntijakäselyyn pohjautuvassa tutkimuksessa *Asiantuntijakäsityksiä tietoyhteiskunnan tulevasta kehityksestä*. Tutkimuksissa näyttää korostuneen ristiriita markkinavoimien lupaamien vaikutusten ja yhteiskunnallisten näkökulmien välillä, sekä tärkeänä nähty tarve suhtautua kriittisesti tietoteknologioiden yhteiskunnallisiin vaikutuksiin.

Tutkielman käsitteistö tarvitsee myös hieman selvennystä. Tutkielmassa kutsutaan tulevaisuudentutkimuksen edistämisen parissa työskennelleitä henkilöitä yleisnimityksellä ”tulevaisuudentutkijat”. Historiantutkimuksellisessa mielessä kyseisen käsitteen käyttö vaatii kuitenkin hieman määrittelyä, sillä tulevaisuudentutkimus ei ennen 1990-lukua ollut saavuttanut institutionaalista asemaa esimerkiksi minkään maan yliopistoissa. Tutkimusalan edistämiseen kohdistuneista toiveista ja pyrkimyksistä huolimatta mukana olleista henkilöistä tuskin monikaan suhtautui itseensä vielä 1980-luvulla ainakaan ammatillisessa mielessä tulevaisuudentutkijana, saati että heille tulevaisuudessa olisi aukeamassa mahdollisuuksia esimerkiksi opettaa tutkimusalaan yliopistossa.⁸ ”Tulevaisuudentutkija” kuitenkin kuvaa muita nimikkeitä paremmin ja ymmärrettävimminkin kyseistä toimijoiden joukkoa, ja se myös tekee aiheen käsittelystä kielellisesti ymmärrettävämpää. *Tietoyhteiskunta*-käsite ymmärretään tutkielmassa merkityssisällöltään kontekstisidonnaisena terminä, ja tutkielman neljännen luvun tavoitteena onkin pohtia rekonstruoivasti, mitä kyseinen ilmaisu tulevaisuudentutkijoiden käyttämänä tarkoitti 1980- ja 1990-luvuilla.

⁸ Viherä 2017, 179–180.

1.5 Tutkimusmenetelmä ja aikarajaus

Tutkielman ensisijaisena tutkimusmenetelmänä toimii laadullinen aineistolähtöinen sisällönanalyysi. Aineistolähtöisessä sisällönanalyysissä analyysiyksiköt ja rakenteet nousevat yksinomaan primääriaineistosta muodostaen itsenäisen teoreettisen kokonaisuuden, eli menetelmässä edetään empiirisestä havaintojen kokoamisesta käsitteellistämisen kautta yhteneväisyyksien muodostamiseen, jonka on tarkoitus johtaa päätelmien esittämiseen ja tulkintaan.⁹ Toisaalta puhtaan aineistolähtöisyyden mahdollisuutta on myös kritisoitu korostamalla hypoteesin tietynasteista välttämättömyyttä, sillä historian tapahtumia jäsennellään konseptien avulla.

Tutkielmassa on ensin muodostettu yleiskuva Futura-lehden, Tulevaisuuden tutkimuksen seuran arkistolähteiden ja verkkokeskusteluaineistojen sisällöistä. Yleiskuvan muodostamisen jälkeen aineistoista on pelkistetty käsittelyä varten oleellinen sisältö tutkimuskysymysten pohjalta. Pelkistämisen jälkeen sisältöjä tarkastelemalla on pyritty hahmottamaan toistuvia temaattisia kokonaisuuksia, joiden alle aineistohavainnot on uudelleenjärjestelty sitä seuraavaa käsittelyä ja tulkintojen tekemistä varten. Pelkistetyistä sisällöistä hahmottuneet temaattiset kokonaisuudet muodostavat tutkielman ylä- ja alaluvut, joissa saman teemaiset aineistohavainnot nousevat käsittelyyn. Useimmiten temaattiset kokonaisuudet ovat muodostuneet useammassa eri aineistotyyppissä esiintyvien havaintojen perusteella, ja näin käsittelyosiossa käydään ikään kuin vuoropuhelua eri aineistojen välillä. Tutkimuskirjallisuus toimii aineistojen välisessä vuoropuhelussa kontekstoivassa roolissa suhteuttaen esiin nousevat näkökulmat laajempaan historialliseen kehykseen ja olosuhteiden kokonaiskuvaan. Muun muassa 5.3 kantaottavuus nousee tavoitteeksi

Tutkielman aikarajaus on johdettu osittain aineistolähtöisen sisällönanalyysin näkökulmasta. Tutkielma painottuu tarkastelemaan suomalaisen tulevaisuudentutkimuksen alkutaipaleen olosuhteita 1980- ja 1990-luvuilla, jonka aikana tutkimusala järjestäytyminen lähti Suomessa liikkeelle, ja läsnäolo instituutioissa vahvistui Tulevaisuuden tutkimuskeskuksen sekä Eduskunnan Tulevaisuusvaliokunnan perustamisen kautta. Aikarajaukseen on vaikuttanut lähdeaineiston saatavuus

⁹ Tuomi & Sarajärvi 2009, 95–97.

tulevaisuuden tutkimuksen seuran toiminnasta sekä myös Futuran tietoyhteiskuntakirjoitusten ajallinen painopiste, joka oli 1990-luvun jälkipuoliskolla samoihin aikoihin, kun aiheesta oli runsaasti yhteiskunnallista keskustelua eri toimijoiden puolesta. Aikarajaus on kuitenkin ymmärrettävä väljänä, sillä periodisoivia historiantulkintoja kyseisen aiheen pohjalta ole vielä juuri esitetty. Aiemman tutkimuksen hajanaisuus tutkielman aiheen osalta edellytti, että tutkielman ensimmäiset luvut painottuisivat taustoittamaan tutkimusalan kokonaistilannetta ennen siirtymistä itse tietoyhteiskunta-asenteista tehtäviin havaintoihin. Tämän pohjana on oletus, että lehdestä tehtävien havaintojen ymmärtämiseksi on luotava jonkinlainen kokonaiskuva niistä olosuhteista, joissa tulevaisuudentutkijat Suomessa toimintaansa käynnistelivät.

2. Tulevaisuudentutkimuksen historiaa

2.1 Katsaus tutkimusalan juuriin

Wendell Bell esittää länsimaisen teknologianäkökulmaisen tulevaisuuksien tieteellisen tutkimuksen juontavan juurensa sosiologi William F. Ogburniin ja tämän Yhdysvaltojen valtiohallinnon kanssa yhteistyössä toteuttamiin raportteihin ”*Recent Social Trends in the United States*” (1933) ja ”*Technological Trends and National Policy, Including the Social Implications of New Invention*” (1937). Ogburn lähestyi tulevaisuuden ennakointia muun muassa määrittämällä kvantitatiivisesti menneisyydessä havaittavia pitkän aikavälin trendejä ja kehityskulkuja, joiden pohjalta hän muodosti arvionsa siitä, mikä voisi olla talouden ja yhteiskunnan kehityksen suunta tulevina vuosikymmeninä. Ogburnin näkemykset tulevaisuuden yhteiskunnallisten muutosten kvantitatiivisesta kartoittamisesta kasvoivat osaksi toisen maailmansodan jälkeen syntynyttä ”Social indicator” -liikettä, jonka keskiöön syntyi ajatus yhteiskunnan tilan tarkkailemisesta kvantitatiivisin menetelmin ja pyrkimyksestä ohjaamaan sosiaalipolitiikkaa kyseisten havaintojen pohjalta.¹⁰

Erimielisyyksiä tulevaisuuksien tutkimuksen tavoitteista näyttää olleen syntyajoista asti. 1940-luvulla ”futuologia” termin kehittäneen ja 1960-luvulla Berliinin yliopistossa politiikantutkimuksen professorina toimineen Ossip Flechtheimin näkemyksissä tulevaisuuksien tieteellisessä tarkastelussa oli kyse utopioiden systemaattisesta refleктоimisesta nykyhetkeen ja keskustelun luomisesta erilaisten tulevaisuusvisioiden välille. Hänen näkemyksissään utopioiden merkitys oli luoda toivoa nykyhetkeä paremmasta maailmasta. Flechtheimin ja tämän seuraajien näkemykset tulevaisuuksien tarkastelusta syntyivät osittain vastalauseena Kylmän sodan aikaisiin turvallisuuspoliittisiin tarpeisiin hiottua ”forecasting”-suuntausta kohtaan, jossa oli kyse ennen kaikkea tulevaisuuden vaihtoehtojen hahmottamisesta tilastollisen tarkastelun näkökulmasta.¹¹

¹⁰ Bell 2003, 7–8.

¹¹ Andersson 2012, 1412–13.

Tulevaisuudentutkimuksen historiallista kehitystä tutkinut Huyeonju Son on esittänyt, että tulevaisuudentutkimuksen tieteelliset juuret ovat sosiologien 1950–1960-luvuilla toteuttamissa tutkimuksissa. Son on myös esittänyt kolmivaiheisen periodisoinnin tulevaisuudentutkimuksen historialle: Tulevaisuuksien tieteellinen tutkimus ja rationalisointi 1945–1960, tulevaisuuksien teollistuminen ja globaalit instituutiot 1970–1980, ja uusliberalistiset ja sirpaloituneet tulevaisuudet 1990-luvulta nykypäivään.¹²

Tulevaisuudentutkimuksen on nähty heijastaneen maailmansodan jälkeisellä ajalla vallinneita tiuhaan tahtiin vaihtuneita tulevaisuudenvisioita toiveikkaista näkemyksistä katastrofidiskursseihin. Kaiken kaikkiaan ennakointiin profiloitunut asiantuntemuksen ala on nähty suuntauksiltaan ja näkökulmiltaan kirjavana kenttänä, josta tutkimusalanalla hyödynnettyjen menetelmien ja teknologioiden laaja kirjo puhuu puolestaan.¹³ Juuri tämä moninaisuus nousee tärkeään rooliin seuraavissa luvuissa, joissa esittelen tulevaisuuden tutkijoiden esittämiä käsityksiä tietoyhteiskunnasta. Havainnot tutkimusalan moninaisuudesta tekevät poikkeavat suhtautumiset tietoyhteiskuntakehitykseen ymmärrettävämmäksi: kyseessä ei välttämättä ole ollut tutkimusalataustaltaan tai tavoitteiltaan kovin yhtenäinen toimijoiden ryhmä.

Moninaisuuden on siis esitetty olleen tulevaisuudentutkimuksen alan ominaispiirteitä sen alkuajoista lähtien. Tutkimuskirjallisuudessa on esitetty, että tulevaisuudentutkimuksen vaikuttavuuden arvioinnin tai tutkijoiden esittämien tulevaisuuskuvioiden täsmällisyyden tarkastelun sijaan kiinnostavampi historiantutkimuksellinen näkökulma on keskenään erilaisten näkökulmien ja ajattelutapojen yhteenotto.¹⁴ World Future Society on toinen 1970-luvun alussa perustetuista kansainvälisistä tulevaisuudentutkijoiden organisaatioista, toinen on World Futures Studies Federation. Kahden erillisen organisaation - World Future Society ja World Futures Federationin - perustaminen 1970-luvun alussa, on nähty ilmentymänä kilpaileville näkemyksille asiantuntija-alasta.¹⁵

¹² Son 2015.

¹³ Andersson 2018, 5.

¹⁴ Andersson 2018, 6.

¹⁵ Andersson 2018, 11.

2.2 Harrastustoiminnasta instituutioihin - suomalaisen tulevaisuudentutkimuksen historiallisia vaiheita

Tulevaisuuden tutkimuksen seura perustettiin vuonna 1980, mutta vaikuttaa siltä, että tulevaisuussuuntautunutta tutkimusta on esiintynyt ja sitä kohtaan on osoitettu mielenkiintoa Suomessa jo paljon varhaisemmin. Vuonna 1978 julkaistussa kirjassa ”Tulevaisuus vedenjakajalla” Frey esittää tulevaisuuden tieteellisperäistä ennustamista tapahtuneen jo pitkään yhdyskuntasuunnittelun sekä tekniikan alueilla.¹⁶ Suomen Akatemian historiikissa esiintyy mainintoja siitä, että jo vuodesta 1969 alkaen julkisen tiederahoituksen koordinoinnista vastaavalla taholla Suomen Akatemiassa oli esiintynyt kiinnostusta tulevaisuuden tutkimuksen aseman vakiinnuttamiseksi Suomessa. Akatemiassa tutkimusala ei saanut erityisrahoituksen tai painoalan asemaa, mutta kyseisenä vuonna perustettiin jaosto kartoittamaan kyseisen alan asemaa ja järjestäytymismahdollisuuksia. Jaosto esitti tuolloin, että valtionrahoitteinen seura olisi optimaalisin toimija organisoimaan tulevaisuudentutkimuksen järjestäytymistä.¹⁷ Suomen Akatemia toimi myös rahoittajana ensimmäisen valtakunnallisen tulevaisuudentutkimuksen seminaarin järjestämisessä Turussa 28.-30.8.1974.¹⁸

Vuosina 1978–1980 Turussa nimitettiin korkeakoulujen henkilöstöstä koostuvia työryhmiä edistämään tulevaisuudentutkimuksen järjestäytymistä, usein pyrkimyksenä lisäämään tulevaisuusorientoitunutta opetusta ja tätä kautta luomaan puitteita pysyvämmälle tulevaisuudentutkimukselle.¹⁹ Vuonna 1979 julkaistussa raportissa esitettiin Turun yliopistossa olleen tulevaisuussuuntautunutta tutkimusta kaikkiaan seitsemässä tiedekunnassa.²⁰

Tulevaisuudentutkimuksen seura perustettiin 28.5.1980 pidetyssä kokouksessa Turun yliopiston tiloissa. Siitä seuraavana vuonna seura liittyi World Future Societyyn (WFS) sekä puheenjohtaja World Futures Studies Federationin (WFSF) jäseneksi.

¹⁶ Frey 1978, 177–178.

¹⁷ Pohls 2005, 457–460.

¹⁸ *Futura* 1990 (2), 12. Harry Frey ja Mika Mannermaa ”Tulevaisuuden tutkimuksen seuran perustaminen”.

¹⁹ *Futura* 1990 (2), 13–15. Harry Frey ja Mika Mannermaa ”Tulevaisuuden tutkimuksen seuran perustaminen”.

²⁰ Hartiala et al. 1979.

Jäsenmaksujen suuruuden on esitetty olleen alkuvuosina esteenä muihin kansainvälisiin järjestöihin liittymisessä.²¹ Jäsenhakemusten perusteella tulevaisuudentutkimus oli seuran perustamisesta lähtien melko monitieteisen ryhmän mielenkiinnonkohteena. Jäseneksi haki laajasti eri tieteenalojen tutkijoita: jäsenhakemuksissa edustettuna oli muun muassa tietoliikenteen, teknologian, psykologian, epidemologian, hallinnon, kansantalouden, musiikin, ja mikrobiologian tutkimuksenalat. Tutkijoita oli läsnä niin korkeakoulusektorilta, valtiontutkimuslaitoksista kuin yrityksistäkin. Lisäksi jäsenhakemuksista käy ilmi, että tutkijoiden lisäksi jäsenyydestä kiinnostuneiden joukossa oli muun muassa opiskelijoita, konsultteja, toimittajia ja kansanedustajia.²² Havaintoja tulevaisuuden tutkimuksesta kiinnostuneiden tahojen eritaustaisuudesta tukee myös se, että vuonna 1986 melko eritaustainen toimijoiden ryhmä allekirjoitti kansalaisaloitteen Tulevaisuuden tutkimusyksikön perustamisesta eduskunnan yhteyteen; joukossa oli toimijoita korkeakoulujen ja tutkimusyhteisön lisäksi muun muassa SDP:stä, keskustapuolueesta, SKDL:stä, Pohjoismaiden neuvostosta, Mannerheimin lastensuojeluliitosta sekä Luonnonsuojeluliitosta.²³

Tulevaisuudentutkimuksen seuralla oli alkuvuosistaan lähtien yhteyksiä Valtion Teknilliseen Tutkimuskeskukseen (VTT) sen jäsenistön toimiessa tutkimuslaitoksen piirissä.²⁴ Tulevaisuudentutkimus-suuntautunutta informaatioteknologian toimintaa olikin vuosikymmenen kuluessa harjoitettu tutkimuskeskuksen hankkeissa. VTT:n toimintayksiköiden ja niiden palveluksessa olevien henkilöiden toimesta oli vuoden 1975–1981 välisenä aikana laadittu tulevaisuudentutkimuksen alalta 85 kirjallista esitystä,²⁵ joista 27:stä informaatiotekniikkaa koskevasta esityksestä kolme raporttia käsitteli tietoliikenneteknologian tulevaisuutta. Aiheet koskivat pienen yhteiskunnan tulevaisuuden tietoliikenneverkkoa, tietoliikennesatelliittijärjestelmiä, sekä tietoliikenteen yleisiä kehitysnäkymiä Suomessa. Kyseisiä aineistoja hyödynnettiin alan koulutuksessa, yrityssuunnittelussa sekä työmarkkinatoiminnassa. On kuitenkin mainintoja siitä, että valtaosa VTT:n rahoittajista ei kyseisenä aikana ollut kiinnostunut pitkän aikavälin arvioihin tähtäävästä tutkimuksesta. Tämän vuoksi rahoituksen

²¹ *Futura* 1990 (2), 20 & 28. Harry Frey ja Mika Mannermaa ”Tulevaisuuden tutkimuksen seuran perustaminen”.

²² Tulevaisuuden tutkimuksen seuran jäsenhakemuksia 1980-luvulla.

²³ *Turun Sanomat* 13.11.1986. ”Kansalaisaloite: Tulevaisuudentutkimusta eduskunnan yhteyteen.”

²⁴ *Futura* 1990 (2), 25. Harry Frey ja Mika Mannermaa ”Tulevaisuuden tutkimuksen seuran perustaminen”.

²⁵ Kivistö 1982, 3.

järjestämisen mahdollisuuksia pyrittiin kartoittamaan tutkimuskeskuksen omien resurssien kautta.²⁶

Tulevaisuudentutkimuksen alan järjestäytymistä tarkasteleviin historiallisiin arvioihin vertailtuna *Futura* on melko perusteltua käsittää järjestäytymiseen pyrkineenä toimintana hajanaisena syntyneelle asiantuntija-alalle.²⁷ Tätä oletusta tukee muun muassa Suomen Akatemian kirjaukset 1970- ja 1980-luvulla pyrkimyksestä organisoida tutkimusalaa, jonka eräänä vaihtoehtona nähtiin tulevaisuuden tutkimukseen suuntautuneen seuran perustaminen.²⁸ Tästä viitteitä antaa myös Turun yliopiston asettama tulevaisuudentutkimuksen tarpeita kartoittanut toimikunta.²⁹

Tulevaisuuden tutkimuksen suomalaisen historian viimeisimpänä kehitysvaiheena voidaan nähdä tutkimusalan institutionalisoituminen. Kyseisen periodin voidaan nähdä alkaneen vuonna 1992 kun Tulevaisuuden tutkimuskeskuksen perustettiin Turun Kauppakorkeakoulun yhteyteen. Institutionalisoitumista ilmentää myös Tulevaisuusvaliokunnan perustaminen eduskunnan yhteyteen ensin tilapäisesti vuonna 1993 kansanedustaja Eero Paloheimon aloitteesta ja myöhemmin perustuslaissa vakiinnutettuna vuonna 2000.³⁰ Vuonna 1998 sai alkunsa myös Tulevaisuudentutkimuksen Verkostoakatemia, jonka tavoitteeksi määriteltiin tulevaisuudentutkimuksen opetuksen edistäminen korkeakouluissa.

2.3 Tulevaisuuden tutkijat oman tutkimusalansa historian tulkitsijoina

Suomessa tulevaisuuden tutkimuksen historiallisesta kehityksestä ovat kirjoittaneet pääasiassa toimijat, jotka ovat itse olleet kiinteästi mukana tulevaisuuden tutkimuksen edistämistoiminnassa. On syytä kiinnittää huomiota siihen, miten tulevaisuuden tutkimuksen edistämiseen pyrkivät tahot ovat kyseisen tutkimusalan historian ja menneisyyden esittäneet. Mahdollisia näkökulmia arvioinnin kannalta on myös, millaisiin käyttötarkoituksiin tutkimusalan historiallisia vaiheita esitteleviä tekstejä on

²⁶ Kivistö 1982, 3, 15–16 & 27–30.

²⁷ Andersson 2018, 9–10.

²⁸ Pohls 2005, 457–460.

²⁹ Turun korkeakoulujen tulevaisuudentutkimuksen toimikunnan mietintö 17.4.1991.

³⁰ Aalto-Lassila 2008.

laadittu. Kattavimmat historialliset katsaukset tulevaisuudentutkimuksen vaiheista Suomessa ovat Tulevaisuuden tutkimuksen seuran ensimmäisen vuosikymmenen toimintaa tarkastelevat historiikinomaiset kirjoitukset, joita laatineet henkilöt ovat itse olleet tarkastelemansa ajankohtansa aikana mukana toiminnassa. Vastaavanlainen historiakatsaus laadittiin seuran 10-vuotisjuhlaulkaisua varten, ja lieneekin tavallista, että yhteisöt koostavat toiminnastaan merkkipäivinäan erilaisia katsauksia, joihin nostetaan toiminnan kannalta olennaisia onnistumisia ja haasteita.

Otettaessa huomioon, että tulevaisuuden tutkimus ja sen edistäminen olivat Suomessa pitkään marginaalinen kiinnostuksen kohde ja pääasiassa harrastustoiminnan varassa, on melko ymmärrettävää, miksi lähinnä tulevaisuudentutkijat ovat tehneet koontia tutkimusalansa historiallisista vaiheista. Ennen tutkimuslaitoksen ja Tulevaisuusvaliokunnan perustamista tulevaisuudentutkimus oli pitkään melko marginaalinen kiinnostuksen kohde, ja kotimaisten historian tutkijoiden mielenkiinto suuntautui enimmäkseen ulkomaisten futurologien aatehistorialliseen tarkasteluun.

Tulevaisuuden tutkijoiden laatimien historiallisten tulkintojen osalta voidaan todetta, että kyseisissä historiallisissa katsauksissa on havaittavissa yhtenäisyyttä ja toistuvuutta. Lisäksi historiallisista selonteoista syntyy vaikutelma, että tutkimusalan suosiota ja relevanttiutta ei olla tutkimusalan edistämisen tavoitteista huolimatta haluttu esittää pelkästään imartelevassa valossa: vähän väliä tuodaan muun muassa esiin, että tutkimusala oli yksityisten tutkijoiden aloitteesta syntyneenä, eikä julkinen valta juuri missään maassa osoittanut kiinnostusta tutkimusalan hyödyntämiseen ³¹.

Tulevaisuudentutkimuksen historiallisten kuvauksien keskinäisen samankaltaisuuden pohjalta näyttää siltä, että tulevaisuuden tutkijoilla on ollut melko yhtenäinen kuva harjoittamansa tutkimusalan menneisyydestä tai vähintään siitä, kuinka se olisi esitettävä. Tulevaisuuden tutkimuksen seuran sisäisissä keskusteluissa on kuitenkin joitakin merkkejä siitä, että eroja historiallisten kehitysvaiheiden tulkinnoissa löytyy yksittäisten henkilöiden välillä. Tästä esimerkkinä voidaan nähdä seuran verkkokeskusteluissa professori Pentti Malaskan ja tutkija Yrjö Seppälän 1990-luvun alussa käymä väittely siitä, onko tulevaisuuden tutkimuksessa nähtävissä paradigmaa. Keskusteluista välittyä

³¹ Tästä varhaisimpia kirjoituksia Frey 1978, 177–178.

vaikutelma, että Malaska seuran puheenjohtajana ei ole halunnut hyväksyä aivan kaikkia tulkintoja tulevaisuuden tutkimuksen historiallisen kehityksen vaiheista. On kuitenkin huomautettava, että Malaska ei näytä tällä pyrkineen vaihtoehtoisten tulkintojen täydelliseen torppaamiseen, sillä tarjosi Seppälälle mahdollisuutta julkaista vaihtoehtoisia historiallisia tulkintoja sisältäviä muistelmiaan seuran Futura-lehdessä artikkelimuotoisena.³² Tästä huolimatta kyseinen väittely voidaan nähdä osoituksena siitä, julkaistujen historiikkien esittämä linja tulevaisuudentutkimuksen historiallisesta kehityksestä ei pinnan alla ollut aivan yhtä yhtenäinen. Mahdollinen oletus on myös, että kyseisen tulevaisuudentutkimuksen toimijoiden ensisijaisena prioriteettina ei ole ollut oman tutkimusalan historiaesitysten haastaminen tällaisia katsauksia laatiessaan, ja lähdeaineisto, jota historiakatsausten laatimisessa on hyödynnetty, on niukkuudessaan melko yhtenäinen.

³² Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskusteluja 5.1.-5.11.1990, 201–300: 68–74.

3. Tutkimusalan järjestäytymispyrkimykset näkemysten raameina

Tietoyhteiskuntaa koskevia näkemysten tarkastelemiseksi on muodostettava kuva siitä, millaisten olosuhteiden osana ne Tulevaisuuden tutkimuksen seuran toimintaa olivat. Kuten tutkielman johdannossa jo todettiin, Tulevaisuuden tutkimuksen seura oli organisaatioltaan vahvasti vapaaehtoistoiminnan varaan rakentunut tieteellinen seura, eikä sitä ole tavoitteidensa tai rakenteensa puolesta mielekäästä verrata esimerkiksi poliittisten puolueiden kaltaisiin pitkälle järjestäytyneisiin organisaatioihin. Vuoden 1981 jäsenlistan perusteella seuran jäseniksi oli liittynyt runsaasti henkilöitä, joiden ammattiin kuului tulevaisuus- tai ennakointiorientoituneen tutkimustyön tekeminen,³³ mutta seuran jäsenet olivat työorganisaatioidensa puolesta usein erillään toisistaan, ja toiminta Tulevaisuuden tutkimuksen seurassa oli vain murto-osalle osa-aikainen työ. Seuran toiminnassa korostui vahvasti

Järjestäytymistä ja yhteisön muodostumista seuran toiminnassa on mahdollista tarkastella sen harjoittamien aktiviteettien ja yhteisön keskeisten henkilöiden toiminnan kautta. Tarkastelun kohteina aktiviteettien puolesta ovat seuran jäsenlehti, erilaisten tapahtumien kuten seminaarien järjestäminen sekä vapaamuotoiset verkkokeskustelut. Aktiviteettien tarkastelussa hyödynnetään toimiverkkoteoriaan pohjautuvia lähtökohtia. Toisessa alaluvussa tarkastelun keskiöön nousee aineistolähtöisten havaintojen toistuvuuden perusteella keskeiseltä vaikuttavana henkilönä talous- ja tilastomatematiikan professori Pentti Malaska. Kolmannessa luvussa näkökulmaa laajennetaan kansainvälisen tulevaisuudentutkimuksen järjestäytymistavoitteita tarkastelemalla.

3.1 Aktiviteetit rakentavat yhteisöllisyyttä

Tässä alaluvussa tarkastellaan Tulevaisuuden tutkimuksen seuran erilaisia toimintamuotoja järjestäytymisen ja yhteisöllisyyden rakentumisen kannalta. Tarkasteltaviksi toimintamuodoiksi nousee tutkielman lähdeaineiston pohjalta jäsenlehden julkaiseminen, tapahtumien järjestäminen sekä verkkokeskustelut. Tietoyhteiskunta oli kyseisissä toiminnanmuodoissa usein keskeisenä sisältönä: ajatuksia tietoliikenteen lisääntymisen murroksesta tuotiin esiin lehtiartikkeleiden, viestintäleirien

³³ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran jäsenet paikkakunnittain 21.9.1981.

ja verkkokeskustelujen muodoissa. Havainnot aktiviteettien merkityksellisyydestä seuran järjestäytymisessä saavat tukea toimijaverkkoanalyysistä, jonka pohjalta aktiviteetit voidaan ymmärtää toimijoiden joukkoon kuuluviksi.

Tutkimusalaa ympäröiviä olosuhteita tarkastellessa vaikuttaa siltä, että verkostoitumistavoitteita vahvistavalle toiminnalle on ollut tarve. Futura-lehden alkaessa ilmestymään vuodesta 1982 alkaen seuran jäsenlehtenä ja vuodesta 1986 alkaen Futura-nimisenä julkaisuna ³⁴ tulevaisuudentutkimus ei ollut Suomessa tai muualla saavuttanut virallista asemaa akateemisten instituutioiden piirissä virkojen tai opetuksen osalta.³⁵ Tulevaisuudentutkimuksen järjestäytymistoiminnan ytimessä olleet henkilöt esittivät 1980-luvun puolivälissä tutkimusalan olleen lähinnä alasta kiinnostuneiden tahojen harrastustoimintaa. Myöskään paradigmaa ei tutkimusosalta tuolloin nähty vielä muodostuneen.³⁶ Futura-lehteä on syytä tarkastella tutkimusalan verkostoitumistavoitteiden näkökulmasta käsin: lehden julkaisutoimintaan sitouduttiin toimintasuunnitelmien perusteella pitkäaikaisena tavoitteena, mikä kielii lehden roolin näkemisestä keskeisenä tutkimusalan edistämisen tavoitteiden kannalta.³⁷

Toimijaverkkoteoriaa (ANT) on hyödynnetty monipuolisesti erilaisten sosiaalisten verkostojen tarkastelussa. Toimijaverkkoteoriassa sosiaaliset verkostot ymmärretään ennen kaikkea avoimina prosesseina. Avoimien prosessien keskiössä ovat aktiviteetit, joiden kautta verkoston muut toimijat ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Toimijaverkkoteoriassa erilaisten toimijoiden ei nähdä toteuttavan aktiviteettejaan yksin ainoastaan omien tavoitteidensa pohjalta, vaan reagoivat myös verkon muihin toimijoihin. Toimijaverkkoteorian erityispiirteeksi voidaan lukea ei-inhimillisten objektien tarkasteleminen osana verkostoa: Latour nimittää tätä ihmis- ja ei-ihmistoimijoiden kokonaisuutta ”hybridisten toimijoiden verkoksi.” Toimijaverkkoteorian mukaan toimijuus ei siis rajoitu psykologisia intentioita omaaviin subjekteihin.³⁸

³⁴ www.tutuseura.fi/julkaisut/futura/

³⁵ Keskustelumateriaali Suomen Akatemiassa 20.5.1981 Tulevaisuuden tutkimuksen jaoston ja seuran ongelmista.

³⁶ Malaska & Mannermaa 1985, 3. Kyseistä näkökulmaa paradigmatuudesta ovat tosin haastaneet yksittäiset tulevaisuuden tutkijat, kuten Yrjö Seppälä muistelmissaan (muistelmien luonnos Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskusteluissa 5.1.-5.11.1990 201–300 s.68–70).

³⁷ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran toimintasuunnitelmat vuosille 1987 & 1990.

³⁸ Krieger & Belliger 2014, 90–93.

Toimijaverkkoteorian pohjalta Futura-lehti voidaan ymmärtää Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkoa rakentaneena aktiviteettina. Tästä näkökulmasta lehti ei siis ainoastaan näyttäyty kanavana tulevaisuudentutkijoiden ajatusten ilmaisemiselle, vaan myös toimijana, joka olemassaolollaan on kannustanut vuorovaikutukseen tulevaisuudentutkijoiden verkostossa sekä edellyttänyt tutkijoilta reagoimista artikkeleiden laatimisen muodossa.

Seuran johto on korostanut Futuran tärkeyttä toimintasuunnitelmissa.³⁹ Seuran verkkokeskusteluissa on myös merkkejä siitä, että Futuran toimituksella on ollut pyrkimyksiä lisätä seuran jäsenten osallisuutta lehteen. 14.1.1990 avatussa keskustelussa Futuran silloinen päätoimittaja Matti Vapaavuori ehdotti lehdelle rinnakkaista verkkokanavaa, jossa jäsenet voisivat jakaa seuralaisten kesken kirjoituksiaan lehteä vapaamuotoisemmin.⁴⁰ Seura on lehden toimituksen suhteen ollut myös jatkuvasti kunnianhimoinen, ja kehittää julkaisua niin yhteydenpito- ja tiedonsaantikanavana kuin tulevaisuudentutkimuksen yleisenä tiedotusfoorumina.⁴¹

Erilaisten tapahtumien, kuten seminaarien on nähty jäsenistön keskuudessa olleen tutkimusalan yhteisöllisyyttä rakentavaa toimintaa. Seminaarien ja muiden tilaisuuksien järjestäminen oli varsin kiinteä osa seuran toimintaa sen alkuvuosista lähtien. Muun muassa pian seuran perustamisen jälkeen vuonna 1982 järjestetyn Seilin saaren monipäiväisen kesäseminaarin on kuvailtu olleen ryhmäytymisen kannalta ”voimaannuttava lähtölaukaus”.⁴² Seilin saaren seminaarin on esitetty saaneen ”legendaarisen maineen” seuran keskuudessa ja nähty alkuna suomalaiselle tulevaisuudentutkimuksen harrastajien yhteisölle.⁴³

Erilaiset tapahtumat ovat myös järjestämistoiminnan puitteissa rakentaneet osallistavaa toimintaa seuran jäsenistön keskuudessa, josta on merkkejä muun muassa 23.-24.2.1991 käydyissä verkkokeskusteluissa, joissa ideoitiin esteellisille nuorille suunnattujen

³⁹ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran toimintasuunnitelma vuodelle 1987.

⁴⁰ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskusteluja 5.1.-5.11.1990.

⁴¹ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran toimintasuunnitelma vuodelle 1987.

⁴² Viherä 2017, 179.

⁴³ *Futura* 1990 (2), 33. Mika Mannermaa ”Seuran toiminnan vuosikohtainen historia”.

viestintäleirien sisältöä.⁴⁴ Tapahtumien tärkeydestä kertoo myös se, että niistä tiedottamiseen suhtauduttiin järjestelmällisesti: seuran tapahtumista velvoitettiin toimittamaan alustukset Futuraan.⁴⁵ Seuran jäsenet järjestivät myös yhteistyössä tietoyhteiskunta-aiheeseen liittyviä tapahtumia, jotka järjestettiin kuitenkin erillisenä toimintana seurasta.⁴⁶ Voidaan kuitenkin katsoa, että seura oli näiden tapahtumien kannalta eri toimijoita yhdistävä taho.

Tapahtumien lisäksi Tulevaisuuden tutkimuksen seuran toiminnassaan hyödyntämät tietoverkkoympäristöt voidaan sekä toimijaverkkoteorian että lähdeaineiston perusteella nähdä yhteisöä rakentaneena elementtinä. Seuran verkkokeskustelut mahdollistuivat Posti- ja telehallituksen koordinoiman tietoverkkokokeilun puitteissa, johon seura lähti mukaan allekirjoitettuaan sopimuksen vuonna 1987. Kokeilun kautta seuran jäsenille tarjoutui mahdollisuus olla vuorovaikutuksessa keskenään Telebox-nimisellä alustalla.⁴⁷ Toimijaverkkoteorian näkökulmasta voidaan verkkoalusta ymmärtää toimijana, joka yhteisvaikutuksessa tulevaisuudentutkijatoimijoiden reaktioiden kautta muodostaa verkoston, jonka ytimessä on toimijoita yhdistävä aktiviteetti: verkkokeskustelut. Toimijaverkkoteorian lähtökohtien hyödyntäminen avaa silmiä ennen kaikkea sen suhteen, että pienemmissä ja vähemmän organisoiduissa yhteisöissä riittää samanarvoisesti analysoitavaa verkoston muodostumisessa; suurissa puolueissa *organisaatorakenne* voitaisiin puolestaan ymmärtää verkoston toimijaksi, joten analyysin teoreettiset lähtökohdat olisivat samat, vaikka ihmisillä olisi keskimäärin tapana nähdä suuremmat organisaatiot ”selkeämmin” verkostoituneina.

Seuran verkkokeskustelut ovat mielenkiintoinen tarkasteltava aktiviteetti seuran järjestäytymisessä myös siltä kannalta, että kyseessä on ollut julkaisutoiminnan ja tapahtumanjärjestyksen rinnalla huomattavasti vapaamuotoisempi ja vähemmän sitoutumista edellyttävä aktiviteetti. Vaikuttaakin siltä, että vapaamuotoisuus on ollut tavoiteltu aspekti verkkokeskusteluympäristöissä: useat jäsenet kokivat verkkokeskusteluympäristön antoisaksi toimintamuodoksi, koska alustalla oli mahdollisuus intuitiivisten ja vähemmän perusteltujen ajatusten jakamiseen jäsenistön

⁴⁴ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskusteluja 19.2.-6.7.1991.

⁴⁵ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran toimintasuunnitelma vuodelle 1990, 3.

⁴⁶ ”Keskustelua seuran roolista ja tilanteesta TUTU-taululla” 1989.

⁴⁷ Tutkimussopimus Posti- ja telehallituksen kanssa 12.11.1987.

kesken.⁴⁸ Verkkokeskustelut olivat yhteisöä rakentava aktiviteetti siitäkkin näkökulmasta, että jäsenistö nautti myös loma-aikoinaan yhteyden pitämisestä viestittelyn kautta seuran muihin jäseniin.⁴⁹ Digisyntyisten objektien historiantutkimuksessa on myös kiinnitetty huomiota keskusteluviestien aikaleimoihin.⁵⁰ Tulevaisuuden tutkimuksen verkkokeskustelujen aikaleimoja tarkastellessa on mahdollista huomata, että keskustelut ovat sijoittuneet laajalle skaalalle vuorokaudenaikoja.⁵¹

Verkkokeskusteluja yhteisönäkökulmasta tarkasteltaessa voidaan myös havaita, että keskustelu ei ole ollut anonyymiä, vaan kyse on ollut toisilleen entuudestaan tuttujen henkilöiden viestittelystä: useimmat keskustelijoista esiintyivät palstalla omilla nimillään. Jotkut keskustelijoista esiintyivät palstalla käyttäjänimillä, mutta keskustelujen pohjalta syntyy vaikutelma, että osallistujat ovat henkilökohtaisesti tuntenet nimimerkkien takana olevat kirjoittajat.⁵² Tämän pohjalta verkkokeskustelut voidaan ymmärtää olemassa olevaa yhteisöllisyyttä vahvistavana aktiviteettina.

3.2 Eteenpäin määrätietoisuudella ja arvovallalla: professori Pentti Malaskan merkitys tutkimusalan järjestäytymiselle

Huolimatta tulevaisuudentutkimuksen institutionalisoitumisen vähäisyydestä sen alkuvuosikymmenenä, tutkimusalan järjestäytyminen vaikuttaa olleen tutkimus- ja korkeakoulujen henkilöstön aloitteista liikkeelle lähtenyt ilmiö. Tästä esimerkkinä voidaan pitää vuonna 1978 Turussa korkea-arvoisten tutkijoiden perustamaa ”Hartialan työryhmää”, joka pyrki tulevaisuudentutkimuksen organisoitumisen ja opetuksen edistämiseen.⁵³ Myös alkuvuosien jäsenluetteloita tarkastellessa huomaa, että useat jäsenet olivat ammattiensa puolesta yhteydessä erilaisiin tutkimusorientoituneihin instituutioihin. Monet jopa tekivät jonkinlaista tulevaisuusorientoitunutta tutkimustyötä, joten tutkimusala ei suinkaan lähtenyt liikkeelle tyhjiössä.⁵⁴ Institutionaalisen taustan

⁴⁸ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskusteluja 19.2.-6.7.1991.

⁴⁹ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskusteluja 4.5.-12.10.1992.

⁵⁰ Suominen & Sivula 2016, 113.

⁵¹ Esimerkiksi Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskusteluja ajalta 19.2.-6.7.1991 ja 7.7.-20.9.1991.

⁵² Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskusteluja 4.5.-12.10.1992.

⁵³ *Futura* 1990 (2), 13–14. Harry Frey ja Mika Mannermaa ”Tulevaisuuden tutkimuksen seuran perustaminen”.

⁵⁴ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran jäsenet paikkakunnittain 21.9.1981.

lisäksi tutkimusalan järjestäytymisen aktiivisilla toimijoilla vaikuttaa olleen selkeitä tavoitteita tulevaisuudentutkimuksen laajentamiselle.

Tulevaisuudentutkimuksen järjestäytymisen kannalta erityiseksi huomion kiintopisteeksi nousee Pentti Malaska. Pentti Malaskan panos Tulevaisuuden tutkimuksen seuran järjestäytymistavoitteissa on toistuva aineistosta esiin nouseva piirre. Hänen yhteydenpidostaan kertovista lähdemateriaaleista ilmenee, että hän on vastannut seuran nimissä yhteydenpidosta korkeakoulujen johtajiin,⁵⁵ ja omannut kontaktit kansainväliseen tulevaisuudentutkimusmieliseen yhteisöön Rooman Klubin jäsenenä.⁵⁶ Hän myös edusti seuraa, kun ilmeni tarvetta yhteydenpidolle korkean vaikutusvallan virastoihin: seuran arkiston dokumenteissa on nähtävissä hänen yhteydenpitoaan Suomen Akatemiaan ja Opetusministeriöön 1980-luvun alkupuolella seuran rahoitusta koskevista ongelmista.⁵⁷ Lisäksi hän oli läsnä aktiivisesti muun jäsenistön käymissä erilaisissa keskusteluissa.⁵⁸ Malaska onkin monissa lähteissä esitetty suomalaisen tulevaisuudentutkimuksen erityisenä liikkeellepanijana ja sillanrakentajana.⁵⁹

Malaskan arvovaltaisuutta on mahdollista tarkastella hänen hallussaan pitamiensä institutionaalisten meriittien kautta. Akateemisen maailman valtasuhteita tarkastellut Pierre Bourdieu on painottanut, kuinka valtapositiot ja meriitit korkean arvoaseman instituutioissa määrittävät kyseisten henkilöiden ”painoarvoa” matalamman arvoaseman instituutioissa. Malaskan institutionaalinen arvovalta ei siis välttämättä rakentunut Tulevaisuuden tutkimuksen seuran sisällä puheenjohtaja-aseman perusteella, vaan hänen kantamiensa akateemisen maailman meriittien, siis Turun Kauppakorkeakoulun tilastotieteen ja talousmatematiikan professuurin perusteella, jotka seurasivat häntä toimiessaan Tulevaisuuden tutkimuksen seurassa.⁶⁰

Pentti Malaskan arvovalta ei vaikuta rajoittuneen ainoastaan akateemiseen maailmaan. On mainintoja siitä, että Malaska osallistui Kone OY:n tiloissa säännöllisesti

⁵⁵ Malaskan kirje Turun yliopiston kansleri Kaarlo Hartialalle 1981.

⁵⁶ *Futura* 1990 (2), 10. Harry Frey ja Mika Mannermaa ”Tulevaisuuden tutkimuksen seuran perustaminen”.

⁵⁷ Keskustelumuistio Suomen Akatemiassa 20.5.1981 Tulevaisuuden tutkimuksen jaoston ja seuran ongelmista, 1981; Malaskan kirje opetusministerille 3.9.1986.

⁵⁸ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskusteluja 19.2.-6.7.1991.

⁵⁹ Mm. Heinonen 2017, 189–190.

⁶⁰ Bourdieu 1988, 84–90.

kokoontuneeseen keskusteluryhmään, jonka muita osallistujia olivat yritysjohtaja Pekka Herlin, tilastokeskuksen tuleva pääjohtaja Olavi Niitamo sekä Sanoma-konserniin kuuluneen Weilin+Göös -kirjakustantamon johtaja Ville Repo.⁶¹ On mainintoja siitä, että kokousten taustalla olisi ollut Pekka Herlinin tarve kerätä teoreettista ja tutkimuspohjaista tietämystä liiketoimintansa tueksi. Lisäksi Pekka Herlin rahoitti Pentti Malaskan yritystoiminnan päättämistä koskevaa tutkimusta.⁶²

Mikäli tulevaisuudentutkijoiden joukossa oli Malaskan kaltaisia arvovaltaisia henkilöitä, saattaa Bourdieun esitysten valossa olla mahdollista, että seuran muut jäsenet ovat toiminnassaan pyrkineet myös tekemään vaikutuksen heihin, tai ainakin ylläpitäneet edullista kuvaa itsestään. Mikäli Malaskan tavoitteet tutkimuskeskuksen tai -instituutin perustamisesta olivat yleisemmässä tiedossa seuran toiminnassa mukana olleille, on mahdollista, että jäsenet ovat nähneet ammatillisen uransa kannalta hyödylliseksi osoittaa kyvykkyyttään seuran toiminnassa. Kyseinen tulkinta tarjoaa vaihtoehdoisen näkökulman aiemmissa luvuissa esitettyihin havaintoihin, joiden mukaan seuran aktiivit ymmärsivät tulevaisuudentutkimuksen tilan tutkimusalasta kiinnostuneiden harrastustoimintana.

Pentti Malaskaa kuvaillaan useissa aineistoissa kyvykkääksi ja hänen sosiaalinen olemuksensa on tehnyt vaikutuksen ja innostanut useita hänen kanssaan työskennelleitä ihmisiä.⁶³ Seuran keskustelut antavat kuvan, että Malaska herätti ensisijaisesti innostusta kanssaan työskennelleiden keskuudessa, sen sijaan että hän olisi näyttäytynyt kaukaisena korostuneen arvovaltaisena hahmona. Tämän pohjalta voidaan päätellä, että hän on ollut keskeinen henkilö myös yhteisöllisyyden tunteen muodostumisessa seuran toiminnassa, ja tuskin hänen läsnäolonsa on tuottanut seuran muille aktiiveille kohtuuttomasti paineita esiintyä edullisesti, vaan jo itse panostus ja kiinnostus tulevaisuudentutkimusta kohtaan on ollut arvostettavaa. Seuran verkkokeskusteluissa hänen näkemyksiään on myös uskallettu haastaa muun muassa energiapolitiikan osalta, mikä antaa kuvan siitä, että seurassa vallinnut ilmapiiri on hyväksynyt kaikenlaiset näkökulmat.⁶⁴

⁶¹ *Futura* 1990 (2), 10. Harry Frey ja Mika Mannermaa ”Tulevaisuuden tutkimuksen seuran perustaminen”.

⁶² ”Vuorineuvoksen apurahahakemukset”. Koneen Säätiön verkkosivut. <<https://koneensaatio.fi/tarinat-ja-julkaisut/vuorineuvoksen-apurahahakemukset/>> [luettu 24.4.2023].

⁶³ Viherän 2017; Niiniluoto 2017.

⁶⁴ Tulevaisuudentutkimuksen seuran verkkokeskusteluja 5.1.-5.11.1990.

Kappaleessa kuvatun toiminnan pohjalta vaikuttaa siltä, että Malaskan toiminta tulevaisuudentutkimuksen edistämisen suhteen oli hyvin määrätietoista jo tutkimusalan järjestäytymisen alkuvuosista lähtien. Näkökulma saa myös vahvistusta kirjallisuudesta: Ilkka Niiniluodon mukaan Malaskan tavoitteena oli tehdä Suomesta ”maailman johtava maa tulevaisuudentutkimuksen alueella”. Kyseisen tavoitteen saavuttamiseksi Malaska toivoi Tulevaisuuden tutkimuksen seuran keräävän yhteen eri aloilla toimivia henkilöitä.⁶⁵ Vaikka on ilmeistä, että tutkimusalan järjestäytymiseen vaadittiin monien henkilöiden panosta ja institutionaalista tukea, on Malaskan toiminnan tarkastelu mielenkiintoinen osoitus siitä, miten suuri merkitys yksittäisillä henkilöillä on tutkimusalan järjestäytymisen kannalta ollut.

3.3 Yhteydet ulkomaille syntyvät

Perspektiivin laajentamiseksi suomalaista tulevaisuudentutkimuksen järjestäytymispyrkimyksiä on mahdollista vertailla tapahtumiin kansainvälisellä tulevaisuudentutkimuksen kentällä. Tulevaisuudentutkimuksen seura rakensi alusta lähtien verkostojaan kansainvälisiin tulevaisuudentutkimustoimijoihin, joista yhteydet Rooman Klubiin nähtiin tärkeimpinä.⁶⁶ Yhdistävinä piirteinä on nähtävissä etenkin tarpeet yhtenäistää tulevaisuudentutkimusta, joka oli vielä toistaiseksi lähinnä hajanaisten toimijoiden kiinnostuksen kohde. Tulevaisuudentutkimuksen seuran jäsenistö myös seurasi, millaisia näkökulmia kansainväliset tahot pitivät esillä.

Vertailut kansainvälisiin tulevaisuudentutkimuksen toimijoihin tuovat esiin samankaltaisia piirteitä järjestäytymisen kannalta, kuten pyrkimyksen yhtenäistää hajanaista tulevaisuudesta kiinnostuneiden toimijoiden kenttää. Kansainvälisten tulevaisuudentutkimuksen toimijoiden järjestäytymispyrkimykset johtivat 1960-luvun ja 1970-luvun taitteessa erilaisten organisaatioiden, kuten World Futures Studies Federationin (WFSF) ja World Future Society:n (WFS) toiminnan käynnistymiseen. Vaikka erimielisyyksiä organisoitumistoiminnan luonteesta ja toimintatavoista ilmeni monitaustaisen futuristijoukon keskuudessa, nähtiin verkostoituminen kriittisenä

⁶⁵ Niiniluoto 2017, 173–174.

⁶⁶ ”Tulevaisuuden tutkimuksen kehittäminen”, Tulevaisuuden tutkimuksen seura 15.9.1987.

mahdollistajana alan toiminnalle ja ulospäin vaikuttamiselle.⁶⁷ Erilaisten aktiviteettien, kuten YK:n alaisuudessa toimineen UNITAR:n järjestämien menetelmäkehitykseen tähdänneiden tapaamisten tulevaisuudentutkijayhteisön kanssa vuosina 1971, 1972 ja 1973 on arvioitu toimineen tärkeänä aktiviteetin muotona kansainvälisen WFSF:n perustaneiden futuristien ryhmäytymisen kannalta.⁶⁸ Ranskassa tulevaisuuden tutkimustoimintaa pyrki organisoimaan Bertrand de Jouvenelin 1960-luvun lopulla perustama itsenäinen tutkimus- ja pohdiskelukeskus *Futuribles*.⁶⁹ Myös Club of Rome epämuodollisena organisaationa jakoi samankaltaisia mielenkiinnon kohteita tulevaisuudentutkimuksen alan kanssa, ja useita futuristeja liittyikin sen jäseneksi mukaan lukien Tulevaisuuden tutkimuksen seuran perustamista ajanut Pentti Malaska⁷⁰.

Erilaisten järjestöjen ja yhteisöjen perustaminen tai olemassaolo ei kuitenkaan pelkästään selitä järjestäytymisen luonnetta. Kuten Suomessa, myös muissa maissa tutkimusalan järjestäytymistä tavoiteltiin etenkin erilaisten jatkuvien aktiviteettien merkeissä. Verkostoitumistoiminnan yhteydessä tulevaisuudentutkimuksen edistämistä ajaneiden ulkomaisten organisaatioiden vakituiseksi aktiviteetiksi alkoi 1970-luvun kuluessa muodostumaan erilaisten postitse jaettavien joulalehtien julkaiseminen. Vuodesta 1969 alkaen ilmestynyt joulalehti *Futures* ja samoin vuodesta 1971 lähtien julkaistu ”idän ja lännen välinen” joulalehti *Technological Forecasting and Social Change* alkoivat toimimaan tulevaisuudentutkimuksen alan tapahtumista, metodologisesta kehityksestä ja organisaatioista tietoa välittävinä julkaisuina.⁷¹

Tutkimusalan verkostoitumispyrkimyksinä esitetty joulalehtien julkaisutoiminta futuristiyhteisöissä on historian tutkimuksessa tulkittu pyrkimykseksi vahvistaa ei-institutionalisoituneen asiantuntija-alan legitimitettiin. Tutkimuksissa on esitetty, että 1970-luvulle tultaessa tulevaisuudentutkimus oli kansainvälisellä kentällä hajanaisten toimijoiden ajama aktiviteetti, joka ei tutkimusalan olut kanonisoitunut, muodostanut tutkinto-ohjelmia yliopistoihin, tai ollut millään muullakaan tavoin virallisesti lisensoitua toimintaa. Joulalehdet tutkimusalaan koskevan dokumentoinnin tuottamisena on arvioitu

⁶⁷ Andersson 2018, 191 ja 210

⁶⁸ Andersson 2018, 186.

⁶⁹ Paalumäki 2002.

⁷⁰ *Futura* 1990 (2), 10. Harry Frey ja Mika Mannermaa ”Tulevaisuuden tutkimuksen seuran perustaminen”.

⁷¹ Andersson 2018, 210–211.

olleen pyrkimystä paitsi luoda uskottavuutta alasta, myös vahvistaa asiantuntija-alan kansainvälisiä verkostoja. 1970-luvun aikana *Futurist Survey* ja *Futurist Directory* jurnaaleissa jaettiin luetteloita futuristien nimistä ja osoitteista verkostoitumisen ja yhteistyötoiminnan vahvistamisen toivossa.⁷²

WFS:n *The Futurist* -lehdessä esiintyi kirjoituksia Tietoyhteiskunnan aihepiiriä muistuttavan *Information Highway* -käsitteen ympärillä. *Information Highway* -käsite oli Clintonin vuoden 1992 presidentinvaalikampanjan sisältönä *National information Infrastructure* -tavoitteen ohella, jotka muodostuivat merkittäväksi informaatioteknologiaa koskevan politiikan osa-alueiksi Yhdysvalloissa⁷³ sekä Al Goren aloitteesta 1990-luvun puolivälistä lähtien osaksi teollisuusmaiden G7-ryhmän toimintaa.⁷⁴

Tulevaisuuden tutkimuksen seuran keskinäisissä keskusteluissa on merkkejä siitä, että *The Futurist*-lehden sisältöjä seurattiin ja niitä kohtaan osoitettiin mielenkiintoa, vaikka suhtautuminen lehteen ja sen painotuksiin ei aina ollut täysin varauksetonta. Eräs Tulevaisuuden tutkimuksen seuran jäsen muun muassa kommentoi *The Futurist* -lehdessä esitettyjen näkökulmien olleen hänen makuunsa ”liian liberaaleja”.⁷⁵ *Futura* ja *The Futurist* lehtien julkaisutoiminnalla on saattanut olla samankaltaisia tavoitteita tutkimusalan järjestäytymisen edistämisen kannalta, mutta lienee varsin luonnollista, että lehtien sisällöissä on ollut erilaisia painotuksia, sillä kyseessä on kaksi toisistaan erillistä organisaatiota. Ideologioita ja aatteita koskevassa tutkimuksessa onkin havaittu, että vaikka eri alueilla elävät ihmiset julistavat olevansa saman ideologian kannattajia, niin on varsin tyypillisiä, että näkemyseroja ilmenee maantieteellisen sijainnin suhteen.⁷⁶

Suomalaisen ja kansainvälisen tulevaisuudentutkimuksen eroista ei ole tehty perustavanlaatuaista tutkimusta, joten tulkintojen osalta on harjoitettava tiettyä varovaisuutta. *Futura* ja *The Futurist* -lehtien voidaan kuitenkin todeta olevan siinä mielessä vertailukelpoisia, että ne ovat olleet tulevaisuudentutkimukseen orientoituneiden yhteisöjen julkaisuja ja niiden yleisöksi voidaan olettaa

⁷² Andersson 2018, 210–211.

⁷³ Soramäki 2003, 10.

⁷⁴ Soramäki 2003, 12.

⁷⁵ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskustelut 7.7.-20.9.1991, 1–200: 57.

⁷⁶ Feinberg et al 2017.

tulevaisuusorientoituneet tutkijat ja tutkimuksesta kiinnostuneet. Vaikka sisällöllisesti lehdillä on saattanut olla hieman erilaisia painotuksia, voidaan lehtien vertailun pohjalta huomata samankaltaisuuksia kiinnostuksenkohteiden osalta. Tutkimuskirjallisuuden ja aineiston valossa lehtien julkaisutoiminnan voidaan nähdä olleen tulevaisuudentutkimuksen järjestäytymistavoitteiden keskiössä.

4. Tietoyhteiskunta nousee tulevaisuusnäkökulmaksi

Historiantutkimukselle tyypillinen haaste on menneisyyden ilmiöiden selittäminen nykypäivän käsitteillä.⁷⁷ Tämä on tutkielmani kysymyksenasettelun kannalta oleellinen näkökulma, sillä tarkasteltaessa tulevaisuuden tutkijoiden käsityksiä ”tietoyhteiskunnasta” tulee jo käyttäneeksi käsitettä, jonka merkityssisältö on mahdollisesti muuttunut tutkittavan aikakauden aikana. Informaatioteknologian ja tietoliikenteen hyödyntämisen määrä on nykysuomalaisen arjessa laajempaa ja sen soveltaminen yhteiskunnan infrastruktuuriin määrällisesti suurempaa kuin esimerkiksi 1980- ja 1990-luvuilla. Otettaessa tämä huomioon on varsin mahdollista, etteivät asiakokonaisuudet joihin tulevaisuudentutkijat ”informaatioteknologialla” kyseisen aikakauden Suomessa viitanneet olleet automaattisesti samoja, kuin mitä nykypäivänä kyseiseen aihepiiriin voitaisiin mieltää kuuluvaksi.

Tämän luvun olennainen tavoite on pyrkiä lähdeaineiston ja tutkimuskirjallisuuden vuoropuhelun pohjalta rekonstruoimaan kuva siitä, mitä tulevaisuuden tutkijat ovat mahdollisesti tarkoittaneet puhuessaan tietoyhteiskunnasta ja informaatioteknologiasta. Tarkastellakseni kysymystä käyn ensimmäisessä alaluvussa läpi käsitteen *tietoyhteiskunta* alkuperää ja tulevaisuuden tutkimuksen osuutta siihen. *Futuran* kannalta huomioni kiinnittyy siihen millaisia asiakokonaisuuksia tulevaisuuden tutkijat ovat kokeneet tarpeelliseksi aiheen näkökulmasta käsitellä. Tarkasteltavan aineiston pohjalta syntyy kuva, että tulevaisuudentutkijat ovat pohtineet monipuolisesti tietoyhteiskuntaa ja sen erilaisia mahdollisia merkityksiä. Vaikuttaa myös siltä, että tulevaisuudentutkijat eivät ole ottaneet käsitettä annettuna, vaan myös kyseenalaistaneet tietoyhteiskunnan idean toivottavuuden. Kuten johdannossa esitettiin, tavoitteena tulevaisuuden tutkijoiden tietoyhteiskuntakäsitysten rekonstruoiminen edellyttää *Futuran* asettamista sen laajempaan toiminnalliseen ja ajalliseen kontekstiinsa. Tämän luvun päätelmät on nähtävä osana tutkielman esittelemää laajempaa kokonaisuutta.

⁷⁷ Vihavainen 1995, 169–170.

4.1 Tietoyhteiskunta tulevaisuudentutkijoiden käsitteellisenä luomuksena

Tarkasteltaessa nimenomaan tulevaisuuden tutkijoiden käsityksiä *tietoyhteiskunnasta* on syytä panna merkille, että kyseinen termi on mitä ilmeisemmin alun perin tulevaisuuden tutkimuksesta peräisin, vaikka itse idea viisaiden valtakunnasta lienee 1900-luvulla syntynyttä *tietoyhteiskuntaa* myyttinä paljon vanhempi. Tutkimukseni rajautuu kuitenkin tarkastelemaan *tietoyhteiskunta* käsitettä nimenomaan 1900-luvun kontekstissa, jolloin merkit teknologian ja tieteen kehityksestä yhdistyivät toiveisiin tiedon roolin ja merkityksen kasvun mukanaan tuovasta yhteiskunnallisesta murroksesta.

Länsimaissa informaatioteknologia ei alun perin ollut tulevaisuudentutkijoiden enemmistön pääasiallisia tutkimusnäkökulmia. Tutkimusalan on aikaisemmassa tutkimuksessa esitetty syntyneen yhteiskuntatieteilijöiden toiminnan piirissä ja systeemijattelun kaltaisten menetelmien kehittämisen inspiroimana. Kyseinen kehityskulku juontaa juurensa toisen maailmansodan aikaisesta ja jälkeisestä ajasta etenkin Yhdysvalloissa, jolloin yhteiskunnan lukuisia osa-alueita ja toimintoja alettiin monitoroimaan.

Erkaantuessaan yhteiskuntatieteistä 1970- ja 1980-luvuilla tutkimusala alkoi länsimaissa suuntautua akateemisen maailman ohella enenevässä määrin konsultointi- ja think tank-tyyppisen tiedontuotannon pariin. Tämän taustalla on nähty muun muassa sen, että tulevaisuuden tutkimus koki kyseisenä vuosikymmenenä vaikeuksia saavuttaa uskottavuutta tiedeyhteisön silmissä; 1950- ja 1960-luvuilla akateeminen maailma oli suhtautunut tutkimusalaan avoimemmin. Kyseiseen murrokseen voidaan liittää myös uudenlaisten näkökulmien, mukaan lukien informaatioteknologian näkökulmien vahvistumisen alalla. Alusta alkaen futurologia voitiin kuitenkin hahmottaa melko monitaustaisten toimijoiden kenttänä.⁷⁸ Japanissa tulevaisuudentutkimustoiminta puolestaan oli syntynyt teknologiaennakoinnin saralla valtiollisten toimijoiden toteuttamien julkisten suunnitteluhankkeiden piirissä.⁷⁹

⁷⁸ Andersson 2018, 191.

⁷⁹ Andersson 2018, 192.

Tietoyhteiskunta käsitteen tutkimusmaailmaan on esitetty ensimmäisen kerran tuoneen yhdysvaltalainen liikkeenjohtoon erikoistunut professori Peter F. Drucker vuonna 1969 julkaistussa teoksessaan, jossa käytti käsitettä *knowledge society*. 1970-luvun kuluessa Japanissa kehittynyt termi *information society* nousi pinnalle Yoneji Masudan vuonna 1980 julkaiseman kirjan siivittämänä. Amerikkalaisessa tutkimuksessa samankaltaista aihetta tutkinut Daniel Bell viittasi 1970-luvun kuluessa ilmiöön käsitteellä *post-industrial society*, mutta vaihtoi 1980-luvun kuluessa kirjoitusasun termiin *information society*.⁸⁰ Vasta 1990-luvun kuluessa tietoyhteiskunta levisi varsinaisesti politiikkaan, ja vuosikymmenen kuluessa Yhdysvalloista liikkeelle lähtien useiden maiden hallitukset Euroopassa, Euroopan unioni mukaan, lukien julkaisivat informaatioteknologiaan ja tietoyhteiskuntaan keskittyviä toimintasuunnitelmia.⁸¹

Suomen kieleen termin *tietoyhteiskunta* on esitetty ilmestyneen 1980-luvun alussa muun muassa radiotekniikan professorin Martti Tiurin käyttämänä, jolla viitattiin englanninkieliseen termiin *information society*.⁸² Termi oli 2000-luvun alkuun mennessä ilmeisen tiheässä käytössä eri asiantuntija-areenoilla ja tiedotusvälineissä, ja ilmaisua on tituleerattu myös muotisanaksi. Termin yleistyttyä *tietoyhteiskunnalla* on viitattu julkisuudessa ilmeisesti varsin erilaisiin asiakokonaisuuksiin. Tästä syystä kyseistä termiä on varsin haastavaa käsitellä merkityssisällöltään yksiselitteisenä käsitteenä, ja sen onkin esitetty olleen merkitykseltään vahvasti riippuvainen kontekstista, jossa sitä kulloinkin on käytetty.⁸³ Lähdekritiikin kannalta onkin varsin tärkeää huomioida käsitteiden merkitysten mahdollinen epäyhtenäisyys sekä myös tutkimukseen kohdistuvat paineet käsitellä asioita nykypäivän yleisölle keskimääräisesti ymmärrettävän käsitteistön kautta.⁸⁴

4.2 Kirjoittelu tietoyhteiskunnasta kiihtyy

Oleellinen Futura-lehden kirjoituksista nouseva havainto on, että tulevaisuudentutkijat käyttävät toistuvasti aihepiiriä koskevissa julkaisuissaan termiä *tietoyhteiskunta*. Vuosien 1987–2005 aikana 25:ssä Futuran kirjoituksessa käsiteltiin tietoyhteiskuntaa.

⁸⁰ Soramäki 2003, 8.

⁸¹ Soramäki 2003, 10.

⁸² Uusitalo 2000.

⁸³ Uusitalo 2000.

⁸⁴ Vihavainen 1998, 168–170.

Määrällisesti tarkasteltuna kuumimmillaan Futuran sivuilla kirjoittelu tietoyhteiskunnasta kävi 1990-luvun loppupuoliskolla: vuosina 1995–1999 julkaistiin 16 tietoyhteiskuntaa käsittelevää kirjoitusta. 2000-luvun puolella tahti on hidastunut: vuosien 2000–2010 välisenä aikana julkaistiin kuusi tietoyhteiskuntaan liittyvää kirjoitusta. Muun muassa Yrjö Seppälä pohti tietoyhteiskunnan tulevaisuutta futurologisesta näkökulmasta vuoden 1987 kirjoituksessaan⁸⁵, kun taas vuonna 1995 Auli Keskinen taas arvioi yhteiskuntapoliittisen tietoyhteiskuntakeskustelun arvopohjaa⁸⁶. Futurassa samankaltaisista asiasisällöistä käytettiin toisinaan myös termejä *kommunikointiyhteiskunta* ja *vuorovaikutusyhteiskunta*. Ritva-Sini Härkösen ja Marja-Liisa Viherän vuoden 1987 kirjoituksessa pohdittiin, että uutta tietoteknologiaa hyödyntävässä kommunikaatioyhteiskunnassa asioista viestimisellä ja keskustelulla on mahdollista parantaa koettua hyvinvointia.⁸⁷ Vuorovaikutusyhteiskunnasta on kirjoittanut muun muassa Mika Mannermaa, joka näki vuorovaikutusyhteiskunnan yhdeksi näkökulmaksi esimerkiksi oppimisyhteiskunnan ja informaatioyhteiskunnan rinnalla jäsentelemään tietoteknologian ja tiedon roolin murrosta.⁸⁸

Edeltävässä luvussa nostamieni huomioiden valossa tietoyhteiskunta-termin esiintyminen Futuran kirjoituksissa ei ole kovin yllättävää; 1990-luvun puolivälistä alkaen *tietoyhteiskunta* oli terminä laajasti käytössä Suomessa muun muassa yhteiskuntapolitiikassa ja sitä koskevassa julkisessa keskustelussa. Käsitteen *tietoyhteiskunta* on esitetty suomen kielessä tulleen käyttöön 1980-luvulla tulevaisuusorientoituneesta teknologia-arvioinnista kiinnostuneiden tahojen toimesta, ja ilmaisu vakiintui kyseisellä vuosikymmenellä suomalaisten tulevaisuudentutkijoiden keskuudessa.⁸⁹ ⁹⁰ Myös julkisessa keskustelussa on 1980-luvun jälkipuoliskolla esiintynyt mainintoja siitä, että Suomessa tehdyssä tulevaisuusorientoituneessa tutkimuksessa on ollut erittäin vahva teknologiapainotus.⁹¹ Tämän valossa ei ole yllättävää, että kyseinen aihe on ollut keskeisessä asemassa Futura-lehden kirjoituksissa.

⁸⁵ *Futura* 1987 (1), Yrjö Seppälä ”Tietoyhteiskunnan tulevaisuus – Futurologinen näkökulma”.

⁸⁶ *Futura* 1995 (2), 67. Auli Keskinen ”Teknologia, talous ja miehinen maailmankuva tietoyhteiskunta - raportin taustalla”.

⁸⁷ *Futura* 1987. Ritva-Sini Härkönen ja Marja-Liisa Viherä ”Kohti kommunikointiyhteiskuntaa.”

⁸⁸ *Futura* 1997 (3), 20. Mika Mannermaa ”Tietoyhteiskunta on ideologinen ilmiö”.

⁸⁹ Kasvio et al. 2005, 7.

⁹⁰ Uusitalo 2000.

⁹¹ *Helsingin Sanomat* 31.8.1986. Juhani Aromäki ”Mitä teitä tulevaisuuteen?”

On esitetty, että tietoyhteiskunta-termillä on myös viitattu arvolatautuneisiin merkityssisältöihin. Suomen kielen perussanakirjassa *tietoyhteiskunta* määritellään nopeaa tiedonvälitystä soveltavaksi ja arvostavaksi yhteiskunnaksi. Kieleen kohdistuvassa tutkimuksessa sanojen merkityksien on esitetty muodostuvan myös vuorovaikutteisesti, ja esimerkiksi lehtikeskusteluissa *tietoyhteiskunnalla* on esitetty viitattavan tietyt arvot omaavaan yhteiskuntaan, jossa ”*työ on tärkeää ja merkityksellistä on yhteistoiminnan muuttuminen, kun ihmisten välinen viestintä saa aivan uudenlaisia muotoja*”.⁹²

Edellä siteerattu tulkinta on mielenkiintoinen, jos sitä tarkastellaan vuonna 1995 julkaistun Suomen ensimmäisen kansallisen tietoyhteiskuntastrategian näkökulmasta, jossa uuteen teknologiaan keskittyminen nähtiin suorastaan kansallisena selviytymisedellytyksenä. Malli kyseiseen strategiaan otettiin Yhdysvalloissa 1993 laaditusta informaatioteknologian tärkeyttä korostavasta toimintasuunnitelmasta.⁹³ Samaten Euroopan mittakaavassa tarkasteltuna nouseva informaatioteknologiateollisuuden on esitetty nostaneen odotuksia ja toiveita kehittyneiden teollisuusmaiden kilpailukyvyn vahvistumisesta ja niissä 1990-luvun alkuvuosina kasvaneen työttömyyden tyrehtymisestä.⁹⁴

Näyttää olevan merkkejä siitä, että informaatioteknologiateollisuuteen kohdistuvat odotukset ja toiveet alkoivat esiintymään yhdessä näkemysten kanssa, joissa visioitiin tulevaisuuden tietoyhteiskunnan tuloa. Jälkikäteen katsottuna tämä ei tunnu tuulesta temmatulta, sillä erityisesti Suomessa Nokia ja sen taloudellinen menestys nähtiin pelastaneen maan 1990-luvun alkuvuosien lamasta, ja vuosikymmenen lopulla kansainväliset mediat kohdistivat maassa meneillään olevia tietoliikennehankkeita kohtaan ennennäkemätöntä huomiota.⁹⁵

Tietoyhteiskuntaa ei aina myös ymmärretty kovin positiivisena, saati uskottavana visiona. Muun muassa Mannermaa kiinnitti vuoden 1997 kirjoituksessaan huomiota siihen, kuinka tietoyhteiskuntaa koskevassa keskustelussa yliarvioidaan jatkuvasti teknologian

⁹² Uusitalo 2000.

⁹³ Karvonen 2005, 29.

⁹⁴ Kasvio et al. 2005, 7.

⁹⁵ Karvonen 2005, 23–24; Kasvio et al. 2005, 7–8.

vaikutuksia yrityksiin ja koulutukseen, mutta päätöksentekoelementit ja virastot käsitettiin muuttumattomina.⁹⁶ Myös muiden alojen tutkimuksessa on esiintynyt vastaavanlaisia huomioita tietoyhteiskuntastrategioissa esiintyvistä ristiriitaisuuksista.⁹⁷ Tietoyhteiskunnan vaikutusten ristiriitoihin kiinnitettiin myös työllisyysodotusten näkökulmista: vuonna 1998 Ari Ojapelto kritisoi informaatioteknologian työllisyysvaikutuksia kuvaillessaan, kuinka Nokia oli informaatioteknologiaan erikoistumisensa jälkeen palkannut ”keskivertoduunareiden” sijaan ”yhteiskunnan verovarjoilla huippukoulutettuja valioyksilöitä”. Tämä nähtiin ristiriitaiseksi puheiden valoissa, joissa tietoteknologiassa menestymisen povattiin nimenomaan parantavan Suomen lamanjälkeistä työllisyystilannetta.⁹⁸ Ristiriitaisena tietoyhteiskunta nähtiin myös tasa-arvon kannalta: Marja-Liisa Viherä kiinnitti vuonna 1995 artikkelissaan huomiota nuorten syrjäytymiseen tietoyhteiskunnassa pohtimalla, onko tietoteknologian mahdollista lisätä eriarvoisuutta nuorten keskuudessa.⁹⁹

Tietoyhteiskunta oli jo 1980-luvulta alkaen esillä *Futuran* kirjoituksissa. Aiheen nouseminen julkiseen keskusteluun voidaan nähdä ruokkineen tietoyhteiskunnasta kirjoittelua *Futura*ssa, sillä kirjoitusten määrä kiihtyi huomattavasti 1990-luvulle tultaessa. Luvussa esittämien havaintojen pohjalta vaikuttaa kuitenkin, että tulevaisuudentutkijat säilyttivät tietoyhteiskuntaan oman suhtautumistapansa, eivätkä ottaneet ajatusta tietoyhteiskunnasta annettuna. He kiinnittivät useaan otteeseen *Futuran* sivuilla huomionsa myös siihen, että tietoyhteiskunnalle oli mahdollista esittää monenlaisia määritelmiä.

4.3 Jatkuvana huomionkohteena tietoyhteiskunta-termin semantiikka

Futura-lehden kirjoituksissa tutkijat ovat useaan otteeseen jo 1980-luvulla ottaneet kantaa tiedon ja informaation merkityksellisiin eroihin *tietoyhteiskunnan* näkökulmasta. Vuonna 1987 kirjoituksessaan Yrjö Seppälä kiinnitti huomiota kyseiseen näkökulmaan huomauttamalla, että tiedosta kysytään, onko se tosi vai ei, kun taas informointi voidaan

⁹⁶ *Futura* 1997 (3), 23. Mika Mannermaa ”Tietoyhteiskunta on ideologinen ilmiö”.

⁹⁷ Raivio 2000, 286.

⁹⁸ *Futura* 1998 (1), 59. Ari Ojapelto ”Ratkaiseeko tietoyhteiskunta ja elektroniikkateollisuus työttömyyden?”

⁹⁹ *Futura* 1995 (4), 53–54. Marja-Liisa Viherä ”Nuoret ja Internet”.

puolestaan nähdä viestimisenä, jolla on lähettäjä ja vastaanottaja.¹⁰⁰ Seuraavana vuonna Jaana Venkuln esitti kirjoituksessaan, että tietoyhteiskunnan on mahdollista toteutua ainoastaan rajallisesti, mikäli tiedon määritelmäksi omaksutaan todeksi todettu ja perusteltu uskomus ilmiön olemuksesta.¹⁰¹ Vuosikymmentä myöhemmin Malaska, Jokinen ja Kaivo-oja pohtivat tietoyhteiskunnan ja kestävän kehityksen suhdetta käsittelevässä kirjoituksessaan informaation, tiedon sekä viimeksi mainitusta lievempänä johdetun käsitteen *tietämyksen* merkityseroja.¹⁰²

Vaikuttaa siltä, että tulevaisuudentutkimuksen alalla *tietoyhteiskunta* on ymmärretty monimerkityksellisenä käsitteenä, ja tämän pohjalta on luotu havainnollistavia malleja sen erilaisista potentiaalisista ulottuvuuksista. Tulevaisuudentutkijat ovat Futuran kirjoituksissa vertailleet sekä omia että muusta tutkimuksesta lainattuja tulkintoja keskenään erilaisista tietoyhteiskunnan ilmentymisen muodoista. Muun muassa Malaska, Jokinen ja Kaivo-oja esittelevät kirjoituksensa yhteydessä Frank Websterin vuonna 1995 esittämää tulkintaa tietoyhteiskuntaa määrittävistä kriteereistä.¹⁰³ Osmo Kuusi taas mainitsee 1988 kirjoituksessaan Alvin Tofflerin vaikuttaneen tapoihin jäsenellä tietoyhteiskuntaa koskevaa murrosta.¹⁰⁴

Samankaltaisia havaintoja on tehty politiikantutkimuksen kentällä, jossa käsitettä *tietoyhteiskunta* on arvosteltu sen epätarkkuudesta ja tästä koituneista kohtuuttomista odotuksista. Tietoyhteiskunta-termin, joka on alun perin käännetty englannin kielen termistä *information society* on esitetty olevan merkityssisältönsä puolesta kömpelö käännös. Filosofisessa merkityksessä ongelmallisena nähdyn käännöksen vuoksi kyseiseen ilmaisuun on nähty latautuvan liiallisia odotuksia verrattuna alkuperäiseen termiin *information society*, jolla on nähty alun perin tarkoitettavan informaation käsittelyn, varastoinnin, hankinnan ja välityksen mullistumista uuden tietoteknologian mahdollistamalla. Kuitenkaan kaikkea informaatiota ei voida sanan filosofisessa merkityksessä lukea tiedoksi. Tietoyhteiskunta-kieliasun on siis nähty lataavan osittain

¹⁰⁰ *Futura* 1987 (1), 76. Yrjö Seppälä ”Tietoyhteiskunnan tulevaisuus – Futurologinen näkökulma”.

¹⁰¹ *Futura* 1988 (1). Jaana Venkuln ”Tietoyhteiskunta: Miksi sitä ei tule?”.

¹⁰² *Futura* 1997 (1), 20. Malaska, Jokinen & Kaivo-oja ”Kestävä kehitys tietoyhteiskunnassa”.

¹⁰³ *Ibid*, 36.

¹⁰⁴ *Futura* 1988, 62. Osmo Kuusi ”Osaamisen yhteiskunta ja ammattien muutos.”

kohtuuttomia odotuksia tiedon lisääntymiselle yhteiskunnassa, vaikka enimmäkseen on kyse informaation ja sen käsittelyn eri muotojen lisääntymisestä.¹⁰⁵

Useilla tutkimuksen aloilla on esitetty, että informaatio on perusteltua luokitella erilliseksi tiedosta. Tässä mielessä *tietoyhteiskunnan* voidaan nähdä käsitteenä houkuttelevan esimerkiksi *informaatioyhteiskuntaa* enemmän odotuksia, toiveita ja arvoja tiedon, mahdollisesti laadukkaana sellaisen, lisääntymisestä yhteiskunnassa. Tämän vuoksi ei ole yksiselitteistä mitä kyseisellä termillä on tarkoitettu asiayhteyksissä, joissa esimerkiksi on muodostettu tulevaisuusarvioita uuden teknologian siivittämästä yhteiskunnasta.

Mikäli *tietoyhteiskunta* voidaan käsitteisisältönsä puolesta nähdä *informaatioyhteiskuntaa* hieman utopistissävyyteisemmäksi kuten edellä mainittiin, on syytä pohtia mistä näkökulmista tällaisen utopian markkinoiminen voisi käydä ymmärrettävämmäksi. On syytä tarkastella mahdollisuutta, että on haluttu tietoisesti puhua nimenomaan *tietoyhteiskunnasta*, mikäli sen on terminä nähty sopivan kuvaamaan kyseessä olevia sisältöjä *informaatioyhteiskuntaa* paremmin. Tämä näkökulma on ollutkin aiemmin esillä, ja YK:n alajärjestön ITU:n vuonna 2003 järjestämässä *World Summit on the Information Society* -kokouksessa esitettiin, että *information society* termin sijaan olisi suositeltavampaa puhua *knowledge society*stä, sillä jälkimmäisen nähtiin ottavan moninäkökulmaisemmin huomioon avoimet tulevaisuuden vaihtoehdot.¹⁰⁶

Informaatioyhteiskuntaa väitöskirjassaan tarkastellut Martti Soramäki on esittänyt, että informaatio- ja tietoyhteiskunta käsitteitä on syytä tarkastella kahden näkökulman, yhteiskuntatieteellisen ja yhteiskuntapoliittisen ulottuvuuden kautta. Hänen mukaansa suomen kielessä ei yleensä ole tehty eroa *tiedon* ja *informaation* käsitteiden välillä. Useat tapaukset viittaavat siihen, että *tietoyhteiskuntaan* olisi suhtauduttu suomen kielen virallisena terminä: muun muassa EU:n alkuperäisten asiakirjojen teksteissä *information society* on käännetty toistuvasti muotoon *tietoyhteiskunta*.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Ahonen 1998, 155.

¹⁰⁶ Soramäki 2003, 12.

¹⁰⁷ Soramäki 2003, 7.

Termin *tietoyhteiskunta* käyttö on herättänyt kritiikkiä. Filosofi Ilkka Niiniluoto on nostanut esille, kuinka muun muassa *data*, *information*, ja *knowledge* kääntyvät yleensä kaikki suomen kielessä sanaksi *tieto*. Klassisen tiedon määritelmän mukaan *tieto* on perusteltuja tosiasioita, kun taas laajempaan yläkäsitteenä nähtyyn *informaatioon* ei kyseinen ominaisuus välttämättä sisälly.¹⁰⁸

On myös nähtävissä, että termi *tietoyhteiskunta* epäselvästä merkityssisällöstään huolimatta on ollut muita vaihtoehtoja käytännöllisempi sanavalinta joidenkin toimijoiden tavoitteiden kannalta. Karvonen on kiinnittänyt huomiota siihen, että esimerkiksi kansallisia strategioita hahmottelevissa tekstityypeissä on tavoitteena ollut pikemminkin normatiivinen ja kansaa ”yhteiseen” tulevaisuusvisioon suostutteleva kieli. Tästä näkökulmasta käsin on mahdollista nähdä markkinointitarpeiden näkökulmasta hyödylliseksi valinnaksi, että tiedon ja informaation kesken ei ole tehty kielellistä erottelua; elektronisten signaalien prosessoinnin ja siirron tekniikka muuttuu kielellisesti ”tietotekniikaksi”.¹⁰⁹ Kuitenkin myös strategiateksteissä, esimerkiksi vuoden 1994 Kansallisessa tietoyhteiskuntastrategiassa esitettiin *tietoyhteiskunnan* olleen 1980-luvulla monien tahojen kyseenalaistama ”sisällöllisesti hatara” käsite.¹¹⁰

Tutkimuksessa on kuitenkin nähty myös perusteluna puhua tilanteista, joissa käsitettä *tietoyhteiskunta* käytetään nimenomaan tiedon ja tietointensiivisyyden lisääntymisen kontekstissa. Näin on esitetty muun muassa tilanteista, joissa kokemusta ja osaamista omaavat henkilöt, esimerkiksi asiantuntijat, hyödyntävät teknologisia tietojärjestelmiä.¹¹¹ Osa informaatio- ja tietoyhteiskuntaa koskevista teorioista voidaan perustellusti nähdä käsittelevän nimenomaan *tietoyhteiskuntaa*.¹¹²

On myös mahdollista, että tietoyhteiskunta on tullut käytetyksi käsitteenä ilman, että sen merkityssisältöön olisi kiinnitetty sen analyttisempää huomiota. Esimerkiksi historiantutkimuksessa on todettu, että tutkimuksessa on myös paineita hyödyntää yleisemmässä kielessä esiintyvää terminologiaa, jotta tutkimus olisi ymmärrettävämpää

¹⁰⁸ Niiniluoto 1997, 48, 64.

¹⁰⁹ Raivio 2000, 286.

¹¹⁰ Soramäki 2003, 11.

¹¹¹ Raivio 2000, 285.

¹¹² Soramäki 2003, 8.

tutkijayhteisöä laajemmalle yleisölle.¹¹³ Sama voi mahdollisesti päteä tulevaisuudentutkimuksen tietoyhteiskuntatarkasteluissa. Myös tulevaisuudentutkimuksen normatiivisesta luonteesta ja tavoitteista on kirjoitettu tutkimusalan epistemologisissa teoksissa: osalla tulevaisuudentutkijoista on voinut olla motiivina kehittää ja luoda tietoyhteiskunnan määritelmää ja sen näkökulmia olemassa olevien merkitysten tarkastelun ja vertailun sijaan.

¹¹³ Vihavainen 1998, 168–170.

5. Futura tietoyhteiskuntakeskustelun kommentaattorina

"Selonteon käsitys tietoyhteiskunnasta ei näe sitä omien valintojemme ja päätöstemme tuotoksena vaan ensinnäkin ylhäältä päin annettavana ja toiseksi väistämättömänä kehitysvaiheena, halusivatpa kansalaiset sitä tai eivät."¹¹⁴

Suomen hallituksen tulevaisuusselontekoa kommentoiva Anita Rubinin ja Jari Kaivo-ojan kirjoitus Futurassa vuonna 1997.

Tässä luvussa tarkastelen Futurassa julkaistuja näkemyksiä tietoyhteiskuntakehitystä koskevista yhteiskuntapoliittisista toimista. Kappaleen alussa esitelty Suomen hallituksen tulevaisuusselontekoa kommentoiva sitaatti Jari Kaivo-ojan ja Anita Rubinin kirjoituksesta ei ollut täysin poikkeuksellisen kommentti Futuran kirjoituksissa. Vastaavan sävyisiä tietoyhteiskunta-aiheisia kannanottoja esiintyi Futurassa vähän väliä, ja kuten tulen tässä luvussa osoittamaan, niiden tarkastelu tuo esiin kiinnostavia näkökulmia lehden roolista tieteellisen seuran toiminnassa. Tuon esille millaisiin näkökulmiin tulevaisuudentutkijat ovat kirjoituksissaan huomiota kiinnittäneet, ja miten kyseiset näkökulmat vertautuvat muihin alkuperäislähteisiin sekä aiempaan tutkimukseen.

Tulevaisuuden tutkimuksen seura alkoi julkaisemaan jäsenlehteä vuonna 1982 tiedotustoiminnan muotona. Seura kehitti jäsenlehden rinnalle muutakin julkaisutoimintaa, muun muassa vuosina 1981–1986 julkaistu A-sarja, jonka seuraajan paikan otti Tulevaisuus-sarja. Vuodesta 1986 lähtien ideoitui korkeatasoisen tutkimuksen julkaisusarjaa, jollaiseksi muodostui *Acta Futura Fennica* toimiessaan väitöskirjatasoisten tutkimusten julkaisun kanavana.¹¹⁵ Jäsenlehden kohdalla pääasiallisena tavoitteena oli kuitenkin luoda julkaisu, joka vastaisi seuran tiedotustarpeista ja jakaisi jäsenistölleen tietoa alalla meneillään olevasta tutkimuksesta, toiminnasta ja tapahtumista.

Vuonna 1986 jäsenlehti nimettiin Futuraksi, ja lehdelle alettiin ideoimaan jäsenlehteä hieman laajempaa roolia. Seuran toimintasuunnitelmissa ja hallituksen kokouksen

¹¹⁴ *Futura* 1997 (3), Jari Kaivo-oja ja Anita Rubin "Tietoyhteiskunnan kauniit ja rohkeat".

¹¹⁵ Muistio seuran julkaisutoiminnan organisoinnista 16.4.1986.

pöytäkirjoissa esiintyy vuodesta 1986 lähtien merkintöjä aikomuksista kehittää lehdestä yleisempi ”tulevaisuuden aikakauslehti”:

”Sen (Futuran) kehittäminen pelkästä jäsenlehdestä yleisemmäksi ”tulevaisuuden aikakauslehdeksi” on käynnissä ja tähän työhön myös, nimen keksimiseen kutsutaan kaikkia asiasta kiinnostuneita. Lehti tulee vastaamaan myös Rooman Klubin Suomen Komitean tiedotustarpeesta, ja tämän kautta sen lukijakunta voi merkittävästi laajentua.”¹¹⁶

Näkemyks Futuran laajennetusta roolista vaikuttaa saaneen jatkoa, sillä seuran vuoden 1989 julkaisutoiminnan suunnitelmassa puhutaan Futuran ”*kaksoisroolista tieteellisenä julkaisuna ja toisaalta tulevaisuuden tutkimuksen yleistajuisena aikakauslehtenä*”.¹¹⁷ Vuonna 1986 pyrittiin myös laajentamaan lehden lukijakuntaa seuran varsinaisen jäsenistön ulkopuolelle, jonka mahdollistamiseksi seura avasi mahdollisuuden Futuran tilaamiseen ilman jäsenyyttä 200 markan hintaan. Kyseisissä suunnitelmissa painotettiin lehden levittämistä etenkin kirjastoihin.¹¹⁸

On syytä huomioda, että vaikka tietoyhteiskunta oli keskeisiä aiheita Futurassa, lehti ei silti ollut omistautunut eksklusiivisesti kyseiselle näkökulmalle. 1990-luvulla ilmestyi myös pelkkiä tietoyhteiskuntaa käsitteleviä julkaisuja, joista hyvä esimerkki on muun muassa Kauppalehden ja Uusi Suomi-lehden johtotehtävissä toimineen media-alan yrittäjä Veli-Antti Savolaisen julkaisema *Tietoyhteiskunta-foorumi* -lehti. Kyseissä lehdessä ilmestyi myös Futurassa julkaisseiden tutkijoiden, kuten Osmo Kuusen kirjoituksia¹¹⁹. Futurassa esiintyviä näkökulmia onkin mahdollista vertailla Tietoyhteiskuntafoorumin kaltaisissa julkaisuissa sekä tutkimuskirjallisuudessa esiintyneisiin näkökulmiin.

5.1 Huoli tietoyhteiskuntavisioiden osallistavuudesta yhdistää

Tässä alaluvussa tarkastellaan Futurassa esiintyviä kirjoituksia, joissa tulevaisuudentutkijat ovat ilmaisseet huolta tietoyhteiskuntaa koskevia

¹¹⁶ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran toimintasuunnitelma vuodelle 1987.

¹¹⁷ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran toimintasuunnitelma vuodelle 1990.

¹¹⁸ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran hallituksen kokouksen pöytäkirja 9.9.1996.

¹¹⁹ *Tietoyhteiskunta-foorumi* 1997 (3), Osmo Kuusi ”Sosiaaliset innovaatiot ja valta verkostoyhteiskunnassa”.

yhteiskuntapoliittisia linjauksia kohtaan. Tietoyhteiskunta nähtiin enenevästi valtasuhteiden kysymyksenä, ja huolta ilmaisevia kirjoituksia ilmestyi Futurassa etenkin 1990-luvun loppupuoliskolla, jolloin keskustelu tietoyhteiskunnasta oli vähitellen kasvamassa osana julkista keskustelua. Huomionarvoista on, että kritiikin keskipisteeksi muodostui etenkin osallistavuusnäkökulmien puute julkisissa tietoyhteiskunta-aiheisissa ulostuloissa.

Tietoyhteiskuntaa koskeneet yhteiskuntapoliittiset linjaukset vaativat hieman taustoitusta. Vuonna 1995 lanseerattiin Suomessa ensimmäinen kansallinen tietoyhteiskuntastrategia, jonka mallina toimi Yhdysvaltojen vuonna 1993 julkaisema informaatioteknologian tärkeyttä korostava toimintasuunnitelma. Laajojen tietoyhteiskuntastrategioiden laatiminen ei ollut epätavallista kyseiseen aikaan, sillä myös EU laati vastaavan strategian vuonna 1996. On esitetty, että Suomen vuoden 1995 tietoyhteiskuntastrategian tavoitteissa oli selvästi vielä nähtävillä 1990-luvun alun laman merkkejä, ja informaatioteknologiaan panostaminen esitettiin strategiassa selviytymiskeinona maan taloudelle.¹²⁰ Vuonna 2003 tietoyhteiskuntateema sai paikan hallituksen yhtenä suurena politiikkaohjelmana. Hallituksen politiikkaohjelmaa koskevassa strategia-asiakirjassa tavoitteiksi nimettiin muun muassa kansalaisten tietoyhteiskuntavalmiuksien kehittäminen, valtion palvelujen ja hallinnon sähköistäminen sekä kuntasektorilla ja elinkeinoelämässä vastaavan kehityksen tukeminen.¹²¹

Futura-lehdessä esiintyvissä kirjoituksissa nähtiin toistuvasti ongelmaksi, että Suomen julkishallinnon tietoyhteiskuntakehitystä koskevissa linjauksissa ei ollut esillä tavoitteita kansalaisten kuulemiselle ja osallistamiselle. Kansalaisille tärkeille näkökulmille ja tarpeille ei nähty annettavan riittävästi tilaa:

"Tietoyhteiskunta-raportin laatijaryhmän näkökulma ja työstämistarpeet ovat teknologia- ja taloustyöntöisiä eivätkä käyttäjävetoisia eli ihmisten tarpeiden lähtökohdista johdettuja."¹²²

¹²⁰ Kasvio et al. 2005, 7.

¹²¹ Inkinen 2005, 138.

¹²² Futura 1995 (2), 67. Auli Keskinen "Teknologia, talous ja miehinen maailmankuva tietoyhteiskunta - raportin taustalla".

Tyytymättömyys kansalaisnäkökulman huomioimattomuudessa tulee myös esiin siinä, että tulevaisuudentutkijat kokivat tietoyhteiskuntavisiot yksipuolisesti valtaapitävän ryhmän määrittämiksi. Kyseistä näkökulmaa edustaa kappaleen johdannossa esiintyvä lainaus Jari Kaivo-ojan ja Anita Rubinin kirjoituksesta, jossa tietoyhteiskuntaselonteossa esitetyt käsityksiä kritisoitiin ”ylhäältä päin annetuiksi”.

Huoli osallistamisen puutteesta tietoyhteiskunnan tavoittelussa nousee Futurassa esiin myös tietoyhteiskunnan ympäristölliseen kestävyysliittävissä pohdinnoissa. Malaska, Jokinen ja Kaivo-oja ovat huomauttaneet EU-kansalaisten enemmistön epäluottamuksesta tietoteknologian ”yhteiskunnalliseen siunaukseen”, sekä kansalaisten varauksellisesta suhtautumisesta teknologisten innovaatioiden kykyyn taata samaan aikaan ympäristöllinen kestävyys ja kasvava kulutus.¹²³

Futurassa julkaistuissa kannanotoissa esiintyvät ilmaisut ja käsitteet muistuttavat hyvin paljon tapoja, joilla teknologiakehitystä koskevia asenteita on teknologiaa ja yhteiskuntaa tarkastelevissa yhteiskuntatieteissä pyritty jäsentämään. Mika Pantzar vuonna 1998 kohdisti Futurassa kritiikkinsä vallitsevaan tietoyhteiskuntakeskusteluun, jota oli hänen mukaansa toistaiseksi enimmäkseen ohjannut ”yksilön järkeä, vapautta ja vastuuta väheksyvä teknologinen determinismi: Ihmisen sopeuttaminen tietoyhteiskunnan oloihin.”¹²⁴ Teknologinen determinismi tuli yhteiskuntatieteellisenä konseptina tunnetuksi 1900-luvun aikana, josta kuuluisimpia teoksia lienevät Lewis Mumfordin ”Technics and Civilization” vuonna 1934 ja Jacques Ellulin ”The Technological Society” vuonna 1954.

Osallistamisnäkökulmat tietoteknologiapolitiikassa olivat problematisoinnin kohteena Tulevaisuuden tutkimuksen seuran jäsenlehdessä jo 1980-luvun alkupuolella. Briitta Koskisalo kritisoi Sitran julkaiseman ”Tietotekniikka 1990-luvulla” artikkelin tarjonnan pinnallisia esityksiä yhteiskunnan valtasuhteista teknologiapolitiikan osalta. Koskisalo esittää, että teollisen vallankumouksen kaltainen yläluokkien määrittelemä muutos ei Suomessa olisi enää edes mahdollinen, sillä ihmiset haluavat itse määrittää millaiseksi heidän tulevaisuutensa muodostuu. Osallistamis- ja valtakysymyksissä ratkaisevaksi

¹²³ Futura 1997 (1), 41. Pentti Malaska, Pekka Jokinen & Jari Kaivo-oja ”Kestävä kehitys tietoyhteiskunnassa”.

¹²⁴ Futura 1998 (1), 5. Mika Pantzar ”Tietoyhteiskunnan kuluttajatyypit”.

tekijäksi Koskisalo näkee tietotekniikasta tiedon jakamisen kansalaisille, sillä tieto määrittää sen mihin he voivat vaikuttaa.¹²⁵

Futura ei ollut ainoa lehti, jossa kansalaisten rooli tietoyhteiskunnassa nähtiin tärkeänä näkökulmana. *Tietoyhteiskunta-foorumi* -lehdessä kansalaisnäkökulma tuli 1990-luvun aikana esiin useissa artikkeleissa. Lehden päätoimittaja Veli-Antti Savolaisen kirjoituksessa teknologiaautopistisia sisältöjä ajankohtaisempaan tietoyhteiskunnan kannalta nähtiin paremman elämän tavoittelu yhteistyössä kansalaisten kesken.¹²⁶ Sitran tutkimuspäällikkö Antti Hautamäki puolestaan pohtii kirjoituksessaan käytännön keinoja tietoyhteiskunnan rakentamiseksi kansalaisten ehdoilla.¹²⁷

Mikäli tarkastellaan muita tutkimuksen aloja, huomataan että tulevaisuuden tutkijat eivät olleet tiedemaailmassa ainoita, joita kiinnosti Suomen tietoyhteiskuntalinjauksien tarkastelu. Imagologiaa ja retoriikkaa tarkastelevassa tutkimuksessa hallitusten tietoyhteiskuntastrategioiden ja linjauksien on nähty toimineen ensisijaisesti tietoyhteiskunta-asiaa markkinoivina sisältöinä tieteellisesti todennetun tiedon jakamisen sijaan. Strategioille tavanomaisena piirteenä on nähty, että ne eivät sisällä tieteelle tyypillistä metodista itsereflektiota.¹²⁸ Suomen tietoyhteiskuntastrategioita tarkastelevassa tutkimuksessa on myös kiinnitetty huomiota strategiateksteissä ilmenevään teknokraattisuuteen ja ylhäältä päin määriteltyihin kehityksen suuntaviivoihin. Onkin esitetty, että strategiatekstejä olisi syytä tarkastella pikemminkin normatiivisina esityksinä siitä, miten asioiden kuuluisi olla, kuin miten ne todellisuudessa ovat.¹²⁹

Myös muilla tutkimusaloilla tietoyhteiskuntakysymyksen poliittinen ulottuvuus on tiedostettu. Politiikantutkija Pertti Ahonen on esittänyt, että Suomen hallituksen vuoden 1997 tietoyhteiskuntastrategiatekstit olivat erityisen ”uusliberalistisia” jopa kansainvälisesti vertaillen.¹³⁰ Ahonen on jaotellut tietoyhteiskuntaa ja siihen liittyvää ajattelua liberalismi-republikanismi-akselin näkökulmasta. Hänen mukaansa Suomen

¹²⁵ *Tulevaisuuden tutkimuksen seuran jäsenlehti* 1985 (2). Briitta Koskisalo ”Tietotekniikan tulevaisuus ja yhteiskunta”.

¹²⁶ *Tietoyhteiskunta-foorumi* 1997 (3), Veli Antti-Savolainen ”Tietoyhteiskunta on kansalaisten tekemä”

¹²⁷ *Tietoyhteiskunta-foorumi* 1997 (1), Antti Hautamäki ”Tietoyhteiskunta kaikkien ehdoilla”.

¹²⁸ Kasvio et al 2005, 276–277.

¹²⁹ Raivio 2000, 286.

¹³⁰ Ahonen 1998, 156.

silloisessa kolmessa valtapuolueessa on ollut kaikissa nähtävissä sekä republikanismista että liberalismista omaksuttuja arvoja ja tavoitteita. Euroopan Unionin 1990-luvun loppupuoliskon tietoyhteiskunta-aiheisten tarkastelujen esitetään olleen näkökulmiltaan enemmän kallellaan republikanismiin, johon Ahonen on nähnyt kuuluvaksi muun muassa aatteen aktiivisen kansalaisen ihanteesta. Republikanistisen tietoyhteiskunta-ajattelun näkökulmasta murroksen ydinhaasteena ei nähdä ”jokaisen kodin varustamista tietoverkoin ja puhelimen” kansainvälisen kilpailukyvyn saavuttamiseksi, vaan ”entisten hyvien asioiden toteuttaminen” ja ”uudet kansalaisina yhteisistä asioista osallisiksi saattavat teot”. Kyseisten näkökulmien on esitetty puuttuneen vastaavasta suomalaisesta tarkastelusta yhteiskuntatieteellistä tutkimusta myöten.¹³¹

Mikäli tulevaisuuden tutkijoiden kritiikkiä tietoyhteiskuntastrategioiden epädemokraattisuudesta tarkastellaan tutkimusalan ihanteiden kautta, ei välttämättä ole yllättävää, että epäosallistavin menetelmin kootut yksipuolisia tulevaisuusnäkemyksiä manifestoivat strategiatekstit ovat herättäneet kritiikkiä kyseisen ryhmän keskuudessa. Osallistavuuden näkökulmat ovat olleet läsnä tulevaisuuden tutkimuksen alalla 1970-luvulta alkaen, ja muun muassa tutkijat Barbara Hubbard ja John Whiteside toteuttivat prosesseja, jotka tähtäsivät kansalaisten osallistamiseen tulevaisuuden tutkimuksessa. Myös tulevaisuuden tutkimuksen kenties eniten huomiota saanut metodi, Delphi-menetelmä taas tunnetaan eri taustaisten asiantuntijoiden osallistamista pitkän aikavälin päätöksenteko- ja ideointiprosesseissa.¹³²

5.2 Näkemykset Suomen tietoyhteiskuntakehityksestä jakaantuvat

Näkökulma ja kysymyksenasettelu suomalaisen tietoyhteiskunnan kehityksen asteesta on osittain hullunkurinen. Mikäli sosiaalipolitiikan asiantuntijoilta kysyttäisiin, kuinka perusteltua heidän mielestään olisi kutsua Suomea hyvinvointivaltioksi, argumentteja olisi varmaankin kohtuullisen helppoa esittää sekä puolesta että vastaan. Loppupeleissä suhtautuminen voisi riippuisi siitä, kuinka hyvinvointivaltio kyseisessä yhteydessä määritellään. Vastaavasti tämän tutkielman tapauksessa voidaan todeta, että aineiston sisällöllisenä ominaispiirteenä oli tietoyhteiskuntaa koskevien kannanottojen

¹³¹ Ahonen 1998, 158.

¹³² Glenn 2003, 1–2.

polveilevuus. Kuten aiemmissa luvuissa on tuotu jo hieman esille, Tulevaisuuden tutkimuksen seuran kohdalla kyseessä ei ollut näkemyksiltään myöskään välttämättä aina kovin yhtenäinen ryhmä. Tämä voidaan nähdä yhdistävänä piirteenä luvussa 2.1 esitettyihin huomioihin kansainvälisestä tulevaisuudentutkimuksesta, joka on aiemmassa tutkimuksessa ymmärretty taustaltaan hajanaisten toimijoiden aloitteesta syntyneeksi toiminnaksi. Mikäli tarkastellaan Futuran sivuilla tulevaisuudentutkijoiden esittämiä näkemyksiä kuinka perusteltuna he ovat nähneet kutsua Suomea tietoyhteiskunnaksi, voidaan huomata, että kovin selkeää kaanoniasian suhteen ei ole havaittavissa.

Osassa kirjoituksissa on kritisoitu väittämiä, että Suomi olisi perusteltua nähdä tietoyhteiskuntakehityksen mallimaana. 1980-luvun lopulla ei oltu täysin vakuuttuneita, että nykyhetken toiminta voisi johtaa kommunikaatioyhteiskunnan muodostumiseen.¹³³ Tämän näkökulman voidaan olla vielä näkyvillä vuosikymmentä myöhemmin, sillä vuonna 1997 julkaistussa Futuran kirjoituksessa esitettiin, kuinka Suomi ei vielä kaikkien tietoyhteiskuntaindikaattorien osalta ole voitu nähdä olleen kehityksen kärjessä.¹³⁴ Seuraavana vuonna toinen kyseisen kannanoton kirjoittajista tosin esitti, että eurooppalaisessa mittakaavassa Suomi on menestynyt varsin hyvin tietoyhteiskuntakehityksessä.¹³⁵ Puolestaan vuonna 1998 Futuran kirjoituksessa puheet tietoyhteiskunnan realisoitumisesta arvioitiin hataraksi sen perusteella, että suurin osa suomalaisista ei ollut ”tietoyhteiskunnan, saati matkapuhelimen käyttäjien piirissä”.¹³⁶

Kaikissa Futurassa esiintyvissä kirjoituksissa ei tosin ole suhtauduttu tietoyhteiskunta-ajatukseen kiistävästi. Tämä näkökulma nousee esiin teksteissä, joissa ei kielletä näkökulmaa, että murros tietoyhteiskuntaan olisi käynnissä: ”Suomi siirtyy muiden kehittyneiden teollisuusyhteiskuntien tapaan tietoyhteiskuntaan 2010 mennessä”.¹³⁷ Myös seuran verkkokeskusteluissa esiintyi kannanottoja, joissa Suomi nähtiin ”korkealuokkaisena telemaana” muiden maiden, kuten Yhdysvaltojen, Sveitsin ja Ruotsin rinnalla.¹³⁸

¹³³ *Futura* 1987 (1). Ritva-Sini Härkönen ja Marja-Liisa Viherä ”Kohti kommunikointiyhteiskuntaa”.

¹³⁴ *Futura* 1997 (3), 17. Anita Rubin ja Jari Kaivo-oja ”Tietoyhteiskunnan kauniit ja rohkeat”.

¹³⁵ *Futura* 1998 (1), 44. Jari Kaivo-oja ”Tietoyhteiskuntakehityksen tuottama murros ja työn tulevaisuus”.

¹³⁶ *Futura* 1998 (1), 7. Mika Pantzar ”Tietoyhteiskunnan kuluttajatyypit”.

¹³⁷ *Futura* 1991 (1), 4. Torsti Kivistö ”Asuminen ja eläminen tietoyhteiskunnassa”.

¹³⁸ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskusteluja 4.5.-12.10.1992. (22.6.1992)

Vaikka edellä esitetyissä esiintuloissa ei esiinny tietoyhteiskuntaa kohtaan kriittisiä näkökulmia, on niitä tarkasteltaessa huomioitava, että kirjoittajat eivät välttämättä ole tarkoittaneet niitä lainkaan tietoyhteiskuntaa puoltaviksi kannanotoiksi. Luvussa 6.1 esitetään tarkemmin havaintoja tutkimusalan ihanteina nähtävistä avoimuudesta ja luovuudesta, joiden huomioiminen saattaa antaa uusia näkökulmia Futurassa esitettyjen käsitysten tarkastelemiseksi. Tietoyhteiskuntaa todellisena pitävien tekstien tavoitteina ei nimittäin välttämättä voida tulkita olleen toimia tietoyhteiskunnan ja informaatioteknologiavallankumouksen puolustuspuheina.

Tutkimuskirjallisuudessa on puolestaan esitetty, että kansainvälisessä vertailussa valmistelut informaatioyhteiskuntapolitiikkaan lähtivät Suomessa liikkeelle varhaisessa vaiheessa.¹³⁹ Muiden tutkimusalojen kannanottoja tarkastellessa vaikuttaa kuitenkin vahvasti siltä, että tietoyhteiskuntakehitys on osoittautunut varsin haasteelliseksi arvioinnin kohteeksi. Tietoyhteiskuntainstituutin toteuttamissa tutkimuksissa on esiintynyt havaintoja siitä, kuinka tietoyhteiskuntaan liitettävien mielikuvien ja tutkimustieto sen kehityksestä eivät välttämättä vastanneet toisiaan.¹⁴⁰

Eriävät näkemykset Suomen tietoyhteiskuntakehityksen suunnasta ja asteesta Futuran kirjoituksissa eivät vaikuta poikkeukselliselta ilmiöltä tulevaisuudentutkimuksen alan historiassa. Kylmän sodan aikaisia historiallisia vaiheita tulevaisuudentutkimuksessa ja tutkijoiden toimijuutta tarkastellut Jenny Andersson on esittänyt, että keskenään kamppailevat hajanaiselta vaikuttavan asiantuntijajoukon ajamat näkemykset voidaan nähdä alan ehdottomina tunnuspiirteinä. Radikaaleimmat futuristit muun muassa vastustivat alan organisoimista perinteisten organisaatioiden mallin mukaan, eivätkä ilmaisseet tukeansa *World Future Studies Federationin* kaltaisten toimijoiden toimintamalleille. Vaikka osallistavien menetelmien lobbaaminen osaksi poliittisen päätöksenteon prosesseja on kohdannut runsaasti haasteita, saa sellaisen kuvan, että kyseinen näkökulma on kuulunut vahvasti tulevaisuuden tutkimuksen alalla kiinnostuksen kohteisiin.¹⁴¹

¹³⁹ Soramäki 2003, 11.

¹⁴⁰ Kasvio et al. 2005, 9.

¹⁴¹ Ks. Andersson 2018, 192. Erimielisyydet eivät kuitenkaan estäneet strategisia tavoitteita alan ammatillistumisesta ja järjestäytymisestä., jonka edistämiseen Kylmän sodan ilmapiiri aiheutti paineita.

Tulevaisuudentutkijat eivät näytä olevan ainoita tutkimusmaailmassa, jotka ovat nähneet tietoyhteiskuntakeskustelun arvomaailman uusliberalistisena. *Tietoyhteiskunta* ja siihen liittyvät näkemykset ovat esiintyneet myös Suomen kontekstissa uusliberalistista yhteiskuntapolitiikkaa tarkastelevassa kirjallisuudessa. Informaatioteknologiaa suitsuttaneiden politiikassakin esiintyneiden kertomusten menestyjä-Suomesta on esitetty perustuneen kyseenalaisiin mittaustapoihin, ja muun muassa Pekka Himasen ja Manuel Castellsin vuonna 2002 julkaisema suomalaista tietoyhteiskuntamallia visioivan kirjan on kritisoitu vahvistavan kyseisiä näkökulmia tilastollisen täsmällisyyden kustannuksella. Huomiota on kiinnitetty muun muassa Gini-indeksin epätarkkaan käyttötapaan Suomen taloudellisen eriarvoisuuden mittaamisessa, kun tilastosta on jätetty pois koko 1990-luvun vuosikymmenen gini-indeksin heikkeneminen, joka näyttäisi epäedulliselta kehitykseltä kirjan markkinoimien näkökulmien valossa.¹⁴²

Vaikuttaa siltä, että tulevaisuudentutkijat eivät ole ottaneet ajatusta tietoyhteiskunnasta annettuna, sillä he ovat useaan otteeseen *Futuran* sivuilla kiinnittäneet huomiota siihen, että tietoyhteiskunnalle on mahdollista esittää monenlaisia määritelmiä. Se, onko Suomesta ollut perusteltua puhua tietoyhteiskuntana, on siis nähty olevan kiinni tietoyhteiskunnan määrittelyistä, jotka ovat saattaneet olla teorioihin tai tavoitteisiin pohjautuvia.

5.3 Kantaaottavuus nousee seuran tavoitteeksi

Luvun johdannossa kiinnitettiin huomiota seuran toimintasuunnitelmissa esiintyneisiin tavoitteisiin kehittää *Futuraa* aikakauslehtimäisempään suuntaan tulevaisuusaiheiden osalta. Kyseinen näkökulma osaltaan lisää ymmärrystä siitä, miksi julkishallinnon linjaukset tietoyhteiskunnasta päätyivät lehdessä niinkin suureksi huomionkohteeksi. Vuodesta 1986 seuralla ei ollut jäsenlehden osalta linjausta, että lehden aihepiirin pitäisi olla sidoksissa ainoastaan seuran toiminnasta ja alan tutkimuksesta tiedottamiseen. Poliittikkaa koskevia kannanottoihin ei tästä näkökulmasta ole siis syytä suhtautua ainoastaan argumentaation välineinä tukemassa kirjoittajien tutkimusnäkökulmia, sillä

¹⁴² Patomäki 2007, 135–140.

lehden toimituksessa oli tietoisesti myös haluttu antaa tilaa erilaisille tulevaisuusaiheisille kirjoituksille.

Vastaavasti tieteellisille seurojen toiminnalle asetetut kriteerit selittävät osaksi, miksi politiikkaa kommentoivat kirjoitukset eivät nousseet toiminnassa massiiviseen rooliin. Kuitenkin mikäli tarkastellaan vuonna 1989 jäsenistön käymiä keskusteluja Tulevaisuuden tutkimuksen seuran roolista voidaan havaita, että tietoisena tavoitteena on ollut toimia ”toisaalta tieteellisenä seurana, toisaalta kansalaisjärjestönä”. Kansalaisjärjestönomaisen toimintaperiaatteiden omaksumisella tarkoitettiin, että seuran tulisi toiminnassaan myös pyrkiä ottamaan kantaa yleisempään yhteiskunnalliseen keskusteluun. Näkökulmaa perusteltiin ensisijaisesti sillä, että kansalaisjärjestöomaisuus nähtiin tulevaisuuden tutkimuksen alan edistämisen tavoitteita tukevana toimintana.¹⁴³

”Malaska painotti kokouksessa sitä, että seura on vahvasti toisaalta kansalaisjärjestö muiden kansalaisjärjestöjen joukossa, toisaalta tulevaisuudentutkimuksen asiantuntijoiden foorumi. - - On selvää, että jos toinen osapuoli toimintaa (siis tuo kansalaisjärjestöpuoli) jätetään vaille merkitystä, suuri osa seuran jäsenistä tulee ilman muuta tuntemaan olonsa vähitellen melkoisen epämukavaksi – emmehän kaikki ole tulevaisuudentutkijoita vaan ihan tavallisia yhteisestä tulevaisuudesta kiinnostuneita kansalaisia, joille seura on tarjonnut tilaa toimimiselle ja vaikuttamiselle.”¹⁴⁴

Uhkakuvaksi nostettiin, että mikäli seura rajaisi toimintaansa liian tiukkaan muiden tieteellisten seurojen toiminnan kaltaiseksi, se saattaisi ”kuolla pystyyn”. Joustavuus erilaisten toiminnan muotojen harjoittamisessa nähtiin seuralle elinehtona, sillä kyseisenä ajankohtana ei ollut vakiintunutta tulevaisuuden tutkijoiden ammattikuntaa, vaan seuran aktiivisuus oli monilta osin harrastustoiminnan varassa, mikä oli poikkeavaa tieteellisten seurojen enemmistöön nähden.¹⁴⁵

Keskusteluissa näytetään painottaneen seuran roolin kaksijakoisuuden tärkeyttä: kansalaisjärjestölle ominaisen toiminnan vaaliminen vahvistaa seuran pyrkimyksiä toimia tulevaisuuden tutkimuksen edistäjänä. Keskustelussa esitettiin myös näkökulmia, joiden mukaan seuran ei tarvitsisi venyä aivan kaikkeen sen jäsenistönsä mahdolliseksi

¹⁴³ ”Keskustelua seuran tilanteesta ja roolista tutu-tyylillä”, syyskuu 1989.

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Ibid.

kokemaan toimintaan, vaikka kuitenkin joustavuus ja kansalaisjärjestönomaisuus nähtiin seuran elinvoimaisuutta tukevana tekijänä. Tätä perusteltiin muun muassa sillä, että huomattavan suuri osa seuran aktiivijäsenistöstä olivat toiminnassa ensisijaisesti mukana henkilökohtaisen harrastuneisuutensa vuoksi, ja ammatikseen tulevaisuudentutkimustoimintaa tekeviä oli vain kourallinen. Samassa yhteydessä esitettiin myös toiveita seuran kantaaottavuudesta: ”Sen (Tulevaisuuden tutkimuksen seuran) pitäisi uskaltaa ottaa riskejä ja olla mielipidettä, mikä ei ole muodissa”¹⁴⁶

Mikäli tarkastellaan Tieteellisen seurain valtuuskunnan jäsenyyden sääntöjä, voidaan kuitenkin todeta, että vaikka pääkriteerinä on jäsenyyttä hakevan yhdistyksen tai yhteisön toiminnassa jatkuva osoitus tieteen ja tutkimuksen kehittämisestä, on silti sallittua, että jäsenyyttä hakevalla seuralla on muutakin kuin tieteellistä toimintaa.¹⁴⁷ Tämän linjauksen valossa Futuran kantaaottavat kirjoitukset ja kansalaisjärjestömainen aktiivisuus ei voida nähdä olleen tieteellisille seuroille asetettujen sääntöjen suhteen ristiriidassa olevaa toimintaa.

5.4 Pyrkimykset yhteisen hyvän edistämiseen kasvavat

Edeltävässä alaluvussa esitettiin, että seuran jäsenistö näki Tulevaisuuden tutkimuksen seuran kannalta tärkeäksi tavoitteeksi pitää yllä kansalaisjärjestölle ominaisen toimintatapoja. Mikäli tarkastellaan kansalaisjärjestöjen toimintaa yleisesti, voidaan huomata, että yhtenä yleisenä pyrkimyksenä on usein jonkinlaisen kollektiivisen hyödyn tuottaminen. Mikäli tarkastellaan Suomen Luonnonsuojeluliiton toimintaa, voidaan huomata, että järjestö pyrkii tuottamaan tietoa ympäristön tilasta sekä vaikuttamaan julkiseen keskusteluun ja lainsäädäntöön kannanotoillaan.¹⁴⁸ Kyseisestä näkökulmasta on syytä tarkastella myös Tulevaisuuden tutkimuksen seuraakin ja sen julkaisemia tietoyhteiskuntakirjoituksia.

Futuran tietoyhteiskuntaa tarkastelevissa artikkeleissa esiintyy vahvasti työllisyyden ja ammattirakenteen muutoksen teemat. Kyseiset teemat olivat Futurassa esillä jo 1980-

¹⁴⁶ ”Keskustelua seuran tilanteesta ja roolista tutu-työtaululla”, syyskuu 1989.

¹⁴⁷ Tieteellisten seurain valtuuskunta, <<https://www.tsv.fi/fi/toiminta/jasenseurat>> luettu 9.3.2023

¹⁴⁸ Suomen luonnonsuojeluliitto, <https://www.sll.fi/> luettu 13.5.2023

luvun jälkipuoliskolla. Yrjö Seppälä käsittelee vuoden 1987 artikkelissaan Suomen kilpailukyvyllistä menestymistä tietoyhteiskunnassa, ja käy läpi erilaisia malleja, joiden pohjalta kilpailukyky tietoyhteiskunnassa voidaan ymmärtää.¹⁴⁹ Osmo Kuusi pohtii vuonna 1988 julkaistussa kirjoituksessaan tietoyhteiskunnan potentiaalisesti tuomaa laajaa ammattirakenteellista murrosta ja sen vaikutuksia osaamistarpeisiin.¹⁵⁰

Kirjoittelu työn muuttumisen teemoista kuitenkin kiihtyi 1990-luvun aikana. Keijo Mäkelä puolestaan pohti vuoden 1996 kirjoituksessaan työn hinnan nousua tietoyhteiskunnassa ja sen vaikutuksia teollisuuden ja palveluiden muotoihin.¹⁵¹ Jari Kaivo-ojan ja Anita Rubinin vuoden 1997 kirjoituksessa kritisoitiin hallituksen selonteossa esiintyviä ristiriitoja tietoyhteiskuntakehityksen ja työllisyystavoitteiden suhteen.¹⁵² Ari Ojapelto kiinnitti huomiota vuoden 1998 artikkelissaan elektroniikkateollisuuden kasvun ja sen työllistämisaikutusten välisiin ristiriitoihin.¹⁵³ Myös tietoyhteiskunnan tuomat muutokset työn sosiologisesta näkökulmasta saivat huomiota vuonna 1999 Pasi Pyöriän kirjoituksessa.¹⁵⁴

Työllisyyden, alueellisuuden ja ammatteihin kohdistuvan murroksen teemat ovat yhdistettävissä sosiaaliseen eriarvoistumisen ilmiöön, mikä oli suuresti tiedostettu yhteiskunnallinen ongelma lama-ajan jälkeisessä Suomessa. Tietoyhteiskuntakehitys ei nähty pelkästään ongelmattomana ilmiönä, ja havainnot sen polarisaatiota vahvistavasta vaikutuksesta olivat suurena huolenaiheena.¹⁵⁵ Vaikuttaa siltä, että kyseisen aikakauden tuomien haasteiden lomassa tulevaisuudentutkimukselle tarjoutui tilaisuus rakentaa uskottavuuttaan vastaamalla yhteiskunnalliseen tiedonintressiin, jonka taustalla piili pohjimmainen huoli suomalaisen yhteiskunnan eriarvoistumisesta.

Tieteenhistoriassa on esitetty, että tutkimusalat ovat syntyneet vuorovaikutuksessa pyrkimyksenä etsiä ratkaisuja yhteiskunnallisiin tarpeisiin.¹⁵⁶ Pelkän tutkimusalan

¹⁴⁹ *Futura* 1987, Yrjö Seppälä ”Tietoyhteiskunnan tulevaisuus – futurologinen näkökulma”.

¹⁵⁰ *Futura* 1988, Osmo Kuusi ”Osaamisen yhteiskunta ja ammattien muutos”.

¹⁵¹ *Futura* 1996 (1), Keijo Mäkelä ”Työt virtuaalimarkkinoilla”.

¹⁵² *Futura* 1997 (3), Anita Rubin ja Jari Kaivo-oja ”Tietoyhteiskunnan kauniit ja rohkeat”.

¹⁵³ *Futura* 1998 (1), Ari Ojapelto ”Ratkaiseeko tietoyhteiskunta ja elektroniikkateollisuus työttömyyden?”.

¹⁵⁴ *Futura* 1999 (2), Pasi Pyöriä ”Tietoyhteiskunta, tietotyö ja uudet yhteiskunnalliset jaot – projektitiedote”.

¹⁵⁵ Blom 1999, 83.

¹⁵⁶ Lehikoinen 1997, 160.

aseman parantaminen työllisyysteemoja tarkastelemalla ei tuskin ollut Futurassa julkaistujen kirjoitusten päällimmäisin tavoite; kirjoitusten pohjalta syntyy vahva kuva, että eriarvoisuuden kasvamisesta oltiin aidosti huolissaan. Tutkielma ei tekisi oikeutta tutkimuskohteelleen, mikäli se jättäisi huomiotta yhteistä hyvää palvelevat päämäärät, jotka Futuran kirjoitusten taustalla on selvästi havaittavissa. Tulevaisuudentutkijat näkivät vaivaa keskustelunavauksien laatimiseen, ja toivat esiin näkökulmia, jotka jäivät marginaaliselle huomiolle julkisessa tietoyhteiskuntakeskustelussa. Vastaavanlaisiksi pyrkimyksiksi tulee myös käsittää luvussa 5.1 esiteltyt osallistavuusnäkökulmat, sekä tulevassa luvussa 6.3 esiteltävät ympäristönäkökulmat.

6. Tietoyhteiskuntanäkemykset osana laajempaa mentaalista ilmapiiriä

Futuran sivuilla esiintyvät keskenään erilaiset kannanotot Suomen tietoyhteiskuntakehityksen asteesta johtivat tarkastelemaan perustavaa kysymystä siitä, onko tulevaisuudentutkijayhteisön asenteista mahdollista tehdä kovin ymmärättäviä tulkintoja perehtymättä kyseisen ryhmän kulttuurisiin piirteisiin ja ihanteisiin. Vaikka Tulevaisuuden tutkimuksen seura ei ollut poliittisten puolueiden tapaan kirjannut ylös ideologisia tavoitteita, on seuran aktiivisten jäsenten maailmankuvasta mahdollista muodostaa käsityksiä. Tutkimusalan kulttuuriseen ympäristöön tutustuessa alkoi vaikuttamaan siltä, että kriittinen suhtautuminen tietoyhteiskuntaan ei automaattisesti tarkoittanut, että itse ideaali tietoyhteiskunnasta olisi koettu vastenmielisenä. Tämä saattoi päteä myös päinvastoin: avoin suhtautuminen mahdollisuuksiin ei välttämättä tarkoittanut, että tietoyhteiskunta olisi ajatuksena otettu vastaan kriitikittömästi.

Kappale pyrkii kolmessa luvussaan tekemään eri näkökulmista tietoyhteiskunnasta kirjoittaneen ryhmän ajatusmaailmaa ymmärrettävämmäksi. Ensimmäisessä alaluvussa tarkastellaan havaintoja tutkimusalan ja Tulevaisuuden tutkimuksen seuran ihannekäsityksistä ja pohditaan niiden painoarvoa toimijoiden maailmankuvan kannalta. Toisessa alaluvussa kiinnitetään huomiota tutkimusalan legitimititeettipaineisiin ja niiden vaikutuksia henkiseen ilmapiiriin. Kolmannessa alaluvussa tarkastelun kohteena on seuran jäsenten tulevaisuushorisontti aikakauden olosuhteiden näkökulmasta.

6.1 Avoimuus ja luovuus nousevat tutkimusalan ihanteiksi

Vertailupintoja tulevaisuudentutkijoiden ihmiskuvan ja ihanteiden tarkasteluun on mahdollista saada tarkastelemalla suomalaista tulevaisuudentutkimustoimintaa eturintamassa käynnistelleen Pentti Malaskan ajattelua ja toimintaa muistelevan teoksen kirjoituksia. Kirjassa kuvaillaan ihailevaan sävyyn Malaskan toiminnan tunnuspiirteinä olleen ”yhdistelmä hellittämätöntä uskoa ihmisen mahdollisuuksiin ja toisaalta systemaattista ja empiristä tieteellistä ajattelua”.¹⁵⁷ Ihaileva sävy ja positiivisten

¹⁵⁷ *Tulevaisuussarja* 2017 (8).

piirteiden painottaminen lienee ominaista muistokirjoitusten tapaisille tekstityypeille, mutta teos tarjoaa silti vertailupintoja useiden ihmisten näkökulmista Malaskan ajatteluun, ja saattaa sellaisenaan valottaa millainen toiminta on saanut tulevaisuudentutkijoiden arvostuksen puolelleen. Monista teoksen teksteistä tulee vaikutelma, että Malaska on nimenomaan ennakkoluulottomuudellaan tehnyt suuren vaikutuksen kanssaan työskennelleisiin ihmisiin. Malaskan sosiaalisen olemuksen muun muassa kuvaillaan vahvasti myötävaikuttaneen yhteisöllisyyden muodostumiseen Tulevaisuuden tutkimuksen seurassa jo sen alkuvuosina.¹⁵⁸

Tarkasteltaessa Malaskan toimintaa seuran ja tietoyhteiskunnan suhteen, on merkillepantavaa, että hän on ollut myötämielinen teknologiselle kokeilevuudelle seuran suhteen. Vuonna 1986 hän selostaa kirjeessään PHL pääjohtaja Pekka Tarjanteelle, kuinka hänen tavoitteenaan on tehdä Tulevaisuuden tutkimuksen seurasta ”*ensimmäinen tietoyhteiskunnan elektronisen kommunikaation varassa todella toimiva seura*” muun muassa sähköpostin avaamisen muodossa.¹⁵⁹ Seuraavana vuonna 1987 seura lähti mukaan atk-laitteistolla pienjoukkoviestintää toteuttavaan ns. ”Telebox” kokeiluprojektiin, ja posti- ja telehallituksen kanssa allekirjoitettiin asiaa koskeva tutkimussopimus.¹⁶⁰ Telebox kokeilua vuonna 1989 kommentoivassa keskustelussa tosin harmitellaan, että kyseisen menetelmän hyödyntäminen on jäänyt vähäiselle. Tämä ei kuitenkaan merkinnyt järjestelmän hyödyntämisen täydellistä hylkäämistä, sillä Telebox-kokeilulle oltiin seuran jäsenten puolesta halukkaita hakemaan lisää aikaa posti- ja telehallitukselta.¹⁶¹

Heli Paalumäki puolestaan on tutkinut ranskalaisen tulevaisuuden tutkimukseen keskittyvän instituutin *Futuribles* perustajan Bertrand de Jouvenelin ajattelua. Jouvenelin näkemyksissä on kirjoitettu korostuneen avoin suhtautuminen tulevaisuuteen, joka näyttäytyy epävarmana ja moninaisia mahdollisuuksia sisältävänä. Myös hyväksyvä asennoituminen erehtymiseen on tulkittu olleen olennainen osa Jouvenelin maailmankuvaa ja näkemyksiä tulevaisuuksien tutkimisesta.¹⁶² Vaikuttaa siltä, että kuuluisien tulevaisuuden tutkijoiden vaalimille näkökulmille on ollut tyypillistä

¹⁵⁸ *Tulevaisuussarja* 2017 (8). Marja-Liisa Viherä ”Vuorovaikutusta ja tietotekniikkaa”.

¹⁵⁹ Malaska Tarjanteelle 2.1.1986.

¹⁶⁰ Tutkimussopimus posti- ja telehallituksen kanssa 12.11.1987.

¹⁶¹ Keskustelua Telebox-kokeilun jatkamisesta 29.9.1989.

¹⁶² Paalumäki 2002, 415 & 418.

avoimuus ja uteliaisuus. On oma kysymyksensä, miten kyseiset arvot todellistuiivat itse tutkimustoiminnassa, mutta ne joka tapauksessa antavat viitteitä tulevaisuuden tutkimuksen alalla vallinneista ihanteista ja käsityksistä siitä, mikä on nähty tavoiteltavana.

Näkemykset vaihtoehtoisista ja avoimista tulevaisuuksista toistuvat myös tutkimusalan metodologisia linjoja ja tavoitteita kokoavassa kirjallisuudessa. Suomen Akatemian tulevaisuuden tutkimuksen jaosto tiivistä vuonna 1980 alan pyrkimykset seuraavasti:

”Tulevaisuuden tutkimuksessa pyritään empiirisen tieteellisen tutkimuksen tärkeän tiedonihanteen – ennakoinnin – lisäksi tutkimuskohteen vaihtoehtoisten kehitysmahdollisuuksien ja tavoiteltavien kehityssuuntien paikallistamiseen. Tähän pyrkimykseen liittyy kiinteästi myös toimintavaihtoehtojen arvoitavoitteiden tieteellinen analyysi. Tulevaisuudentutkimus ei pyri tavoitteisiinsa yksinomaan uskottavien historiallisten kehityslinjojen löytämisen kautta, vaan sen arvioinnin kohteina ovat myös epäjatkuvuudet, odotettavissa olevat uudet ilmiöt ja rakenteet sekä niiden vaikutukset.”¹⁶³

Edellä esiintyvässä sitaatissa korostuu vaihtoehtoisten kehityskulkujen kartoittaminen sekä odotettavissa olevien uusien ilmiöiden tarkastelu. Tietoyhteiskunta voidaan melko perustellusti voitu tarkasteltavana ajanjaksona nähdä odotettavissa olevaksi uudeksi ilmiöksi tai vaihtoehtoiseksi kehityskuluksi. Tämän perusteella tulevaisuudentutkimuksen tavoitteiden suhteen ei näytä ristiriitaiselta, että tulevaisuudentutkijat ovat sisällyttäneet tulevaisuusarvioihinsa yleisessä keskustelussa esiintyviä ilmiöitä, kuten tietoyhteiskuntaan liittyvät odotukset. Tietoyhteiskunnan tapauksessa tulevaisuudentutkimus vaikuttaa olleen muun muassa spekulatiotoimintaa koskien sitä, miten ja millaisilla elämäniloilla tiedonsiirron tuomia muutoksia voisi mahdollisesti olla nähtävissä.

Pelkkä vaihtoehtoisiin tulevaisuuksiin liittyvä spekulointi ei ole kuitenkaan nähty riittävän järjestelmällisenä tulevaisuuden tutkimuksessa, vaan menetelmien kehittämisellä on haluttu luoda systemaattista otetta tulevan tarkasteluun.¹⁶⁴ Jos tarkastellaan Tulevaisuuden tutkimuksen seuran perustanutta ryhmää, voidaan huomata,

¹⁶³ Suomen Akatemia, 1980.

¹⁶⁴ Malaska & Mannermaa 1985, 46–53.

että kyseinen ryhmä on koostunut vahvasti akateemikoista ja korkeakoulusektorilla eri tavalla vaikuttaneista henkilöistä. Tämän vuoksi ei liene yllättävää, että Suomessa tulevaisuuden tutkimukseen liittyvään toimintaan on sen alkuvuosista alkaen liitetty vahvaksi tavoitteeksi tieteellinen uskottavuus¹⁶⁵. Pyrkimys profiloida tulevaisuuden tutkimuksen juuret tieteelliseen toimintaan on lopulta erottanut tutkimusalan kaikenlaisesta muusta tulevaisuuteen kohdistuvista ennakkointipyrkimyksistä, joita on harjoitettu muun muassa journalismin, poliittisten liikkeiden ja liikkeenjohdon piireissä harjoitettua toimintaa.

Akateemisen uskottavuuden tavoittelu suomalaisessa tulevaisuudentutkimuksessa on mielenkiintoinen näkökulma vertailuun. Bernard de Jouvenelin ajattelua tarkastelleet ovat tulkinneet, että täsmällisyys oli tämän näkemyksissä toisarvoinen hyve päämäärien ja ongelmien harkitsemisen rinnalla.¹⁶⁶ On varsin ilmeistä, että suomalaiset tulevaisuudentutkijat ovat arvostaneet Jouvenelin näkemyksiä, sillä tulevaisuuden tutkimusta edistävälle yhdistykselle kaavailtiin vielä 20.8.1979 perustamista ideoivan työryhmän kokouksessa nimeksi *Futuribles*.¹⁶⁷ Termi juontaa juurensa Jouvenelin tuotannosta, jolle tyypillistä oli hyödyntää lainasanoja latinan kielestä; käsitteellä *Futuribles* viitattiin useisiin mahdollisiin tulevaisuuksiin, tarkoituksena alleviivata näkemystä tulevaisuuden epävarmuudesta¹⁶⁸. Nimiluonnoksesta suomalaiselle seuralle kuitenkin luovuttiin, sillä Jouvenel oli vastikään perustanut *Futuribles* -nimisen yhdistyksen Ranskassa.¹⁶⁹

Kansainvälistä tulevaisuudentutkimustoimintaa tarkastelleessa historiantutkimuksessa esitetään, että osa tulevaisuudentutkijoista vaikuttaa pyrkineen määrätietoisesti profiloitumaan tuoreita lähestymistapoja omaksuvina ajattelijoina. Tunnetuimpia kuvauksen kaltaisista toimijoista lienee Alvin Toffler, joka onnistui nousemaan

¹⁶⁵ Tulevaisuuden tutkimuksen tieteellisyydestä on esiintynyt monia näkökulmia ja mielipiteitä, yleisesti sen on nähty omaavan paljon samankaltaisuuksia suhteessa humanististen ja yhteiskuntatieteiden lähestymistapoihin, kun taas positivistisen tiedekäsityksen näkökulmasta tutkimusala ei voitaisi lukea tieteelliseksi toiminnaksi. Lisää Malaska & Mannermaa 1985, 46–53.

¹⁶⁶ Paalumäki 2002, 419.

¹⁶⁷ *Futura* 1990 (2), 18–20. Harry Frey ja Mika Mannermaa ”Tulevaisuuden tutkimuksen seuran perustaminen”.

¹⁶⁸ Paalumäki 2002, 420.

¹⁶⁹ *Futura* 1990 (2), 20. Harry Frey ja Mika Mannermaa ”Tulevaisuuden tutkimuksen seuran perustaminen”.

julkisuuteen ikään kuin uuden sukupolven intellektuellin edustajana.¹⁷⁰ Tulevaisuudentutkimuksen alalla vallinneeksi piirteeksi on mahdollista 1970-luvulta alkaen nähdä lisääntynyt avoin ja kiinnostunut suhtautuminen epätavallisiin, nykyhetken perspektiivistä katsottuna jopa epärealistisiin spekulatioihin asiantiloista. Tämä tutkimussuuntaus vaikuttaa olleen jonkin verran erillään esimerkiksi talouden ja teknologian tutkimuksen saralla tehdystä tulevaisuuden tutkimuksesta, joka Suomessa oli alun alkaen enemmän tilastopohjaisen ennakkoinnin näkökulmiin keskittyvää¹⁷¹. Ei voida täysin sulkea pois tulkintaa, että” avoimessa suhtautumisessa erilaisiin tulevaisuuksiin” olisi ollut myös tavoite itsensä brändäämisestä ja ammatilliselta profiililtaan erottautumisesta. Vaikka Suomessa ei ollutkaan tulevaisuudentutkimuksen saralla aivan Alvin Tofflerin kaltaista superjulkkisilmiötä, on merkillepantavaa, että sekä suomalainen että ulkomainen media näytti olevan kiinnostunut muun muassa teknologiavisiointia harjoittaneesta Risto Linturista, joka esitettiin yleisölle kiinnostavana aikaansa edellä olevana visionäärinä.¹⁷²

Ihante luovuudesta nousee esiin myös Tulevaisuuden tutkimuksen seuran tapahtumatoiminnassa: seura on osana toimintaansa ollut järjestämässä muun muassa luovuuksaiheisia työpajoja; kyseisten työpajojen kuvausteksteissä on tulkittavissa ihanteelliseksi tavoitteeksi mielikuvituksen vaaliminen elämän kaikilla osa-alueilla.¹⁷³ Luovuuden ja kokeilevuuden ihanteen esiintyminen useissa erilaisissa lähdeaineistosta ja yhteyksissä tukee tulkintaa siitä, että kyseiset ihanteet olivat tulevaisuudentutkimuksen piirissä tosissaan käsitetty tavoiteltavaksi suhtautumis- ja toimintamalliksi, eikä pelkästään keinoksi rakentaa identiteettiä.

Mikäli tarkastellaan asioita, jotka ovat tulevaisuudentutkijoissa herättäneet ihailua, voidaan huomata, että yleiseksi piirteeksi nousee avoimuus ja mielikuvitus. Tämä korostuu muun muassa Tulevaisuuden tutkimuksen seuran perustajaa Pentti Malaskaa muistelevassa kirjassa, jossa Malaska esitetään visionäärisenä ja ennakkoluulottomana henkilönä.¹⁷⁴ Mikäli avoimuutta ja vaihtoehtoja korostavien piirteiden oletetaan

¹⁷⁰ Andersson 2018, 7.

¹⁷¹ Hämäläinen 1985; Koskela 1985.

¹⁷² *Upside* 2000. Bill Robinson ”Northern Lights Illuminate Finnish Tech”; *Helsingin Sanomat* 31.10.1998. Heikki Arola ”Linturista tuli Helsingin Puhelimen vapaa katalyytti”.

¹⁷³ Kutsu 7.-8.1.1989 järjestettyyn työpajaan: ”Pikkusieluisuus uhkaa”.

¹⁷⁴ Pouru et. al. 2017.

vaikuttaneen runsaasti kyseisen tutkimusalan ihanteisiin ja näkemyksiin korkealaatuisen tulevaisuudentutkimuksen tunnusmerkeistä, olisi hieman kaukaa haettua tulkita tulevaisuudentutkijoiden kannanottoja tietoyhteiskunnasta kieltäviksi taikka deterministisiksi. Sen sijaan skeptisyys vaikuttaa uskottavammalta tulkinnalta futuristien kannanotoille tietoyhteiskunnan kehityksestä, mikä voidaan nähdä tieteelliseen kriittisyyteen sisältyväksi piirteeksi, minkä tärkeyttä tulevaisuudentutkimuksen tavoitteissa on useaan otteeseen korostettu. Vaikka tulevaisuudentutkijat ovat nähneet omat vaikuttamismahdollisuutensa rajallisina, heidän ihmiskuvaansa vaikuttaa sisältyneen myös näkemys, että ihminen voi toiminnallaan vaikuttaa tulevaisuuteen. Tulevaisuuteen vaikuttamiselle on kuitenkin nähty ehtoja, kuten tulevaisuudentutkimuksen kontekstissa metodinen uskottavuus ja luovuuden kannalta avointa suhtautumista tuntemattomaan.¹⁷⁵

6.2 Legitimiteettipaineet nakertavat seuran ilmapiiriä

Tässä luvussa tarkastellaan aineistopohjaisia havaintoja, joiden perusteella Tulevaisuuden tutkimuksen seuran jäsenistön keskuudessa koettiin paineita tutkimusalan uskottavuuden rakentumisesta. Legitimiteettipaineet vaikuttavat olleen selkeä osa olosuhteita, jotka ympäröivät seuran toimintalinjojen ja Futuran julkaisutoiminnan suunnittelua.

Eräässä keskusteluviestissä pelättiin, että mikäli seura ei pitäisi imagostaan huolta, se saatettaisiin luokitella toiminta-avustuksia jakavissa piireissä ”huuhaa- ja pseudotieteilijöidenkoplaksi, joka ei ansaitsi yhteiskunnan tukea.” Keskustelussa myös esiintyi näkemyksiä siitä, että verkkoalustalla olisi vaalittava tieteellisesti tasokasta keskustelun ilmapiiriä.¹⁷⁶ Kyseisten lähdehavaintojen pohjalta vaikuttaa, että rahoituksen jatkuvuutta tulevaisuudentutkimukselle ei nähty itsestäänselvyytenä. Jäsenistön keskuudessa esiintyi myös mielipiteitä siitä, että seuran tulisi edustaa harkitsevaa suhtautumistapaa tulevaisuuden arvioimisessa: ”Tulevaisuuden tutkimuksen seuran pitäisi edustaa sellaista linjaa, että tulevaisuus on syvästi epävarmaa. Ei pitäisi myöskään

¹⁷⁵ *Futura* 1999 (4). Pääkirjoitus ”Tulevaisuudentutkimuksen tilannekatsaus”.

¹⁷⁶ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskusteluja 7.7.-20.9.1991.

korostaa nopean revolverin vedon tapaisten lausuntojen antamista kovin sekavissa tilanteissa.”¹⁷⁷

Legitimiteettipaineet eivät näytä syntyneen tyhjiössä, sillä ulkopuolista painetta tutkimusalan suoriutumista kohtaan vaikuttaa ilmenneen: muun muassa vuonna 1987 Paavo Lipponen moitti eduskunnan järjestämässä seminaarissa tulevaisuudentutkijoiden kyvyttömyyttä vaikuttaa julkiseen keskusteluun.¹⁷⁸ Seuralaisten huoli avustuksia jakavien toimijoiden suhtautumisesta tutkimusalaan vaikuttaa myös sikäli perustellulta, että seuran talouden esitettiin erilaisissa aineistoissa olleen pääosin Suomen Akatemian myöntämien tukien varassa.¹⁷⁹

Malaska esitti kirjeessään VTT:n pääjohtajalle Pekka Jauholla vuonna 1986, että tieteentekijöiden keskuudessa vallitsee kielteisiä asenteita tulevaisuuden tutkimusta kohtaan, mikä ilmenee apurahojen jatkuvana pienentymisenä.¹⁸⁰ Myös 1990-luvun alussa kirjoitetuissa seuran historiikkikatsauksissa rahoitusongelmat nousevat huomion kohteeksi: heti seuran perustamisen jälkeisenä vuonna Suomen Akatemian seuralle myöntämä vuosittaiseksi tarkoitettu 50 000 markan apuraha pieneni 20 000 markkaan.¹⁸¹ Vapaaehtoistoiminta vaikuttaa pitäneen seuran toimintaa pystyssä, ja seuralla oli vaikeuksia palkata osa-aikaista sihteeriä. Vielä 1990-luvun alussa on seuran jäsenten asenteissa merkkejä siitä, että seuran toiminnan rahoituspohja ei ollut vakaalla pohjalla.

Apurahojen rajallisuus ei ole kuitenkaan epätyypillinen ilmiö tieteelliselle toiminnalle, ja tämän vuoksi ei voida tehdä päätelmiä siitä, että tulevaisuudentutkimuksen osalta kyseessä olisi ollut epätavallisen runsaasti vastustettava ilmiö. Etenkin tieteenhistoriaa käsittelevissä teksteissä on esityksiä siitä, että uudet tiedonalat ovat herättävät usein skeptisiä asenteita traditionaalisten tieteenalojen toimijoiden keskuudessa.¹⁸² Rahoituksen niukkuus ei näytä olleen epätyypillistä myöskään tieteellisten seurojen toiminnassa yleisesti: muun muassa Suomen Historiallisen Seuran johtohenkilöiden kerrotaan valitelleen jatkuvasti valtioavustusten vähäisyyttä.¹⁸³

¹⁷⁷ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskusteluja 7.7.-20.9.1991, 201–500.

¹⁷⁸ *Helsingin Sanomat* 15.10.1987. ”Suomalainen tulevaisuudentutkimus selvitetään työryhmässä.”

¹⁷⁹ Malaska rehtorien neuvostolle 5.12.1985

¹⁸⁰ Malaskan kirje Pekka Jauholla 19.11.1986.

¹⁸¹ Mannermaa 1990, 26.

¹⁸² Lehikoinen 1997, 159–164.

¹⁸³ Karonen 2019, 316.

Aineistossa ilmenevien legitimizeettipaineiden voidaan kuitenkin nähdä perustuneen tosiasiallisille olosuhteille. On myös merkkejä siitä, että seuran toimijat eivät omaksuneet yhteneväistä lähestymistapaa paineisiin reagoimiselle. Verkkokeskustelussa Pentti Malaskan esittämät näkemykset seuran kannasta saavat uuden näkökulman, jos niitä tarkastellaan tutkimusalan legitimizeettipaineiden näkökulmasta:

”Niitten ihmisten kannanotoilla, jotka kuuluvat seuraan ei ole mitään tekemistä seuran kannan kanssa koska sellaista ei ole olemassakaan muuten kuin sitten kun seuran hallitus ja yhdistyksen kokous ovat jonkin kannan sellaiseksi päättäneet. Joten älkää antako sensuroijien sortaa vapaata keskustelua ja ajatusten vaihtoa.”¹⁸⁴

Vaikuttaa siltä, että Malaskan käsityksissä jäsenten välinen keskustelu ei ole ollut kenttä, joka olisi uhannut tutkimusalan legitimizeettiä. Verkkokeskusteluissa ”huuhaa tieteisiin” profiloitumisen peloista Malaska esittää hänelle tiedettä tärkeämmäksi olleen tietoisuuden tutkimisen, ja esittää tunteneen ajoittaista pettymystä tieteen kykyyn tutkia kaikkia tietoisuuden ulottuvuuksia.¹⁸⁵ Kyseiseen kannanottoon ei kuitenkaan kokonaiskuvan puolesta ole syytä suhtautua kirjaimellisesti; mikäli tarkastellaan Malaskan toimintaa laajemmassa mittakaavassa, on selvää, että hän on professorin ammattinsa puolesta ilmaissut tukensa tieteelliselle toiminnalle. Tästä huolimatta legitimizeettipaineiden näkökulmasta on selvää, että Malaskalla vaikuttaa olleen erilainen näkemys siitä, mitkä olivat seuran legitimizeettiä edistäviä tekijöitä. Seuran virallisen kannan näkymättömyys vaikuttaa hänen mielipiteissään olleen parempi strategia seuran aseman parantamiselle, kuin jäsenistön keskinäisen keskustelun rajoittaminen ”tieteellisesti uskottavaan” ajatustenvaihtoon.

Verkkokeskusteluaineistot antavat lisää tukea tulkinnalle seuran virallisen linjan neutraaliudesta. On ilmeistä, että Malaska hahmotti seuran aseman ja toiminnan jatkuvuuden turvaamisen kannalta olleen eduksi, että seuran kanta ei olisi yhdistettävissä yksittäisten tutkijoiden näkemyksiin:

¹⁸⁴ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskusteluja 5.1.-5.11.1990, 401–500 / 18.

¹⁸⁵ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskusteluja 5.1.-5.11.1990. 401–500 / 24.

”Kaikki meidän tekemisemme tulevaisuuden tutkijoina ei ole seuran toimintaa, vaikka se olisikin toimintaa seuran jäsenenä oltaessa tällä alalla. Kun seuran hallitus antoi toimituskunnalle tehtäväksi seuran historiikin kirjoittamisen niin sen tehtäväksi jäi seuloa aineisto ja päättää mikä on varsinaista seuran historiikin alaista ja mikä jotain muuta tulevaisuudentutkimuksen alaan mahdollisesti kuuluvaa.”¹⁸⁶

Aineiston valossa vaikuttaa siltä, että Malaska on pyrkinyt viestimään, että yksittäisillä jäsenillä ei ole sananvaltaa seuran tai tutkimusalan virallisten linjojen määrittelemiseen. Edellä esitetty kannanotto myös havainnollistaa, kuinka seuran virallisen kertomuksen rakentaminen oli tietoinen prosessi, ja että lopputulos olisi seuran toimituskunnan kontrollin alla. Kyseinen näkökulma on mahdollista käsittää seuran sisäisenä kurinpitona. Legitimiteettipaineisiin reagoimisentarpeesta huolimatta Malaska vaikuttaa pitäneen arvokkaana avointa mielipiteen ilmaisua ja keskustelua.

Malaskan erilaista reaktiota legitimiteettipaineisiin on mahdollista selittää hänen positionsa ja toimijuutensa kautta. Kuten luvussa 3.2 todettiin, Pentti Malaska oli keskeinen toimina Tulevaisuuden tutkimuksen seuran ja tutkimusalan edistämisyrittämissä: hän oli puheenjohtajana yhteydessä korkeakoulujen johtajiin ja korkea-arvoisiin tutkijayhteisön jäseniin eri puolilla Suomea muun muassa seuran rahoitusongelmien ratkaisemiseksi vuonna 1986.¹⁸⁷ Malaska näyttää onnistuneen kyseisessä yrityksessään, sillä vuonna 1986 ryhmä Suomen tutkimus- ja korkeakoulumaailman johtohenkilöitä allekirjoittivat vetoavan kirjeen opetusministerille, jossa vaadittiin Tulevaisuuden tutkimuksen seuralle suunnatun määrärahan korottamista laadukkaana toiminnan jatkuvuuden takaamiseksi.¹⁸⁸ Tästä syystä Malaskalla saattoi olla valta- ja toimintakeskeisempi näkökulma siihen, millaisista asioista on apua seuran legitimiteetin kannalta. Useilla seuran jäsenillä vastaavia vaikutusmahdollisuuksia ei liene olleen, joten lienee luonnollista, että heidän huomionsa on kiinnittynyt tieteellisyyden tasoon keskustelujen sisällöissä.

¹⁸⁶ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskusteluja 5.1.-5.11.1990. 201–300 / 73.

¹⁸⁷ Mm. Malaskan kirje Pekka Jauholla seuran rahoitusongelmista 19.11.1986.

¹⁸⁸ Kopio lähetetystä kirjeestä opetusministeri Gustav Björkstrandille 19.11.1986.

6.3 Seuran jäsenten tulevaisuushorizontti myllerryksessä - Elokuun vallankaappauksesta ekokriisiin

Aiemmissa luvuissa on tarkasteltu tulevaisuudentutkijoiden käsityksiä tietoyhteiskunnasta ja sen tulevaisuudesta. Tarkastelun monipuolistamiseksi on syytä luoda katsaus kyseisen ryhmän asenteisiin ja odotuksiin tulevaisuudesta laajemmin. Tulevaisuuden tutkimuksen seuran jäsenten henkilökohtaista tulevaisuuskuvaavaa analysoitaessa on pohdittava taustalla vaikuttaneiden laajempien yhteiskunnallisten olosuhteiden osuutta kyseisten henkilöiden maailmankuvaan. 1980- ja 1990-luvun kuluessa Eurooppa ja Suomi sen osana kokivat suuria eritahtisia muutoksia, joista monet vaikuttivat ihmisten käsitykseen aikakaudesta ja tulevasta, ja olivat myös yhteydessä arkeen luoden odotuksia, toiveita ja pelkoja.

Vaikka Futuran sivuilla suomalaisen yritysmaailman, ensi sijassa Nokian menestymistä tietotekniikan saralla ei nähtykään yhteiskunnallisen kehityksen kannalta pelkästään positiivisessa valossa, osoitettiin tietotekniikkajätin menestykselle kuitenkin myötätuntoa. Ari Ojapelto harmitteli artikkelissaan Nokian menestyksen lisäävän lähinnä yksinomaan keskiluokkaisten kansalaisten työllistymismahdollisuuksia, mutta lisäsi kuitenkin olevansa ”perusisänmaallisena kansalaisena ylpeä Nokian kansainvälisestä menestyksestä”.¹⁸⁹

1990-luvun alun lama oli vahvasti läsnä lukuisten suomalaisten arjessa: yrityksiä hakeutui konkurssiin ennätysmäärä ja työllisyystilanne romahti ennennäkemättömästi.¹⁹⁰ Nekään ihmiset, joiden taloudellinen tilanne pysyi vakaana kriisin aikana, eivät voineet välttyä laman synnyttämältä ilmapiiriltä: taloustilanne esitettiin lehdistöpuheessa poikkeustoimia vaativana sotatilan kaltaisena ilmiönä, ja yksilön vastuuta työelämässä korostettiin kirjoituksissa huomattavasti enemmän aikaisempaan verrattuna.¹⁹¹ Vuosikymmenen edetessä poliittisissa teksteissä tietoyhteiskunta esitettiin talouskriisistä kansallisen pelastumisen keinona.¹⁹²

¹⁸⁹ *Futura* 1998 (1), 59, Ari Ojapelto ”Ratkaiseeko tietoyhteiskunta ja elektroniikkateollisuus työttömyyden.”

¹⁹⁰ Karvonen 2005, 28.

¹⁹¹ Levä 2021, 31.

¹⁹² Karvonen 2005, 29.

Vaikka tietoyhteiskunta ymmärrettiin Futurassa ideologisenä ilmiönä, ei voida sulkea tulkinnan ulkopuolelle mahdollisuutta, että tietotekniikkayritysten menestyminen olisi luonut joillekin myös uudenlaista toiveikkuutta tulevaisuudesta siitäkin huolimatta, että menestyksen hedelmien ei uskottu jakaantuvan kovinkaan tasaisesti. Tämä näkökulma kielii siitä, että tietoyhteiskunnan ongelmien kriittinen tarkastelu laman jälkimainingeissa ei välttämättä edellyttänyt katkeransävyistä suhtautumista muiden menestykseen. Toisaalta seuran jäsenistö vaikuttaa olleen tietotekniikan suhteen suhteellisen hyväosaisia yhteiskunnan jäseniä: tutkielman lähdeaineistona toimivat Telebox-keskustelut ovat merkki siitä, että jäsenillä oli mahdollisuudet hyödyntää uusia tietoteknisiä toimintatapoja seuran toiminnassa, jollaisia ei valtaosalla suomalaisista ollut vielä käytössä.

On huomattavaa, että laman keskellä tutkimusala saavutti ensimmäiset institutionalisoitumisen virstapylväänsä Tulevaisuuden tutkimuskeskuksen perustamisen myötä Turun Kauppakorkeakoulun yhteyteen vuonna 1992, vaikka kyseinen ajankohta näkyi yliopistosektorilla leikkauksina ja säästämisenä. Turun yliopiston historiaa tutkinut Vesa Vares on kuitenkin huomauttanut, että laman tuomat muutokset eivät olleet välttämättä niin dramaattisia pienillä tutkimusaloilla, joissa vähäisiin resursseihin oli totuttu. Laman myötä yliopistomaailman ilmapiirin kuvailtiin kylläkin vaihtuneen 1980-luvun lyhyen nousukauden jälkeen syvään pessimismiin.¹⁹³ Vaikuttaakin siltä, että tulevaisuudentutkimuksen kehittymisnäköymien suhteen tutkimusalan yhteisössä elettiin melko toiveikasta aikaa lamakauden kokonaisolosuhteisiin nähden.

Myös huoli ilmastonmuutoksesta on ollut vahvasti läsnä seuran jäsenten tulevaisuuskuvasa. Futuran kirjoituksissa ilmastonmuutos esiintyy yhdessä muun muassa tietoyhteiskuntateemojen kanssa. Malaskan, Jokisen ja Kaivo-ojan kirjoituksessa vuonna 1997 ekologisen kestävyuden vaatimusten nähtiin asettavan reunaehdoja tietoyhteiskuntakehitykselle.¹⁹⁴ Myös Auli Keskinen kirjoituksessa vuonna 1995 pohdittiin, onko tietoyhteiskuntakehityksen mahdollista vaikuttaa materiaalien uusiokäyttöön, ilmaa saastuttavaan matkustamiseen ja jätteiden käsittelyyn.¹⁹⁵ Lisäksi

¹⁹³ Vares 2020, 167.

¹⁹⁴ *Futura* 1997 (1), Pentti Malaska, Pekka Jokinen ja Jari Kaivo-oja ”Kestävä kehitys tietoyhteiskunnassa”.

¹⁹⁵ *Futura* 1995 (2), Auli Keskinen ”Teknologia, talous ja miehinen maailmankuva tietoyhteiskuntaraportin taustalla”.

aikavälillä 16.-22.6.1992 käydyssä verkkokeskustelussa jäsenet ilmaisivat huolensa ”ekokatastrofin” suhteen, mutta näkivät tärkeäksi sen käsittelyn yhteydessä tehdä pesäeron maailmanloppua ennustaviin retorisiin tyyleihin.¹⁹⁶

On varsin todennäköistä, että olennainen syy ilmastonmuutoksen painokkaalle läsnäololle seuran jäsenten tulevaisuuskuvassa on se, että he ovat ammattinsa tai kiinnostuksensa puolesta seuranneet tutkimusmaailman tapahtumia. Tutkimusmaailmassa ilmastonmuutoskysymystä piti vahvasti esillä muun muassa Rooman Klubi, joka tunnettiin kansainvälisesti merkittävän raportin *Kasvun rajat* julkaisemisesta vuonna 1972. Rooman Klubin toiminta oli seuran jäsenten keskuudessa vahvassa seurannassa: klubin esitetään kuuluneen oleellisimpiin kiinnostuksen herättäjiin tulevaisuudentutkimusta kohtaan 1970-luvun Suomessa.¹⁹⁷ *Kasvun rajat* mainitaan eräässä Futuran kirjoituksessa myös inspiraation lähteenä tulevaisuusvaikuttamisen osalta, ja sen rooli arveltiin suureksi ”ekokulttuurin” ja maapallon tulevaisuuden tiedostamisen leviämässä.¹⁹⁸ On myös monia merkkejä siitä, että ryhmä piti tiedettä ja sen tuloksia korkeassa arvossa. Muun muassa Pentti Malaskan on esitetty olleen kiinnostunut monialaisesti eri tieteenalojen tuloksista.¹⁹⁹ Kyseinen näkökulma liittyy seuran jäsenten tulevaisuuskuvan osaksi laajempaa ajankuvaa ja kansainvälisen tutkimusmaailman tapahtumia.

Seuran jäsenten tulevaisuuskuvan ympäristöhuoliin on syytä kytkeä myös heidän näkemyksensä solidaarisuuden tarpeesta, jota he ovat keskusteluissaan tuoneet esiin. 7.7.-20.9.1991 käydyissä verkkokeskusteluissa eräs jäsenistä kirjoitti: ”Olemme yksi rikkaimmista ja vauraimmista valtioista - - kyllä meillä on muillekin jakaa hyvinvointia.” Toinen jäsenistä puolestaan toi esiin, kuinka hän henkilökohtaisessa kulutuksessaan pyrkii välttämään lapsityövoiman tukemisen kehitysmaissa. Solidaarisuus kytkeytyy tulevaisuuskuvaan myös ilmastopakolaisuuteen liittyvissä keskusteluissa. Seuran jäsenet näyttävät pitäneen selvänä, että ilmastonmuutoksen aiheuttama pakolaisuus tulee

¹⁹⁶ Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskusteluja 4.5.-12.10.1992.

¹⁹⁷ *Futura* 1990 (2), Harry Frey ja Mika Mannermaa ”Tulevaisuuden tutkimuksen seuran perustaminen”.

¹⁹⁸ *Futura* 1999 (4), 3–5. Pääkirjoitus ”Tulevaisuudentutkimuksen tilannekatsaus 2000”.

¹⁹⁹ Wilenius 2017, 13–14.

tulevaisuudessa olemaan suuri kysymys, ja Suomen olisi valmistauduttava pakolaisten vastaanottamiseen.²⁰⁰

1989 ja 1990-luvun taitteen eurooppalaisten tulevaisuuskuva on esitetty ravistelleen ennen kaikkea kyseisten vuosien maailmanpoliittiset tapahtumat. Nopeatahtinen institutionaalinen ja ideologinen muutos Neuvostoliiton hajoamisen, Itä-Euroopan maiden itsenäistymisen sekä Länsi-Euroopan yhdentymisen suhteen toimivat vedenjakajina uusille toiveille, odotuksille ja peloille.²⁰¹ Nämä ilmiöt ovat olleet läsnä erityisesti seuran verkkokeskusteluissa. Seuran keskusteluissa Euroopan institutionaalinen yhdentyminen nähtiin pääosin tavoiteltavana päämääränä, ja Suomen jääminen EY:n ulkopuolelle koettiin epätoivottavana skenaariona: eräässä viestissä länteen integroituminen esitettiin turvaksi itänaapurin aseelliselle aggressiolle. Täysin kriittikittömästi EY:hyn ei tosin suhtauduttu, sillä pelättiin ”yhteiskuntarakenteen muuttumista vieraannuttavammaksi” ja byrokratian lisääntymistä päätöksenteossa. Neuvostoliitossa tapahtuneen Elokuun vallankaappauksen aikana huoli kohdistui myös muiden maiden kohtaloihin: ”Miten nyt käy Puolan, Unkarin, Tšekkoslovakian? Jugoslavian, jos sitä huomenna enää on?” pohti eräs seuran jäsenistä viestissään. Vaikuttaa siltä, että jäsenet eivät suinkaan aina esittäneet tietävänsä mikä lähitulevaisuuden muutosten suunta tulisi olemaan, ja maailmanpoliittisia tapahtumia kommentoivissa keskusteluissa oli ehdottomasti läsnä epävarmuus tulevista ajoista.²⁰²

Seuran jäsenten tulevaisuuskuvaan on myös näyttänyt sisältyvän käsitys ammattirakenteen murroksesta. Osmo Kuusi käsittelee artikkelissaan koneiden kehittymisen vaikutuksia teollisuustyöntekijöiden toimenkuvaan.²⁰³ Jari Kaivo-oja taas pohtii kirjoituksessaan tietoyhteiskunnan vaikutuksia työn jakautumiseen tulevaisuudessa.²⁰⁴ Myös puhe nykyisen ajanjakson ”murrosvaiheesta” on yleistä, jota seuraavana ajanjaksona nähdään tietoyhteiskunta.²⁰⁵ Kyseiset näkökulmat eivät olleet kyseisenä aikana yksinomaan Futuran esillä pitämiä aiheita, vaan kyseisistä teemoista

²⁰⁰ Tulevaisuuden tutkimuksen verkkokeskusteluja 7.7.-20.9.1991.

²⁰¹ Wahlsten 2019, 122–126.

²⁰² Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskusteluja 5.1.-5.11.1990. 2/301–400.

²⁰³ *Futura* 1988, Osmo Kuusi ”Osaamisen yhteiskunta ja ammattien muutos”.

²⁰⁴ *Futura* 1998 (1), Jari Kaivo-oja ”Tietoyhteiskuntakehityksen tuottama murros ja työn tulevaisuus”.

²⁰⁵ *Futura* 1997 (1), Pentti Malaska, Pekka Jokinen ja Jari Kaivo-oja ”Kestävä kehitys tietoyhteiskunnassa”.

käytiin suurta yhteiskunnallista keskustelua. Muun muassa valtion tutkimuskeskuksista Taloudellinen suunnittelukeskus julkaisi 1980-luvun lopulla raportteja tietotekniikan vaikutuksesta ammattirakenteeseen.²⁰⁶

Menneitä tulevaisuuskäsityksiä tarkastellut Heli Paalumäki on esittänyt, että tulevaisuuskäsityksillä on aina olemassa yhteisöllinen alkuperä.²⁰⁷ Seuran jäsenten tulevaisuuskuva analysoitaessa vaikuttaa siltä, että asiasisällöt ovat muodostuneet niiden asioiden perusteella, jotka ovat olleet yhteydessä tavalla tai toisella osa seuran jäsenten elämää. On merkkejä siitä, että tulevaisuuskuvaan vaikuttaneet asiat, kuten huoli ilmaston muutoksesta ja käsitys ammattirakenteen murroksesta olivat aihepiireinä esillä seuran jäsenten ammateissa ja kiinnostuksenkohteissa. Lisäksi tulevaisuudentutkijat voidaan nähdä tulevaisuuskuvaansa puolesta kiinnittävän osaksi laajempaa yhteiskunnallista kokonaisuutta: uutisoidut maailmanpoliittiset tapahtumat, kuten Elokuun vallankaappaus Neuvostoliitossa ja lama-ajan taloustilanne herättivät ryhmän keskuudessa keskustelua ja tuntemuksia. Tieteen tuloksiin ja uutistapahtumien seuraamiseen linkittyvät keskustelut luovat myös kuvaa siitä, että seuran jäsenten tulevaisuuskuva muodostumiseen on vaikuttanut vahvasti se, millaisia tiedonjaon kanavia he ovat seuranneet.

²⁰⁶ Kuusi 1989.

²⁰⁷ Paalumäki 2003, 16.

7. Johtopäätökset

Futuran tietoyhteiskunta-aiheisissa kirjoituksissa toistuvana piirteenä voidaan nähdä, että tulevaisuudentutkijat ovat suhtautuneet tietoyhteiskuntaan monimerkityksellisenä käsitteenä. Tietoyhteiskuntaa ei myöskään ymmärretty automaattisesti toivottavana tai epätoivottavana ilmiönä, vaan sen yhteiskunnalliset vaikutukset nähtiin monista tekijöistä riippuvana. Yhdistävänä tekijänä teksteistä nousi huoli tietoyhteiskunnan rakentamisesta valtaapitävien ja markkinavoimien ehdoilla huomioimatta kansalaisten näkökulmia. Sen sijaan mielipiteet vaihtelivat siitä, kuinka kehittyneenä tietoyhteiskuntana Suomi nähtiin. Suhtautuminen tietoyhteiskuntakysymykseen oli siis asenteellisesti vaihtelevaa, ja aiheesta keskusteltaessa saatettiin kokea muut päämäärät, kuten ilmastokysymykset tietoyhteiskuntaa tärkeämpinä näkökulmina. Tutkielman aikarajauksen puitteissa tapahtunut muutos teknologia-asenteissa oli lähinnä sitä koskevien kirjoitusten määrällinen kasvaminen sen myötä, kun aiheesta keskustelu lisääntyi yhteiskunnallisilla areenoilla. Myös tietoyhteiskunta-aiheisten kirjoitusten yhteistä hyvää palvelevat päämäärät olivat selvästi havaittavissa alkuperäisaineistosta.

Luvussa 6.3 esitetyt seuran jäsenten tulevaisuuskuva koskevat havainnot tarjoavat näkökulman erilaisten olosuhteiden vaikutuksia tulevaisuudentutkijoiden tietoyhteiskuntaa koskeneiden mielipiteiden muodostumiseen. On ilmeistä, että jäsenet olivat tutkijatyönsä kautta kosketuksissa ilmastonmuutoksen kaltaisiin maailmankuvaan vaikuttaviin teemoihin. Myös itsessään luottamus tieteeseen ja sen tuloksiin voidaan nähdä ryhmän tulevaisuuskuvan kannalta olennaisena tekijänä. Uusi tietoteknologia ei myöskään ollut mystinen tavoittamattomissa oleva maailma verkkokeskusteluissa äänessä olleelle jäsenistölle, sillä tietoteknologian käyttömahdollisuudet olivat osa seuran toiminnan arkea verrattain varhain kyseisten toimintatapojen yleistymiseen nähden. On mahdollista, että tietoteknologian arkisuuden vuoksi *Futuran* kirjoituksissa teknologiaan ei suhtauduttu yhteiskunnallisena ihmelääkkeenä.

On selvää, että tulevaisuudentutkijat ovat olleet tutkimusmaailmassa edelläkävijöitä tietoyhteiskunta-aiheen pitkäjänteisessä käsittelyssä; tulevaisuudentutkijoiden esitetään tuoneen tietoyhteiskuntakäsitteen suomen kieleen, ja julkaisivat aiheesta kirjoituksia silloin, kun näkökulma oli suhteellisen marginaalinen mielenkiinnon kohde. Tutkimuskirjallisuuden perusteella on nähtävissä, että 1990-luvun puolivälistä

muutkin kuin tulevaisuudentutkijat kiinnittivät huomiota tietoyhteiskuntaan, muun muassa tietoyhteiskuntaodotusten ja todellisuuden välisiin ristiriitoihin. On nähtävissä, että tulevaisuudentutkijoiden kiinnittyminen ja pidempijaksoinen sitoutuminen tietoyhteiskunta-aiheeseen on syntynyt osittain reaktiosta yhteiskunnallisen tietoyhteiskuntakeskustelun laajempaan olemassaoloon.

Tutkielman havainnot herättävät myös pohtimaan kysymystä, onko tietoyhteiskuntaa koskevaa kirjoittelua mahdollista tarkastella tutkimusalan järjestäytymistavoitteista käsin; toisin sanoen, saattoiko kiinnittyminen yhteiskunnassa laajasti esillä olevaan tiedonintressiin koota yhteen hajanaisia toimijoita nuoren tutkimusalan järjestäytymistä palvellen? Kyseinen tulkinta toisaalta ontuu sen perusteella, että tulevaisuudentutkimuksessa on puhuttu tietoyhteiskunnasta jo ennen kuin aiheesta oli laajaa yhteiskunnallista keskustelua. Lisäksi aineistot eivät anna viitteitä siitä, että olisi ollut toimijoita, jotka olisivat halunneet nostaa tietoyhteiskunnan seuran erityisagendaksi. Seuran jäsenet organisoivat muun muassa erillisiä tietoliikenteeseen keskittyviä tapahtumia, mutta nämä tapahtumat olivat seurasta erillistä toimintaa. Futuran kannalta tietoyhteiskuntakirjoitusten runsas määrä on johtunut todennäköisimmin siitä, että tietoyhteiskunta oli useiden seuran jäsenien jakama kiinnostuksen ja huolen kohde.

Tieteenhistoriassa on esitetty, että tutkimusalojen olemassaolo kiinnittyy usein yhteiskunnallisiin tiedonintresseihin. Havainnot ilmastonmuutoksesta ja ympäristön saastumisesta sekä havaitusta yhteiskunnallisesta tarpeesta ehkäistä niitä ovat johtaneet kestävästä kehitystä tarkastelevien tiedonalojen syntymiseen. Tietoyhteiskunta voisi tässä mielessä mahdollisesti käsittää yhteiskunnallisena haasteena, johon tulevaisuudentutkimuksen oli kuitenkin uutena tutkimusalana mahdollista kiinnittyä. Tietoyhteiskuntakeskusteluun reagoiminen olisi tulevaisuudentutkimusta ympäröineiden olosuhteiden ja järjestäytymistavoitteiden valossa voinut tarjonnut uudelle monitieteiselle institutionalisoitumista tavoittelevalle tutkimuksenalalle mahdollisuuksia profiloitua tietoa tarjoavana asiantuntija-alana todelliseen yhteiskunnalliseen pulmaan.

Tutkielman luvussa 3.2 tarkasteltiin Pentti Malaskan määrätietoisia tavoitteita tulevaisuudentutkimuksen edistämisessä. Havaintoja määrätietoisesta tutkimusalan edistämisestä ei kuitenkaan ole syytä ymmärtää koko jäsenistöä koskeviksi, ja on todennäköistä, että kaikille toimijoille tutkimusalan puskeminen instituutioiden yhteyteen

ei ollut päällimmäinen tavoite. Tavoitteiden moninaisuus tulee esiin etenkin luvussa 5.3 esitettyjen havaintojen pohjalta, joiden mukaan seuran rooli nähtiin toisaalta tieteellisenä seurana toimimisena, toisaalta kansalaisjärjestönä. Kansalaisjärjestöille ominainen kanta-aottavuus nähtiin seuran elinvoimaisuuden kannalta keskeiseksi tekijäksi, ja jäsenistö oli selkeästi sen kannalla, että Tulevaisuuden tutkimuksen seura pitäisi ottaisi kantaa näkökulmiin, jotka eivät olleet vielä laajasti esillä. Tietoyhteiskuntakirjoitusten aiheiden peilaaminen aikakauden olosuhteisiin toi esiin, että yhteiskunnallisten julkiseen keskusteluun vaikuttaminen olivat seuralle tärkeä päämäärä lama-ajan jälkeisessä eriarvoistuvassa Suomessa. Verkkokeskusteluista ilmeni lisäksi, että seuran toiminta ovat olleet usealle jäsenelle mielekäs tekemisen, ajatusten vaihdon ja yhdessäolon kanava. Kyseiset näkökulmat haastavat tulkintaa siitä, että seuran toiminnassa olisi ollut kyseessä pelkästään tutkimusalan aseman edistäminen.

Tutkimusalan ja seuran olosuhteiden valossa on todettava, että Futurassa esiintyviin tietoyhteiskunta-asenteisiin voidaan suhtautua tulevaisuudentutkijoiden todellisina mielipiteinä. Koska tavoitteena oli tutkimusalan järjestäytyminen ja edistäminen, voidaan katsoa, että ryhmän ideologinen linja ei ollut ylhäältä päin määritelty, ja tutkijoilla oli lehdessä ja seuran toiminnassa mahdollisuudet tuoda esiin omat näkökulmansa. On ilmeistä, että vapaamuotoisempien toimintamallien arveltiin näyttävätyvän houkuttelevammalta pienikokoisesta tutkimusalasta kiinnostuneille, ja tutkimuslalle ei ollut muutenkaan muodostunut vakiintuneita konventioita. Seuran historiikeissa on mainintoja siitä, että jotkin toimintatavat, kuten valiokuntatyöskentely olivat monen vuoden yrityksestä huolimatta liian raskaita toimintatapoja, ja niistä luovuttiin 1980-luvun kuluessa.²⁰⁸ Tiukan linjan noudattaminen teknologiaa koskevien mielipiteiden suhteen tuskin olisi ollut seuran toimintaan sitoutumista ja yhteisön elinvoimaisuutta vahvista toimintamalli, sillä seuran olemassaolo rakentui vahvasti vapaaehtoisen aktiivisuuden varaan. Kuten luvussa 3.1 nostettiin esille, seuran verkkokeskusteluissa on mainintoja siitä, että tulevaisuudentutkijat ovat arvostaneet ilmapiiriä, joka kannustaa henkilökohtaisten mielipiteiden ilmaisemiseen.

Aineistoissa oli alusta asti nähtävissä, että seuran jäsenistö tiedosti tutkimusalan rahoituksellisesti epävakaa tilanteen 1980-luvun aikana. Jotkin jäsenet kehottivat muita

²⁰⁸ *Futura* 1990 (2), 24. Mika Mannermaa ”Seuran toiminnan vuosikohtainen historia”.

olemaan varuillaan verkkokeskusteluissa esittämässään tulkinnoissaan, jotta rahoittavat tahot eivät saisi syytä profiloida tutkimusalaa ”huuhaa tieteenksi”. Kyseiset havainnot korostavat, että toiminnan jatkuvuus oli monille tärkeä asia. Kaikki eivät kuitenkaan suhtautuneet samalla tavalla tutkimusalan legitimizeettipaineisiin, ja joillekin avoin suhtautuminen stigmatisoituneisiin tiedonaloihin vaikuttaa olleen itseisarvo. Niin legitimizeettipaineiden kuin tietoyhteiskunnan osalta erilaiset suhtautumistavat havainnollistavat, että kyseessä ei ollut taustoiltaan tai positioiltaan aivan identtinen ryhmä.

Tutkielman tuo esiin, miten tietoyhteiskuntaa koskeneet tulevaisuudentutkijoiden käsitykset ovat kytkettävissä osaksi seuran toiminnallista ulottuvuutta ja sen jäseniä ympäröineitä olosuhteita. Kyseinen näkökulma edellytti myös vahvaa hermeneuttisen tutkimusperinteen tavoitteiden hyväksymistä: pyrkimystä tutkimuskohteen kokonaisvaltaiseen ymmärtämiseen tämän arvomaailman, tavoitteiden kuin toimintatapojen puolesta. Tutkielman näkökulman kannalta voisi olla mielenkiintoinen jatkotutkimuksen aihe, oliko tulevaisuudentutkimuksen institutionalisoitumisella pidemmällä aikavälillä vaikutusta ryhmän näkemyksiin. Lisäksi vertaileva tutkimus muiden tulevaisuudentutkimusta harjoittaneiden toimijoiden näkemysmaailmoista voisi rakentaa tutkimusaiheen kannalta vielä kokonaisvaltaisempaa tulkintaa. Teknologiaa koskevien asenteiden muodostuminen Suomessa on ylipäätään vielä melko marginaalinen historian tutkimuksen aihealue, ja tarvitaan lisää ymmärrystä siitä, miten teknologiakäsitykset ovat muodostuneet ja muovautuneet Suomen historiallisten olosuhteiden ilmastossa.

Lähteet

I Alkuperäislähteet

Julkaisemattomat alkuperäislähteet

”Keskustelua seuran tilanteesta ja roolista tutu-työryhmällä”, syyskuu 1989.

Keskustelua Telebox-kokeilun jatkamisesta Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskustelussa 29.9.1989.

Keskustelumuistio Suomen Akatemiassa 20.5.1981 Tulevaisuuden tutkimuksen jaoston ja seuran ongelmista.

Kopio lähetetystä kirjeestä opetusministeri Gustav Björkstrandille 19.11.1986.

Kutsu 7.-8.1.1989 järjestettyyn työpajaan: ”Pikkusieluisuus uhkaa”

Malaskan kirje Opetusministerille 3.9.1986.

Malaskan kirje Pekka Jauholle seuran rahoitusongelmista 19.11.1986.

Malaska rehtorien neuvostolle 5.12.1985.

Malaskan kirje Tarjanteelle 2.1.1986.

Malaskan kirje Turun yliopiston kansleri Kaarlo Hartialalle 1981.

Muistio seuran julkaisutoiminnan organisoinnista 16.4.1986.

Tulevaisuuden tutkimuksen seuran hallituksen kokouksen pöytäkirja 9.9.1986.

Tulevaisuuden tutkimuksen seuran jäsenet paikkakunnittain 21.9.1981.

Tulevaisuuden tutkimuksen seuran jäsenhakemuksia 1980-luvulla.

Tulevaisuuden tutkimuksen seuran lausunto tutkimusalan kehittämisestä 15.9.1987.

Tulevaisuuden tutkimuksen seuran toimintasuunnitelmat vuosille 1987 & 1990.

Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskusteluja, 21.9.1989

Tutkimussopimus posti- ja telehallituksen kanssa 12.11.1987.

Edellä mainitut lähteet Tulevaisuuden tutkimuksen seuran hallussa.²⁰⁹
<tutuseura@gmail.com>

Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskustelut 5.1.-5.11.1990.

Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskustelut 5.11.1990-6.2.1991.

Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskustelut 19.2.-6.7.1991.

Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskustelut 7.7.-20.9.1991.

Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskustelut 9.12.1991-3.5.1992.

Tulevaisuuden tutkimuksen seuran verkkokeskustelut 4.5.-12.10.1992.

Edellä mainitut lähteet henkilön Marja-Liisa Viherä hallussa.²¹⁰
<maiya.vihera@gmail.com>

Turun korkeakoulujen tulevaisuudentutkimuksen toimikunnan mietintö 17.4.1991.
(Saatavilla Turun Kauppakorkeakoulun arkistokokoelmassa.)

Lehdistöaineistot

Futura, 1986–2010

Tulevaisuuden tutkimuksen seuran jäsenlehti, 1982–1986

Helsingin Sanomat, 1986.

Tietoyhteiskunta-foorumi, 1997.

Turun Sanomat, 1986.

²⁰⁹ Järjestämätön arkisto, jonka tekijä on saanut käyttöönsä.

²¹⁰ Järjestämätön arkisto, jonka tekijä on saanut käyttöönsä.

II Tutkimuskirjallisuus

Aalto-Lassila, Arja Tuulikki. *Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan synty : Kansalaisaloitteesta vakinaiseksi valiokunnaksi*. Valtio-opin Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2008.

Ahonen, Pertti. *Poliittinen tietoyhteiskunta: Liberalistinen vai republikaaninen?* Artikkelijulkaisussa *Hallinnon tutkimus*, numero 3. *Hallinnon tutkimus*. Tampere: Finnpublishers, 1998.

Andersson, Jenny. *The Future of the World: Futurology, Futurists, and the Struggle for the Post Cold War Imagination*. First edition. Oxford: Oxford University Press, 2018.

Blom, Raimo. *Mikä Suomessa muuttui? Sosiologinen kuva 1990-luvusta*. Helsinki: Gaudeamus, 1999.

Bourdieu, Pierre. *Homo Academicus*. Kääntänyt Peter Collier. Cambridge: Polity Press, 1988.

Feinberg Matthew, Alexa M. Tullett, Zachary Mensch, William Hart ja Sara Gottlieb. *The political reference point: How geography shapes political identity*. Toim. Kimmo Erikson. Mälardalen: Mälardalen University, 2017. Saatavilla osoitteessa <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5312959/>

Glenn, Jerome C. *Participatory Methods*. Julkaisu sarjassa ”Futures research methodology – V3.0”. The Millenium Project, 2003.

Hartiala, Kaarlo, Pentti Malaska, Lasse Nevanlinna, Harry Frey ja Rauno Tenovuo. *Tulevaisuudentutkimus ja korkeakoulut*. Turku: Turun yliopisto, 1979.

Hämäläinen, Heikki. *Suomessa tehtyjä yhteiskuntataloudellisia tulevaisuustutkimuksia*. Luku teoksessa ”Tulevaisuudentutkimus Suomessa.” toim. Pentti Malaska ja Mika Mannermaa. (s.121–135). Helsinki: Gaudeamus, 1985.

Kajander, Konsta ja Tuomas Laine-Frigren. *Tieteenhistoria kuuluu kaikille*. Jyväskylä, Jyväskylän yliopisto, 2018.

Karonen, Petri. *Tiede ja yhteiskunta. Suomen Historiallinen Seura ja historiantutkimus 1800-luvulta 2010-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2019.

- Karvonen, Erkki. *Tietoyhteiskunnan mielikuvat ja todellisuus*. Teoksessa ”Tietoyhteiskunta. Myytit ja todellisuus.” Tampere: Tampere University Press, 2005.
- Kasvio, Antti, Tommi Inkinen ja Hanna Liikala. *Tietoyhteiskunta. Myytit ja todellisuus*. Tampere: Tampere University Press, 2005.
- Korkeamäki, Laura, Elina Late, Janne Pölönen, Leea Ryyänen-Karjalainen ja Sami Syrjämäki. *Tieteelliset seurat Suomessa 2018*. Tieteellisten seurain valtuuskunta, Helsinki, 2019.
- Koskela, Lauri. *Ennustaminen ja tulevaisuuden tutkimus tekniikan alalla*. Luku teoksessa ”Tulevaisuuden tutkimus Suomessa.” toim. Pentti Malaska ja Mika Mannermaa. Helsinki: Gaudeamus, 1985.
- Krieger, David J., ja Andréa Belliger. *Interpreting Networks: Hermeneutics, Actor-Network Theory & New Media*. Bielefeld: Transcript, 2014.
- Kuusi, Osmo. *Osaaminen ja ammattirakenne: Uuden tietotekniikan vaikutuksia ammatteihin*. Helsinki: Taloudellinen suunnittelukeskus, 1989.
- Lehikoinen, Anja. *Tieteenhistorian teoreettisista ja metodisista perusteista sekä esimerkkejä tieteiden muutoksista kulttuurisissa yhteyksissä*. Joensuu: Joensuun yliopisto, 1997.
- Levä, Ilkka. *Sota Suomesta? Uusi työelämän psykologinen sopimus 1990-luvun laman lehdistöpuheessa*. Artikkelijulkaisussa ”Työelämän tutkimus”, Vol 19 Nro 1. Helsinki: Työelämän tutkimusyhdistys ry, 2021.
- Malaska, Pentti ja Mika Mannermaa. *Tulevaisuuden tutkimus Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus, 1985.
- Paalumäki, Heli. *Menneisyys Bertrand de Jouvenelin tulevaisuusajattelussa*. Teoksessa ”Dialogus. Historian taito”, toim. Meri Heinonen, Leila Koivunen, Sakari Ollitervo, Heli Paalumäki, Hannu Salmi ja Janne Tunturi. Turku: Kirja-Aurora, 2002.
- Paalumäki, Heli. *Edistyksen illuusio – Bertrand de Jouvenelin ”mahdolliset tulevaisuudet” aikansa kommentaattorina*. Kirjoitus julkaisussa Futura, no.2. Turku: Tulevaisuudentutkimuksen seura, 2003.

- Patomäki, Heikki. *Uusliberalismi Suomessa. Lyhyt historia ja tulevaisuuden vaihtoehdot*. Helsinki: WSOY, 2007.
- Raivio, Kari. *Tiedon ja informaation verkot*. Yhteiskuntapolitiikka no.65 (s.284–287). Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 1998.
- Soramäki, Martti. *Informaatioyhteiskunnan teorit ja sähköisen viestinnän todellisuus – Eurooppalainen näkökulma*. Väitöskirja. Tampere: Tampereen yliopisto, 2003.
- Suomen Akatemia. *Tulevaisuuden tutkimuksen edistäminen*. Suomen Akatemian julkaisuja 13/1980. Helsinki, 1980.
- Suominen, Jaakko ja Anna Sivula. *Digisyntyisten ilmiöiden historiantutkimus*. Luku teoksessa ”Digitaalinen humanismi ja ihmistieteet.” toim. Kimmo Elo. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 2016.
- Tuomi, Jouni & Anneli Sarajärvi. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 2009.
- Vihavainen, Timo. *Lähihistorian kirjoittamisen ongelmia*. Artikkelikirjassa ”Lähihistoria. Teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia.”, toim. Timo Soikkanen, sarjassa ”Turun yliopiston Poliittisen historian tutkimuksia”. Turku: Turun yliopisto, 1995.
- Wahlsten, Johan. *Maanosa murroksessa: suomalaisia tulevaisuudenkuvia Euroopan institutionaalista ja ideologisesta suunnasta muutoksen vuosina 1989–1991*. Poliittisen historian Pro gradu -tutkielma. Turku: Turun yliopisto, 2018.

III Muut lähteet

Muu kirjallisuus

Heinonen, Sirkka. *Tulevaisuudentutkimus merkitysten luojana*. Luku teoksessa ”Pentti Malaska – Ennalta näkijä, edellä kulkija. Toim. Laura Pouri, Markku Wilenius, Kari Holstius ja Sirkka Heinonen. Turku: Tulevaisuuden tutkimuksen seura ry, 2017.

Holstius, Karin. *Kiina yhteyksiä*. Luku teoksessa ”Pentti Malaska – Ennalta näkijä, edellä kulkija. Toim. Laura Pouri, Markku Wilenius, Kari Holstius ja Sirkka Heinonen. Turku: Tulevaisuuden tutkimuksen seura ry, 2017.

Niiniluoto, Ilkka. *Pentin yhteistyötä filosofien kanssa*. Luku teoksessa ”Pentti Malaska – Ennalta näkijä, edellä kulkija. Toim. Laura Pouri, Markku Wilenius, Kari Holstius ja Sirkka Heinonen. Turku: Tulevaisuuden tutkimuksen seura ry, 2017.

Viherä, Marja-Liisa. *Vuorovaikutusta ja tietotekniikkaa*. Tekstin on laatinut haastattelun pohjalta Laura Pouri. Luku teoksessa ”Pentti Malaska – Ennalta näkijä, edellä kulkija. Toim. Laura Pouri, Markku Wilenius, Kari Holstius ja Sirkka Heinonen. Turku: Tulevaisuuden tutkimuksen seura ry, 2017.

Wilenius, Markku. *Johdatus Pentti Malaskan ajattelun maailmaan*. Luku teoksessa ”Pentti Malaska – Ennalta näkijä, edellä kulkija. Toim. Laura Pouri, Markku Wilenius, Kari Holstius ja Sirkka Heinonen. Turku: Tulevaisuuden tutkimuksen seura ry, 2017.

Verkkosivut

Anna Uusitalon artikkeli ”Mikä kumman tietoyhteiskunta”. Kielikello 3/2000. <<https://www.kielikello.fi/-/mika-kumman-tietoyhteiskunta->>

Koneen Säätiön verkkosivut, 2023.
<<https://koneensaatio.fi/tarinat-ja-julkaisut/vuorineuvoksen-apurahahakemukset/>>

Tieteellisten seurain valtuuskunta, 2023.
<<https://www.tsv.fi/fi/toiminta/jasenseurat>>

Ville Soimetsän blogi ”Ihmisyys, toimijuus ja poliittinen historia”
2.11.2020.

<<https://blogit.utu.fi/poliittinenhistoria/2020/11/02/ihmisyys-toimijuus-ja-poliittinen-historia/>>

Suomen luonnonsuojeluliiton verkkosivut, 2023.

<<https://www.sll.fi/>>